

การเมืองกับการศึกษาการพัฒนา

2

POLITICS AND THE STUDY
OF DEVELOPMENT

การพัฒนาการเมืองกับการสร้างชาติ

(Political Development and Nation Building)

เมื่อครั้งที่ “ทฤษฎีการทำให้ทันสมัยอย่างตะวันตก” (modernization theory) มีบทบาทอย่างสูงในแวดวงการศึกษาการพัฒนาของ “ประเทศโลกที่สาม” นั้น นักรัฐศาสตร์อเมริกันกระแสหลักทำหน้าที่เผยแพร่ว่าทฤษฎีชุดนี้ อย่างแข็งขันในรูปของการศึกษา “การพัฒนาการเมือง” (political development; ดูตัวอย่างงานเหล่านี้ พร้อมการวิพากษ์วิจารณ์ได้ใน Somjee, ed., 1979; 1982 และ 1986) และ “การสร้างชาติ” (nation-building; ดูตัวอย่างงานเหล่านี้ พร้อมการวิพากษ์วิจารณ์ที่แหลมคมได้ใน Sheth, 1989) ซึ่งโดยสาระสำคัญแล้วมีความหมายเพียงแค่ว่า ถึงการทำให้ระบบการเมืองของ “ประเทศโลกที่สาม” มีความ “ทันสมัย” อย่างตะวันตก แต่กลับมิได้ให้ความสนใจหรือให้ความสำคัญกับสิ่งที่เรียกว่า “การเมือง” แต่อย่างใด กล่าวคือ นักรัฐศาสตร์อเมริกันกระแสหลักในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1950 และ 1960 เห็นว่าระบบเศรษฐกิจใน “ประเทศโลกที่สาม” ล้าหลังและไม่มีวันที่จะพัฒนาได้หากไม่มีการพัฒนาทางการเมืองก่อน ฉะนั้นจึงได้ระดมกำลังกันศึกษาความด้อยพัฒนาทางการเมืองของ “ประเทศโลกที่สาม” เป็นการใหญ่ แต่กลับเรียกชื่อการศึกษาของตัวเองอย่างโก้หรูว่า “การพัฒนาการเมือง” นักรัฐศาสตร์เหล่านี้มีความเชื่อมั่นว่า การพัฒนาเศรษฐกิจในรูปของการพัฒนาอุตสาหกรรม จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อ “ประเทศโลกที่สาม” มีระบบการเมืองที่มั่นคงและมีระบบบริหาร/ระบบราชการที่มีประสิทธิภาพ ความเชื่อมั่นนี้นำไปสู่การแบ่งงานกันทำอย่างชัดเจนในวิชารัฐศาสตร์ในยุคนั้น โดยวิชาการเมืองเปรียบเทียบ (comparative politics) จะสนใจศึกษาเรื่องของเสถียรภาพ/ความไร้เสถียรภาพทางการเมืองผ่านการสร้างชาติและรัฐ-ชาติ (nation and nation-state; ดูรายละเอียดข้างหน้า) อันเป็นมาตรวัดหนึ่งของการพัฒนาการเมือง ส่วนวิชาการบริหารรัฐกิจเปรียบเทียบ/รัฐประศาสนศาสตร์เปรียบเทียบ (comparative public administration) ก็ศึกษาการพัฒนาระบบราชการ/

ระบบบริหารใน “ประเทศโลกที่สาม” โดยต่างมีความเชื่อมั่นว่า เมื่อ “ประเทศโลกที่สาม” มีระบบการเมืองและระบบบริหารที่พัฒนาแล้ว จะนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจและการพัฒนาประชาธิปไตยในที่สุด แต่ความจริงที่ปรากฏใน “ประเทศโลกที่สาม” กลับเป็นไปในทิศทางที่ตรงกันข้ามกับความเชื่อ/ทฤษฎีของนักรัฐศาสตร์/นักรัฐประศาสนศาสตร์เหล่านี้ นั่นคือ แทนที่จะมีระบบการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยเมื่อระบบเศรษฐกิจพัฒนา ประเทศต่างๆ ใน “โลกที่สาม” กลับมีระบบการเมืองแบบเผด็จการอำนาจนิยมควบคุมไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจ เมื่อเป็นเช่นนี้ การศึกษาการพัฒนาการเมืองและการสร้างชาติของ “ประเทศโลกที่สาม” ในหมู่นักรัฐศาสตร์อเมริกันกระแสนี้จึงเสื่อมความนิยมลง

อย่างไรก็ตาม หลังสามคริสต์ทศวรรษผ่านไป ปรากฏว่าประเทศต่างๆ ใน “โลกที่สาม” เริ่มมีการปกครองแบบประชาธิปไตยเพิ่มมากขึ้น แม้ว่าจะยังไม่มั่นคงและเป็นที่ยอมรับจนกลายเป็นจารีตหลักทางการเมืองก็ตาม ส่วนหนึ่งของคำอธิบายแนวเสรีนิยมต่อปรากฏการณ์นี้ก็คือน่าว่า เมื่อระบบเศรษฐกิจพัฒนาเป็นทุนนิยมมากขึ้น ชนชั้นใหม่ๆ ก็เกิดขึ้นในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นกลางและเริ่มเรียกร้องการเข้ามามีบทบาททางการเมืองมากขึ้น แต่จุดหักเหกลับอยู่ตรงที่ว่า ชนชั้นกลางเหล่านี้มิได้เต็มด้าหรือจริงจังกับความคิดหรือปรัชญาแบบประชาธิปไตยเท่าใดนัก เนื่องจากไม่มีฐานทางวัฒนธรรมรองรับ แต่ต้องการใช้บรรยากาศการเมืองแบบประชาธิปไตย เพื่อปกป้องและขยายผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตัวเองเป็นสำคัญ เมื่อเป็นเช่นนี้ แทนที่จะเป็นชนชั้นกลางและประชาสังคม (civil society) ที่จะมีบทบาทเด่นในการพัฒนาอย่างระบอบประชาธิปไตยตะวันตก รัฐกลับเป็นตัวแสดงหลักในสังคมแทน ทำให้ระยะหลังๆ ถึงกับมีการเรียกร้องในหมู่นักรัฐศาสตร์บางส่วนให้ศึกษาวิจัยใน “ประเทศโลกที่สาม” ที่มีบทบาทเด่นในการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นการเฉพาะเรียกว่า “รัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนา” (the developmental state) รายละเอียดในเรื่องนี้ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงในลำดับต่อไป

ถึงแม้ว่าการศึกษาการพัฒนาการเมืองและการสร้างชาติของนักรัฐศาสตร์

อเมริกันในยุคคริสต์ทศวรรษ 1950 และ 1960 จะปิดฉากตัวเองลงไปเรียบร้อยแล้ว เหลือไว้แต่เพียงตำนานเล่าขานกันในแวดวงการศึกษารัฐศาสตร์ก็ตาม แต่จริงๆ แล้วความล้มเหลวของ “ทฤษฎี” นี้มีได้อยู่ที่ว่าไม่สามารถอธิบายโลกแห่งความเป็นจริงได้ แต่กลับอยู่ที่อคติหรือความลำเอียงในการสร้างทฤษฎีของนักรัฐศาสตร์อเมริกันในยุคนั้นมากกว่า ที่ทำให้สามารถสร้างได้เพียงอุดมการณ์และคำพยากรณ์ในรูปของทฤษฎีเท่านั้น (ดู Kesselman, 1973) กล่าวคือในขณะที่บรรดานักรัฐศาสตร์อเมริกันในยุคนั้นกำลังขะมักเขม้นมองหามาตรฐานในการวิเคราะห์และวัดระดับของการพัฒนาการเมืองของ “ประเทศโลกที่สาม” อยู่ นั่นแต่กลับเป็นที่น่าอัศจรรย์อย่างยิ่งที่นักรัฐศาสตร์อเมริกันเหล่านี้ไม่เคยคิดที่จะหยุดมองสังคมอเมริกันของตัวเองในช่วงเวลาเดียวกันเลยว่าอยู่ในฐานะพัฒนาหรือด้อยพัฒนาทางการเมืองอย่างไร เพราะบรรดาหลักเกณฑ์ต่างๆ ที่นักรัฐศาสตร์อเมริกันเหล่านี้บรรจงใช้วัดความด้อยพัฒนาทางการเมืองของ “ประเทศโลกที่สาม” ไม่ว่าจะเป็นความรุนแรงทางการเมือง หรือความไม่เสมอภาคทางการเมือง ฯลฯ ก็กำลังเกิดขึ้นในสังคมอเมริกันเช่นกัน เช่นการเดินทางขบวนประท้วงสงครามเวียดนามของนักศึกษาและประชาชน, การเคลื่อนไหวของขบวนการเรียกร้องสิทธิพลเมืองของคนอเมริกันผิวดำ (the civil rights movement) หรือการใช้กำลังทหาร-ตำรวจเข้าปราบปรามขบวนการนักศึกษา เป็นต้น นอกจากนี้บรรดาโมทัศน์ต่างๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นชุดของวาทกรรมว่าด้วยการพัฒนาการเมืองของนักรัฐศาสตร์อเมริกันกระแสหลักเหล่านี้ ก็อัดแน่นไปด้วยระบบคิด ระบบคุณค่าและวัฒนธรรมของสังคมตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมอเมริกันเป็นสำคัญ (ดูบทวิพากษ์วิจารณ์ที่น่าสนใจยิ่งของ Krishna, 1973; Mitchell, 1991b และ Brohman, 1995)

กล่าวอีกนัยหนึ่ง การศึกษาการพัฒนาการเมืองของนักรัฐศาสตร์อเมริกันกระแสหลัก ในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1950 และ 1960 เป็นเพียงการเผยแพร่และตอกย้ำอุดมการณ์ที่เชิดชูประเทศสหรัฐอเมริกาว่าสูงส่งกว่า “ประเทศโลกที่สาม” มีทั้งเสรีภาพ เสถียรภาพ ความทันสมัย และความเพียบพร้อมในทุกๆ ด้าน

เป็นสังคมในอุดมคติที่ไม่มีการเก็บกดปิดกั้นทางด้านศาสนา เชื้อชาติ เพศ ผิวสี หรืออุดมการณ์ เป็น “สังคมธรรมชาติ” (“a natural society;” ดูบทความที่น่าสนใจยิ่งของ Pletsch, 1981: 574 และดูเปรียบเทียบกับ Binder, 1986) ที่ประเทศต่างๆ ใน “โลกที่สาม” จะต้องลอกเลียนแบบอย่างให้เหมือน ไม่มีทางเลือกเป็นอย่างอื่น ในวันนี้ การศึกษาการพัฒนาการเมืองดังกล่าวข้างต้นจึงเป็นเพียงประดิษฐกรรมของนักรัฐศาสตร์อเมริกันกระแสหลักแห่งยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ที่บรรจงสร้างขึ้นมาเพื่อใช้เป็นอาวุธในการทำสงครามเย็นชนิดหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ การศึกษาการพัฒนาการเมืองในยุคนี้จึงเน้นเฉพาะเรื่องของเสถียรภาพ ความมั่นคง ความเป็นระเบียบเรียบร้อยทางการเมืองของ “ประเทศโลกที่สาม” เพื่อใช้เป็นปราการต่อต้านการแทรกซึมของลัทธิคอมมิวนิสต์ และเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่และปลุกฝังรูปแบบการเมือง-การปกครองแบบประชาธิปไตยตะวันตกไปพร้อมๆ กันด้วย ดังนั้น วาทกรรมการพัฒนาการเมืองของนักรัฐศาสตร์อเมริกันกระแสหลักดังกล่าว จึงมิใช่ไม่มีการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้อง หรือไม่ยุ่งกับการเมือง (apolitical) แต่จริงๆ แล้วเต็มไปด้วยการเมืองในความหมายของการพยายามยึดเยียดคุณค่าวัฒนธรรมแบบตะวันตกให้กับประเทศ “โลกที่สาม” ด้วยการพยายามเปลี่ยนสังคมของประเทศ “โลกที่สาม” ให้เป็นเหมือนสังคมตะวันตก ผ่านวาทกรรมว่าด้วยการพัฒนาการเมืองนั่นเอง

คำถามเกิดขึ้นว่าทำไมวิชาที่อ้างว่ามีความเป็นวิทยาศาสตร์สูงอย่างรัฐศาสตร์อเมริกันกระแสหลักจึงได้เลือกปฏิบัติ เลือกที่จะวิเคราะห์/ไมวิเคราะห์ถึงขนาดนี้? (ดูรายละเอียดการวิพากษ์วิจารณ์วิชารัฐศาสตร์อเมริกันกระแสหลักโดยรวมได้ในไชยรัตน์, 2533ข) เหตุผลประการหนึ่งก็คือว่าบรรดานักรัฐศาสตร์เหล่านี้ มิได้ทำหน้าที่ของนักวิทยาศาสตร์สังคมอย่างที่เพียรพยายามกล่าวอ้างแต่อย่างใด แต่เป็นเพียงตัวแทนหรือร่างทรงของระบบคิดหลักแห่งยุคสมัย (epistemé) เท่านั้น เป็นระบบคิดที่มองว่าสังคมตะวันตกดีกว่า เหนือกว่า และพัฒนามากว่าสังคมของ “ประเทศโลกที่สาม” และเป็นระบบคิดชุดเดียวกันกับที่สร้างความชอบธรรมให้กับลัทธิล่าอาณานิคมในอดีต ทฤษฎีการทำให้ทันสมัยอย่างตะวันตกในคริสต์

ทศวรรษ 1960 และกระบวนการโลกาภิวัตน์ (globalization) ในคริสต์ทศวรรษ 1990 ด้วย อิทธิพลของระบบคิดดังกล่าวนี้ยังคงปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในปัจจุบัน ในงานเขียนล่าสุดของแซมมวล พี. ฮันทิงตัน (Samuel P. Huntington) ศาสตราจารย์ทางด้านรัฐศาสตร์ชาวอเมริกันผู้เคยมีชื่อเสียงโด่งดังแห่งมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (ดู Huntington, 1993) ที่พยายามเสนอแนวความคิดที่น่าสะพรึงกลัวเรื่องการปะทะประหารหรือการทำลายล้างกันระหว่างอารยธรรม (the clash of civilization) ของโลกยุคหลังสงครามเย็น กล่าวคือ ฮันทิงตัน เห็นว่ามีความขัดแย้งชุดใหม่เกิดขึ้นในโลกยุคหลังสงครามเย็น ไม่ใช่ความขัดแย้งทางด้านเศรษฐกิจหรือการเมืองอีกต่อไป เพราะหมดยุคของการต่อสู้ทางอุดมการณ์แล้ว แต่เป็นความขัดแย้งทางด้านวัฒนธรรมระหว่างอารยธรรมอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอารยธรรมจีนและอิสลาม กับอารยธรรมตะวันตก (the West versus the Rest) โดยอารยธรรมอื่นๆ ได้พยายามร่วมมือกันเพื่อโค่นล้มความเป็นเจ้าของอารยธรรมตะวันตกลง ฉะนั้น อารยธรรมตะวันตกจึงจำเป็นต้องรีบหาวิธีการสยบอารยธรรมอื่นๆ ลงเสียก่อนที่จะสายเกินไป เพื่อคงความเหนือกว่าของอารยธรรมตะวันตกไว้ตลอดไป! [ดูนันทรรคนะต่องานของฮันทิงตันชิ้นนี้ได้ใน *Asian Studies Review* 18/1 (January 1994: 3-30) และ *Third World Quarterly* 16/1 (March 1995: 5-18; 19-38)] งานของฮันทิงตันชิ้นนี้จัดได้ว่าเป็นตัวอย่างที่ดีที่สุด ล้ำสุด และชัดเจนที่สุดชิ้นหนึ่งของการพยายามเผยแพร่อุดมการณ์ในรูปของ “วาทกรรมวิชาการ” (academic discourse) ด้วยการสร้างภาพของความเป็นอื่น (otherness, ในที่นี้หมายถึงอารยธรรมอื่นนอกเหนือไปจากอารยธรรมตะวันตก) ให้กลายเป็นศัตรูตัวใหม่ที่จะต้องถูกทำลายล้างลง เพื่อคงความเหนือกว่าของอารยธรรมตะวันตกไว้เท่านั้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง วาทกรรมว่าด้วยการปะทะประหารกันระหว่างอารยธรรมของฮันทิงตัน ก็คือการกลับมาใหม่ของวาทกรรมทางวิชาการที่อดีตเจ้าอาณานิคมอย่างอังกฤษและฝรั่งเศสนิยมใช้ หรือที่เอดเวิร์ด ซาอิด (Edward Said, 1979) เรียกว่า “Orientalism” นั่นเอง

ยิ่งไปกว่านั้น ดังที่ บาร์ตเล็ตต์ (ดูรายละเอียดใน Bartlett, 1996) ได้แสดงให้เห็นอย่างน่าสนใจยิ่งเมื่อไม่นานมานี้ว่า ความล้มเหลวของ “ทฤษฎี” การพัฒนาการเมืองในวิชารัฐศาสตร์ อยู่ที่การพยายามตัดคุณค่าออกจากการศึกษาของตน หรือการพยายามแยกคุณค่ากับข้อเท็จจริงออกจากกัน เพียงเพื่อต้องการสร้างศาสตร์ว่าด้วยการเมืองเปรียบเทียบขึ้นมา ความต้องการเป็นวิทยาศาสตร์ ทำให้นักรัฐศาสตร์อเมริกันในยุคนั้นมีติดบอดกับความแตกต่างที่สำคัญระหว่างโลกสมัยใหม่ (สังคมตะวันตก) กับโลกก่อนสมัยใหม่ (สังคมของประเทศ “โลกที่สาม”) และนำไปสู่การแยก/ตัดเรื่องของศาสนาออกจากการเมืองอย่างเด็ดขาด เพราะเห็นว่าศาสนาเป็นเรื่องของคุณค่า และต่อมาก็แยกศาสนาออกจากเรื่องของการพัฒนาด้วย พร้อมกับชุลัทธิฆราวาสนิยม (secularism) เข้าไปแทนที่/สวมรอยศาสนา อย่างเช่นความมีเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์ อย่างไรก็ตาม ลัทธิฆราวาสนิยมในรูปแบบต่างๆ ในตัวเองนั้นก็คือระบบคุณค่าชุดหนึ่ง เพียงแต่นักรัฐศาสตร์อเมริกันในยุคนั้นไม่คิดว่าเป็นคุณค่า จากนั้นก็พยายามยัดเยียด สอดใส่คุณค่าชุดนี้ให้กับสังคมของประเทศ “โลกที่สาม” ในรูปของการศึกษาการพัฒนาการเมือง ที่มีความหมายเพียงแคบๆ ถึงการพัฒนาระบบประชาธิปไตยเสรีนิยมแบบตะวันตก และนี่คือความไร้เดียงสาของวิชารัฐศาสตร์อเมริกันในยุคคริสต์ทศวรรษ 1960 ที่มองข้าม/มองไม่เห็นความสำคัญของศาสนาในวิถีชีวิตของคนในประเทศ “โลกที่สาม” (ดูเปรียบเทียบกับงานของ Haynes, 1993)

กล่าวอีกนัยหนึ่ง บาร์ตเล็ตต์เห็นว่าวิชารัฐศาสตร์อเมริกันที่ศึกษาการพัฒนาการเมืองของประเทศ “โลกที่สาม” ไม่มีพื้นที่/ที่ว่างให้กับเรื่องของศาสนา/ความเชื่อ เนื่องจากจารีตวิธีคิดแบบเสรีนิยมตะวันตก (Western liberalism) จะแยกรัฐกับศาสนา แยกการเมืองกับศาสนาออกจากกัน ทำให้หลงคิดไปว่าสังคมอื่นก็มีวิธีคิดแบบเดียวกับตน แต่สังคมอิสลาม (ดูรายละเอียดในงานที่น่าสนใจยิ่งของ Binder, 1988) คือตัวอย่างรูปธรรมที่เด่นชัดที่แสดงให้เห็นว่า วิธีการมองแบบเสรีนิยมของนักรัฐศาสตร์อเมริกันที่ศึกษาการพัฒนาการเมืองมีข้อ

บกพร่องอย่างมาก เพราะในสังคมอิสลาม กฎเกณฑ์ทางศาสนามีความสำคัญต่อชีวิตประจำวันของคนมากกว่ากฎเกณฑ์แบบวิทยาศาสตร์ แม้ว่าบาร์ตเล็ดต์จะชี้ให้เห็นข้อบกพร่องของการศึกษาการพัฒนาการเมืองของนักรัฐศาสตร์อเมริกันในยุคคริสต์ทศวรรษ 1960 ได้อย่างน่าสนใจ แต่บาร์ตเล็ดต์เองก็หนีไม่พ้นการตอกย้ำมายาคติของเสรีนิยมตะวันตกที่ซูล์ทธิธรวาสนิยม ด้วยการไม่แสดงความสงสัยเลยว่าในโลกตะวันตกนั้น ศาสนากับการเมืองแยกออกจากกันได้เด็ดขาดจริงหรือไม่ ขณะเดียวกันก็ยอมรับแทนที่จะตั้งคำถามกับการแบ่งแยกระหว่างประเทศพัฒนา (สมัยใหม่) กับประเทศ “โลกที่สาม” (ก่อนสมัยใหม่) อย่างที่ผู้เขียนพยายามกระทำในหนังสือตำรานี้

ในส่วนของการศึกษาเรื่องการสร้างชาติก็เช่นกัน เซ็ท (Sheth, 1989) ชี้ให้เห็นอย่างน่าสนใจยิ่งว่า นักรัฐศาสตร์อเมริกันกระแสหลักในยุคนั้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกรรมการในคณะกรรมการว่าด้วยการเมืองเปรียบเทียบ (the Committee on Comparative Politics) ของสภาวิจัยสังคมศาสตร์อเมริกัน (the Social Science Research Council) และมีศาสตราจารย์เกเบรียล อัลมอนด์ (Gabriel Almond) เป็นประธานนั้น ไม่เคยหยุดคิดที่จะตั้งคำถามอย่างพิถีพิถันพิจารณาเลยว่า สิ่งที่กลุ่มตัวเองกำลังเสนอขายอยู่นั้นมีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใด และจะส่งผลกระทบในทางปฏิบัติอย่างไรบ้างกับสังคมของ “ประเทศโลกที่สาม” โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมที่มีกลุ่มเชื้อชาติ (ethnic groups) ที่หลากหลายอย่างประเทศในเอเชียใต้ อย่างอินเดีย ปากีสถาน หรือศรีลังกา เป็นต้น นั่นคือ เซ็ทมีความเห็นว่า การศึกษาว่าด้วยการสร้างชาติของนักรัฐศาสตร์อเมริกันกระแสหลักในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1950 และ 1960 ไม่มีความละเอียดอ่อนและไม่ไวต่อปัญหาเรื่องกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ต่างๆ ในสังคมของ “ประเทศโลกที่สาม” เลย หากมุ่งแต่จะเปลี่ยนสังคมของประเทศเหล่านี้ให้เป็นเหมือนกับสังคมของประเทศตะวันตก ผ่านการปลุกฝังความคิดเรื่องการสร้างชุมชนทางการเมืองที่เรียกว่า “ชาติ” (nation) และกลไกการผดุงความเป็นชาติที่เรียกว่า “รัฐ-ชาติ” (nation-state) เท่านั้น

นอกจากนี้ การศึกษาเรื่องการสร้างชาติของบรรดานักรัฐศาสตร์อเมริกันกระแสหลักข้างต้น ยังขาดความละเอียดอ่อนต่อความแตกต่างทางด้านประวัติศาสตร์ระหว่างประเทศตะวันตกกับ “ประเทศโลกที่สาม” และระหว่าง “ประเทศโลกที่สาม” ด้วยกันเอง กล่าวคือ ในสังคมตะวันตก รัฐ-ชาติเกิดจากความจำเป็นที่ต้องการรวมคนที่มีภาษาและวัฒนธรรมแบบเดียวกันเข้าด้วยกัน ภายใต้ชุมชนทางการเมืองชนิดใหม่เรียกว่า “ชาติ” จากนั้นจึงสร้างรัฐขึ้นมาเพื่อดูแล บริหาร และเป็นตัวแทนของชาติ จึงเรียกอย่างเต็มรูปว่า “รัฐ-ชาติ” แต่ในกรณีของ “ประเทศโลกที่สาม” นักรัฐศาสตร์อเมริกันกระแสหลักกลับเสนอให้สร้างรัฐและชาติขึ้นพร้อมๆ กัน (state-building and nation-building) เพื่อย่นย่อระยะเวลาในประวัติศาสตร์ให้สั้นลง จะได้สามารถพัฒนาได้ทันสังคมตะวันตก แต่ความพยายามดังกล่าวแทนที่จะเป็นการช่วยเหลือ “ประเทศโลกที่สาม” กลับเป็นการสร้างปัญหาและความวุ่นวายให้กับประเทศเหล่านี้ เพราะกระบวนการสร้างชาติและรัฐ-ชาติในสังคมที่มีกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์หลากหลาย ย่อมหลีกเลี่ยงมิได้ที่จะต้องสลายบรรดาเอกลักษณ์ต่างๆ ของสังคมเดิมลง ภายใต้ข้ออ้างของการรวมชาติ/การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชาติ แล้วสร้างเอกลักษณ์ชุดใหม่ขึ้นมาสวมรอย/แทนที่เรียกว่า “เอกลักษณ์ประจำชาติ” (national identities; ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ในบทที่ 6) ซึ่งโดยทั่วๆ ไปแล้ว “เอกลักษณ์ประจำชาติ” ชุดนี้ ได้มาจากการชูเอกลักษณ์ของกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์หลักในสังคม แต่กลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์หลักนี้ไม่จำเป็นจะต้องเป็นคนกลุ่มใหญ่ที่สุดเสมอไป เช่นกรณีของคนผิวขาวในประเทศแอฟริกาใต้ภายใต้การปกครองที่เรียกว่า Apatheid เป็นต้น แม้จะมีจำนวนน้อยกว่าคนผิวดำมาก แต่สามารถชูเอกลักษณ์ของกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ตนให้กลายเป็นเอกลักษณ์ของชาติได้ ขณะเดียวกัน กระบวนการสร้างชาติดังกล่าวก็จะทำหน้าที่เก็บกด ปิดกั้น ความแตกต่างหลากหลายของกลุ่มเชื้อชาติอื่นๆ ไว้ ภายใต้เอกลักษณ์ชนิดใหม่ที่เรียกว่า “ความเป็นพลเมือง” (citizenship) ซึ่งมีนัยว่าทุกคนในชาติมีฐานะเท่าเทียมกัน เพราะเป็น “พลเมือง” ของชาติเดียวกัน ไม่มีการแบ่งแยกเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา

เพศ วัฒนธรรม ชนชั้น วรรณะ หรือผิวสี เป็นต้น

ฉะนั้น การสร้างชาติจึงเป็นการเปลี่ยนสมดุลของกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ต่างๆ ในสังคม จากเดิมที่วางอยู่บนฐานของวัฒนธรรมสู่ฐานทางการเมือง กลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ที่ถูกเก็บกด ปิดกั้น จากกระบวนการสร้างชาติดังกล่าว ก็พยายามเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องความเป็นอิสระให้กับตัวเอง ในรูปของขบวนการปลดปล่อยเพื่อแยกออกไปตั้งรัฐ-ชาติของตัวเอง (a national liberation movement) ขณะเดียวกัน กลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์หลักที่เป็น “ตัวแทน” ของชาติ และมีอำนาจรัฐอยู่ในมือ ก็จะไปปราบปรามกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์เหล่านี้ จนนำไปสู่สงครามกลางเมือง และการสร้างชาติใหม่ขึ้นมาอย่างไม่มีวันจบสิ้น เพื่อให้สอดคล้องกับความคิดแบบรัฐ-ชาติสมัยใหม่ ที่เชื่อในระบบรัฐเดี่ยว-(เชื้อ) ชาติเดี่ยว และการกำหนดชะตากรรมของ (เชื้อ) ชาติตัวเอง (self-determination) ดังตัวอย่างของประเทศปากีสถานที่แยกตัวออกมาจากประเทศอินเดีย หลังจากนั้นไม่นานก็เกิดประเทศบังกลาเทศ ที่แยกออกมาจากประเทศปากีสถานเพื่อตั้งรัฐ-ชาติของตัวเอง เป็นต้น ดังนั้น กระบวนการสร้างชาติในสังคมที่มีกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์หลากหลาย แทนที่จะนำไปสู่เอกภาพและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน กลับเป็นการปลุกสำนึกความรู้สึกแตกต่างในเรื่องเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ให้ชัดเจนและรุนแรงขึ้น ทำให้ความแตกต่างในเรื่องเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์กลายเป็นประเด็นการเมืองขึ้นมา (politicized ethnicities) และนำไปสู่การต่อสู้ขัดแย้งทางการเมืองบนพื้นฐานของความรู้สึกเรื่องเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์รุนแรงขึ้นด้วย (the ethnization of politics) ดังกรณีของความขัดแย้งและความรุนแรงในรูปของลัทธิชาตินิยมบนฐานของชาติพันธุ์ (ethnic nationalism) ในโลกปัจจุบัน (ดูรายละเอียดในบทที่ 6)

เมื่อเป็นเช่นนั้น การสร้างชาติในฐานะที่เป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนา “ประเทศโลกที่สาม” ของโลกยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง จึงสร้างปัญหาให้กับประเทศเหล่านี้มากกว่าช่วยแก้ปัญหา เนื่องจากกระบวนการสร้างชาติดังกล่าวมาแล้วข้างต้น นอกจากจะไม่มีที่ว่างให้กับความแตกต่างและหลากหลาย

แล้ว ยังเก็บกด ปิดกั้นความแตกต่างหลากหลายไว้ด้วยอำนาจทางการเมือง ยิ่ง
ไปกว่านั้น เพื่อความสะดวกและรวดเร็วในการสร้างชาติประเทศต่างๆ ใน
“โลกที่สาม” ซึ่งมีความแตกต่างกันมากทั้งด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และ
พัฒนาการ ก็ถูกลดทอนลงมาให้เป็นสิ่งเดียวกันหมด เหมือนกันหมด พร้อมมี
ทางออกในการพัฒนาแบบเดียวกันด้วย คือสร้างชุมชนและองค์กรทางการเมืองที่
เรียกว่า “ชาติ” และ “รัฐ-ชาติ” ตามลำดับ ในขณะนี้ วาทกรรมการสร้างชาติของ
ทฤษฎีการทำให้ทันสมัยอย่างตะวันตกในหมู่นักรัฐศาสตร์อเมริกันกระแสหลัก
ก็คือกระบวนการล้มล้าง/สลายเอกลักษณ์เดิมของ “ประเทศโลกที่สาม” แล้ว
ปลูกเอกลักษณ์ชุดใหม่ ได้แก่ ชาติ และรัฐ-ชาติ เข้าไปแทนที่ และเมื่อการ
ปลูกเอกลักษณ์ชุดใหม่นี้เผชิญกับปัญหา ก็นำไปสู่การศึกษาเรื่อง “วิกฤตการณ์
ทางด้านเอกลักษณ์” (the crisis of identity) ใน “ประเทศโลกที่สาม” อีกต่อ
หนึ่ง (ดูตัวอย่างการศึกษาเรื่องนี้ได้ใน Pye, 1962)

ในเชิงวิชาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาการเมืองเปรียบเทียบ การทำให้
ประเทศต่างๆ ใน “โลกที่สาม” ที่มีความแตกต่างและหลากหลายมากให้มีความ
เหมือนกัน คือเป็นชาติและมีรัฐ-ชาติอย่างประเทศตะวันตกเป็นสิ่งที่สำคัญและ
จำเป็นมาก มิฉะนั้นก็ไม่สามารถศึกษาในเชิงเปรียบเทียบได้เลย ศาสตร์ว่าด้วย
การเมืองเปรียบเทียบก็เกิดขึ้นไม่ได้ นั่นคือ จะต้องทำให้ประเทศใน “โลกที่สาม”
เป็นชาติและมีรัฐ-ชาติ และใช้รัฐ-ชาติเป็นหน่วยพื้นฐานในการวิเคราะห์-เปรียบ
เทียบ แต่ความจำเป็นทางวิชาการดังกล่าว กลับนำไปสู่ความวุ่นวายทางการเมือง
ใน “ประเทศโลกที่สาม” อย่างไม่รู้จบ เพราะแทนที่จะนำไปสู่ความเป็นเอกภาพ
ภายในชาติ รัฐ-ชาติใน “ประเทศโลกที่สาม” กลับกลายเป็นตัวชี้ขาดว่ากลุ่มเชื้อ
ชาติ/ชาติพันธุ์ใด (หรือพันธมิตรระหว่างกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์) จะกลายเป็น
กลุ่มที่มีอำนาจหรือหมดอำนาจลง ฉะนั้น รัฐ-ชาติใน “ประเทศโลกที่สาม” จึง
วุ่นวายอยู่กับการแก้ปัญหากลุ่มเชื้อชาติต่างๆ ที่กลายสภาพเป็น “ชน
กลุ่มน้อย” ไป อันเนื่องมาจากกระบวนการสร้างชาติที่กล่าวถึงข้างต้น ไม่มีเวลา
จะมาพัฒนาเศรษฐกิจและพัฒนาประเทศ ภายใต้สถานการณ์เช่นนี้ รัฐ-ชาติใน

“ประเทศโลกที่สาม” ส่วนใหญ่ จึงหาทางออกด้วยการสถาปนารัฐแบบเผด็จการ
อำนาจนิยมแบบต่างๆ ขึ้นมา เพื่อสยบกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ต่างๆ และเพื่อ
ผลในการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ทำให้รัฐ-ชาติที่เกิดขึ้นใน “ประเทศโลก
ที่สาม” เป็นรัฐ-ชาติคนละชนิดกับที่เกิดขึ้นในสังคมตะวันตก ส่วนรัฐ-ชาติใน
“ประเทศโลกที่สาม” ที่เลือกเส้นทางแบบประชาธิปไตยอย่างอินเดียภายหลัง
สงครามโลกครั้งที่สองใหม่ๆ ก็ต้องเผชิญกับชะตากรรมที่ไม่แตกต่างไปจากรัฐที่
เลือกเส้นทางแบบเผด็จการอำนาจนิยมเท่าใดนัก เพราะเมื่อรัฐอ่อนแอ ปัญหา
ความขัดแย้งของกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ต่างๆ ในสังคมก็จะเพิ่มมากขึ้นและเปิด
เผยยิ่งขึ้น (ปรากฏการณ์นี้เห็นได้อย่างชัดเจนในโลกหลังยุคสงครามเย็นใน
ปัจจุบัน) ส่งผลให้การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศเป็นไปอย่างล่าช้า และทำให้
ความชอบธรรมในการปกครองของรัฐ-ชาติลดลงด้วย ทั้งสองกรณีข้างต้นทำ
ให้รัฐ-ชาติใน “ประเทศโลกที่สาม” ไม่เป็นไปตามการชี้แนะของวาทกรรมว่าด้วย
การพัฒนาการเมืองและวาทกรรมว่าด้วยการสร้างชาติ ของบรรดานักรัฐศาสตร์
อเมริกันกระแสหลักกลุ่มนี้

กล่าวอีกนัยหนึ่ง รัฐ-ชาติใน “ประเทศโลกที่สาม” ที่มีกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์
หลากหลาย ต้องเผชิญกับปัญหาสองด้านที่แยกกันไม่ออกระหว่างการพัฒนา
เศรษฐกิจของประเทศ กับการแก้ปัญหาของกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ต่างๆ เนื่องจาก
หน้าที่ที่สำคัญประการหนึ่งที่ประชาชนคาดหวังและตั้งความหวังไว้กับรัฐ-ชาติ
สมัยใหม่ ได้แก่การนำความอยู่ดีกินดีมาสู่ประชาชนและประเทศชาติผ่านการ
พัฒนาเศรษฐกิจ แต่การพัฒนาเศรษฐกิจในตัวของมันเองก็หลีกเลี่ยงมิได้ที่จะ
ทำให้ดุลยภาพของกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ต่างๆ ในสังคมเปลี่ยนแปลงไป และ
ทำให้เกิดความแตกต่างและแตกแยกระหว่างกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ต่างๆ มากยิ่ง
ขึ้น เพราะกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ที่ประสบความสำเร็จจากการพัฒนาเศรษฐกิจ ก็
มักจะมองว่าเป็นการไม่ยุติธรรมที่จะต้องแบ่งปันความสำเร็จของกลุ่มเชื้อชาติตน
ให้กับกลุ่มเชื้อชาติอื่นๆ และถ้าสามารถแยกตัวออกไปตั้งรัฐอิสระของตัวเองได้
ก็จะสามารถใช้ศักยภาพของกลุ่มเชื้อชาติของตัวเองได้มากขึ้น ขณะเดียวกัน

กลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ที่ไม่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจ ก็คิดในทำนองเดียวกันว่า ถ้าหากกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ของตนแยกตัวออกมาตั้งรัฐอิสระ ก็จะไม่ถูกเอารัดเอาเปรียบอีกต่อไป ขบวนการปลดปล่อยเพื่อแยกตัวออกมาตั้งรัฐ-ชาติของกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ต่างๆ จึงเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างไม่รู้จักจบ นั่นคือ รัฐ-ชาติใน “ประเทศโลกที่สาม” ไม่ว่าจะเป็นเผด็จการอำนาจนิยมหรือประชาธิปไตย ต่างก็ต้องเผชิญกับปัญหาในการพัฒนาประเทศด้วยกันทั้งคู่ เพราะต่างก็ถูกจองจำไว้ด้วยความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาในกรอบของชาติ และรัฐ-ชาติ

อย่างไรก็ตาม การกล่าวเช่นนี้มีได้หมายความว่าเซ็ทต้องการจะนำเอาการพัฒนาเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว มาเป็นคำอธิบายปัญหาความขัดแย้งด้านเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ใน “ประเทศโลกที่สาม” (ดูตัวอย่างการศึกษาเรื่องเชื้อชาติในบริบทที่กว้างไกลกว่าการอภิปรายข้างต้นได้ใน Anthias and Yuval Davis, 1993) เพียงแต่เซ็ทต้องการชี้ให้เห็นถึงปัญหาของรัฐ-ชาติที่มีหลายกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ต้องเผชิญในกระบวนการพัฒนา ผ่านยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เรียกว่า “การสร้างชาติ” เท่านั้น ยิ่งไปกว่านั้น การพูดถึงการสร้างชาติข้างต้นยังช่วยให้เราเห็นถึงความแตกต่างที่สำคัญระหว่างชาติกับรัฐ-ชาติด้วย กล่าวคือ ในขณะที่รัฐ-ชาติต้องเผชิญกับแรงบีบคั้นและความคาดหวังจากประชาชน ในเรื่องของการขีดความสามารถของรัฐในการบริหาร/จัดการกิจการของชาติ ชาติเองนอกจากไม่ต้องเผชิญกับความคาดหวังและวาดหวังจากประชาชนอย่างรัฐ-ชาติแล้ว ยังสามารถกล่าวอ้างและเรียกร้องความจงรักภักดีและความเสียสละจากสมาชิกของชาติได้อีกด้วย

ปัจจุบัน ถึงแม้ว่าวาทกรรมว่าด้วยการพัฒนาการเมืองและการสร้างชาติของนักรัฐศาสตร์อเมริกันกระแสหลักในฐานะที่เป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนา “ประเทศโลกที่สาม” จะเสื่อมความนิยมลง และไม่ได้ได้รับความเชื่อถือจากคนในแวดวงการศึกษารัฐศาสตร์เหมือนอย่างในยุคคริสต์ทศวรรษ 1950 และ 1960 ก็ตาม แต่ความคิดเรื่องชาติและรัฐ-ชาติยังคงมีอิทธิพลอย่างมหาศาลต่อคนใน “ประเทศโลกที่สาม” (รวมถึง “โลกที่สอง” และ “โลกที่หนึ่ง” ด้วย) และยังคงเป็น

ภาพที่ 3 ชาวเซิร์บกำลังประท้วงด้วยการเผาธงชาติของประเทศสหรัฐอเมริกา เนื่องจากไม่พอใจที่องค์การสนธิสัญญาแอตแลนติกเหนือ หรือ NATO ที่ระเบิดโจมตีประเทศยูโกสลาเวีย ซึ่งมีนโยบายล้างเผ่าพันธุ์ชาวอัลบาเนียที่อาศัยอยู่ในจังหวัดโคโซโว ประเทศยูโกสลาเวีย (ภาพจาก *Bangkok Post*, March 27, 1999: 6)

ระบบคิดที่จะสร้างความวุ่นวายให้กับประเทศต่างๆ ใน “โลกที่สาม” ที่มีกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์หลากหลายต่อไปในอนาคต ดังตัวอย่างของขบวนการปลดปล่อยเพื่อแยกออกไปตั้งชาติและรัฐ-ชาติของตนเอง ตามหลักสิทธิในการกำหนดชะตากรรมของ (เชื้อ) ชาติตัวเอง อย่างขบวนการของชาวทมิฬ (Tamils) ในประเทศศรีลังกา ซึ่งต่อสู้กันมาจนถึงปัจจุบันเป็นเวลา รวม 17 ปี (1983-2000) ก็ยังไม่ยุติ, ขบวนการของชาวซิกข์ (Sikh) ในรัฐปันจาบ ประเทศอินเดีย (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Ali, 1993), หรือการทำสงครามล้างเผ่าพันธุ์ (ethnic cleansing) ในประเทศบอสเนียตั้งแต่ต้นเดือนเมษายน ค.ศ. 1992 จนกันยายน

1995 และในโคโซโว (Kosovo) ประเทศยูโกสลาเวียในช่วงต้น ค.ศ. 1999 เป็นต้น

ในกรณีของประเทศบอสเนีย ถึงแม้ว่าปัญหาความขัดแย้งระหว่างพวกมุสลิม ซึ่งเป็นคนกลุ่มใหญ่ที่สุดและมีอำนาจทางเศรษฐกิจ กับพวกเซิร์บ (Serbs) ซึ่งคุมอำนาจทางทหาร และพวกโครแอต (Croats) ซึ่งในระยะแรกของความขัดแย้งเป็นพันธมิตรกับพวกมุสลิม จะเป็นผลมาจากการแทรกแซงบ่อนทำลายของรัฐข้างเคียง คือรัฐเซอร์เบีย (Serbia) และรัฐโครเอเชีย (Croatia) และถึงแม้ว่าประเทศบอสเนียเองจะมีประวัติศาสตร์ที่ยาวนานของสังคมที่หลายกลุ่มเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุขก็ตาม (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Donia and Fine, 1994 esp. ch. 11) แต่ก็ปฏิเสธมิได้ว่าความขัดแย้งและความรุนแรงที่เกิดขึ้นในประเทศบอสเนีย (และในโคโซโว) วางอยู่บนฐานของเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ และวิถีคิดแบบชาติ รัฐ-ชาติ และหลักการกำหนดชะตากรรมของ (เชื้อ) ชาติตัวเองดังกล่าวมาแล้วข้างต้น กล่าวคือ ในระยะเริ่มแรกของความขัดแย้งนั้น พวกเซิร์บในบอสเนียต้องการแยกตัวเองออกมาเป็นอิสระ และตั้งรัฐ-ชาติของตัวเองที่มีคนเชื้อสายเซิร์บเป็นหลัก โดยได้รับการช่วยเหลือจากพวกเซิร์บในประเทศเซอร์เบีย ในขณะที่พวกมุสลิมและพวกโครแอตร่วมมือเป็นพันธมิตรกัน เพื่อคงความเป็นสังคมหลายกลุ่มเชื้อชาติของบอสเนียไว้ แต่เมื่อความขัดแย้งบานปลาย ทุกฝ่ายก็ต้องการแยกตัวออกมาเป็นรัฐอิสระ และกลายเป็นสงครามล้างเผ่าพันธุ์ (ethnic cleansing) กันในที่สุด สงครามล้างเผ่าพันธุ์ที่เกิดขึ้นในประเทศบอสเนียและในโคโซโว ในระดับหนึ่งสามารถใช้เป็นข้อเตือนใจที่ดียิ่งเกี่ยวกับอันตรายและความน่าสะพรึงกลัวของความขัดแย้งทางการเมือง ที่วางอยู่บนฐานของความแตกต่างในด้านเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ อันเป็นผลมาจากการสร้างจินตนาการของชุมชนทางการเมืองชนิดใหม่ที่เรียกว่า “ชาติ” และ “รัฐ-ชาติ” เพราะจินตนาการเรื่องชาติ เมื่อผนวกเข้ากับความรู้สึกเรื่องชาตินิยม (nationalism) สามารถนำไปสู่ความรู้สึกเรื่องเชื้อชาตินิยม (racism) ที่รุนแรง (ดู Mehta, 1998 ในกรณีของเอเชียใต้) และการทำสงครามล้างเผ่าพันธุ์อย่างไร เหตุผล สิ่งที่เกิดขึ้นในประเทศบอสเนีย ยูโกสลาเวีย และประเทศอื่นๆ ใน

โลกปัจจุบัน บังคับให้เราต้องเริ่มต้นขบคิด เพื่อหาทางจินตนาการเกี่ยวกับชุมชน
ทางการเมืองแบบอื่นๆ ที่ไม่จำเป็นต้องวางอยู่บนฐานของความคิดเรื่องชาติและ
รัฐ-ชาติอย่างไรในปัจจุบัน เพื่อเปิดพื้นที่ให้กับชุมชนในจินตนาการแบบอื่นที่กลุ่ม
หลายเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุขอีกครั้งหนึ่ง (ดูการ
อภิปรายเพิ่มเติมในเรื่องของความขัดแย้งและความรุนแรงบนฐานของชาติพันธุ์ได้
ในบทที่ 6)

การวิเคราะห์การพัฒนามีจิตสำนึกทางการเมือง (“Thinking Politically about Development”)

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่ายินดี (อย่างน้อยสำหรับนักรัฐศาสตร์!) ว่าในระยะ
หลังๆ นี้ สิ่งที่เราเรียกว่า “การเมือง” ได้ถูกหยิบยกให้เป็นหัวใจหรือศูนย์กลางของ
การศึกษา/การวิเคราะห์เรื่องของการพัฒนาเลยทีเดียว หลังจากถูกเก็บกดไว้เสีย
นานภายใต้การศึกษาการพัฒนาเศรษฐกิจ หรือการศึกษาการพัฒนาการเมืองของ
นักรัฐศาสตร์อเมริกันกระแสหลักที่กล่าวมาแล้วข้างต้น นักคิดที่น่าสนใจในแนวนี้
ได้แก่ เดวิด โกลด์สเวิร์ทท์ กับงานเรื่อง “Thinking politically about development”
ของเขา (ดู Goldsworthy, 1988) ในงานดังกล่าว โกลด์สเวิร์ทท์ได้เสนอ
ข้อถกเถียงที่น่าสนใจว่า นักวิเคราะห์เรื่องของการพัฒนาส่วนใหญ่มักมองข้าม
ความสำคัญของการเมืองในฐานะที่เป็นสาร์ตอะหรือหัวใจของการพัฒนาไป
โดยมองการเมืองว่าเป็นเพียงปัจจัยหนึ่งในการร่วมอธิบายการพัฒนา โกลด์สเวิร์ทท์
เห็นว่าเป็นการกระทำที่ผิดพลาดมาก สำหรับเขาแล้วการเมืองต่างหากที่เป็นหัวใจ
ของการวิเคราะห์การพัฒนา นั่นคือโกลด์สเวิร์ทท์เห็นว่าเราจะต้องวิเคราะห์การ
พัฒนามีจิตสำนึกทางการเมือง (political mindedness) ให้การเมืองเป็น
ศูนย์กลางในการวิเคราะห์ หรือที่เขาเรียกว่า “the essentialist politics” โดย
มองการเมืองในฐานะที่เท่าเทียมหรืออยู่ในระดับเดียวกันกับการพัฒนา ไม่ใช่ใน
ฐานะที่เป็นเพียงมรรควิธีเพื่อบรรลุเป้าหมายในการพัฒนา (the instrumentalist

view) หรือเป็นเพียงปัจจัยหนึ่งในการอธิบายการพัฒนา เช่น เป็นโครงสร้างส่วน
บนอย่างกรณีของแนววิเคราะห์แบบมาร์กซิสต์ เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้ การเมือง
กับการพัฒนาจึงแยกกันไม่ออก เราจะต้องมองเรื่องของการพัฒนาควบคู่กันไป
กับเรื่องของการเมือง เช่น การพัฒนากับการกดขี่ปราบปรามหรือการใช้กำลังบังคับ
ประชาชน, การพัฒนากับการปลดปล่อยหรือการเห็นพ้องต้องกันของประชาชน
 เป็นต้น

การวิเคราะห์การพัฒนาอย่างมีจิตสำนึกทางการเมืองนั้น หมายความว่า จะ
ต้องมองการพัฒนาว่าประกอบไปด้วยสาระสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ (1) ความเชื่อ/
คุณค่า (values), (2) ผลประโยชน์/สิ่งตอบแทน (interest) และ (3) อำนาจ
(power) ส่วนการวิเคราะห์จะต้องแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของปัจจัยทั้ง
3 ประการนี้ ในระดับของความคิด สิ่งที่เราเรียกว่า “การพัฒนา” ส่อนัยถึงศักยภาพ
ที่ทรงพลังในการสร้างสรรค์-เปลี่ยนแปลง (an idea of extraordinary
potency) การพัฒนาเกี่ยวข้องกับเรื่องของวัตถุและจิตใจ ทำให้คุณภาพชีวิต
ของคนในสังคมดีขึ้น มีทางเลือกในชีวิตมากขึ้น เพราะฉะนั้นจึงไม่มีใครกล้า
ปฏิเสธสิ่งที่เรียกว่าการพัฒนา อย่างไรก็ตาม ในระดับที่เป็นรูปธรรมหรือในทาง
ปฏิบัติแล้ว นโยบายหรือกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาก็ไม่แตกต่าง
ไปจากนโยบายหรือกิจกรรมทางการเมืองต่างๆ ไป กล่าวคือ ไม่ใช่ทุกคนใน
สังคมจะได้รับประโยชน์จากการพัฒนาอย่างเท่าเทียมกัน เนื่องจากมีทรัพยากร
จำกัด ดังนั้น การพัฒนาในทางปฏิบัติจึงมิใช่เรื่องของการทำให้ทุกคนหรือทุก
กลุ่มได้รับประโยชน์อย่างเท่าเทียมกัน แต่เป็นเรื่องของการตัดสินใจเลือกมาก
กว่าว่าจะทำ/ไม่ทำอะไร และผลจากการตัดสินใจเลือกนี้กระทบต่อบุคคล/กลุ่ม
บุคคลในสังคมแตกต่างกันไป ฉะนั้น การศึกษาการพัฒนาจึงหลีกเลี่ยงมิได้ที่
จะต้องพูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างคุณค่า ผลประโยชน์และอำนาจ

ในเรื่องของคุณค่านั้น โกลด์สเวอร์ที่เห็นว่าวาทกรรมเกี่ยวกับการพัฒนาทุก
แนวจะต้องมีระบบคุณค่าชุดหนึ่งแฝงเร้นอยู่ เช่น สังคมที่พัฒนาควรเป็นอย่างไร
คุณค่าหรือความเชื่อเกี่ยวกับการพัฒนานี้เองที่นำไปสู่นโยบายและรูปแบบการ

พัฒนาที่แตกต่างกันไป เช่น การพัฒนาที่เน้นคุณค่าการแข่งขัน-ชิงดีชิงเด่น (competition) กับคุณค่าการร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (collaboration) ต่างก็นำไปสู่รูปแบบและวิธีคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่แตกต่างกันไป คุณค่าแบบแรกนำไปสู่การพัฒนาแบบทุนนิยมที่เน้นความชอบธรรมของความไม่เท่าเทียมกันในสังคม ในขณะที่คุณค่าแบบหลังนำไปสู่การพัฒนาแบบพึ่งตนเองและความเป็นธรรมในสังคม เป็นต้น ฉะนั้น การวิเคราะห์การพัฒนาอย่างมีจิตสำนึกทางการเมืองก็คือการชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคุณค่า/ความเชื่อเหล่านี้กับนโยบายการพัฒนา โดยต้องสามารถมองทะลุผ่านควันเรื่องความเป็นกลาง (ความเป็นวิทยาศาสตร์หรือความเป็นวัตถุวิสัย) ที่บรรดาบาทกรรมการพัฒนา กระแสหลักพยายามเคลือบหรือฉาบไว้ให้ได้

เรื่องของผลประโยชน์หรือผลตอบแทนจากการพัฒนาก็เช่นกัน ขึ้นกับว่าคุณค่าชุดใดที่บาทกรรมพัฒนานั้นเน้นหรือให้ความสำคัญ ถ้าคุณค่าที่เน้นคือการแข่งขันก็แน่นอนว่าผลประโยชน์จากการพัฒนาจะต้องตกแก่ผู้ที่แข็งแกร่งกว่า หรือผู้ที่ได้เปรียบกว่าเสมอ เพราะสามารถแข่งขันได้ดีกว่า หากคุณค่าที่เน้นเป็นเรื่องของการร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ผลประโยชน์จากการพัฒนาก็จะตกอยู่กับคนที่เสียเปรียบ อ่อนแอ หรือด้อยโอกาส เพราะต้องเอื้ออาหารต่อกัน เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนั้น ผลประโยชน์จึงเป็นปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้สมาชิกในสังคมต้องเข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับการพัฒนา ทั้งพวกที่คาดว่า จะได้รับประโยชน์และพวกที่สูญเสียผลประโยชน์ พวกแรกมักจะให้ความร่วมมือกับการพัฒนา ในขณะที่พวกหลังจะขัดขวาง ต่อต้าน เรื่องของผลประโยชน์ทำให้เราเห็นว่าการพัฒนาเป็นเรื่องของความขัดแย้ง-การต่อสู้ทางการเมืองมากกว่า ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างที่นิยมเข้าใจกัน เพราะก่อนที่จะกลายมาเป็นนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจนั้น ต้องผ่านกระบวนการต่อสู้ทางการเมืองมาก่อน เพื่อให้คุณค่า/ความเชื่อ/ผลประโยชน์ กลายเป็น “นโยบาย” ดังนั้น การมองการพัฒนาอย่างมีจิตสำนึกทางการเมือง จึงต้องให้ความสำคัญกับประเด็นเรื่องผลประโยชน์ การต่อสู้เพื่อปกป้องรักษาผลประโยชน์ รวมตลอดถึงการมองสิ่งที่

เรียกว่าผลประโยชน์ให้กว้างไกลไปกว่าเรื่องของกลุ่มผลประโยชน์ และวิธีคิดแบบต้นทุน-กำไรแคบๆ อย่างที่นิยมกันด้วย

นั่นคือคำถามที่นักวิเคราะห์การพัฒนาอย่างมีจิตสำนึกทางการเมืองจำเป็นต้องถามก็คือว่า ใครเป็นผู้กำหนดว่าอะไรคือผลประโยชน์และเป็นผลประโยชน์สำหรับใคร ในอดีตที่ผ่านมา ผู้กำหนดคือนักวิชาการ นักวางแผนพัฒนาข้าราชการประจำ นักการเมือง ฯลฯ ไม่ใช่ชาวบ้านชาวไร่ หรือประชาชนที่อยู่ริมขอบ/ชายขอบของสังคม ทำให้การพัฒนาที่ผ่านมาเกิดความขัดแย้งระหว่างความคิด/ความมีเหตุผล 2 ชุด ชุดหนึ่งเป็นของบรรดาผู้ที่มีอำนาจในการกำหนดว่าอะไรคือผลประโยชน์ในการพัฒนา อีกชุดหนึ่งเป็นของชาวบ้านซึ่งไม่มีบทบาทในการกำหนด และมักถูกตีตราหรือประณามจากฝ่ายแรกเสมอๆ ว่า “ไม่มีเหตุผล” เป็นตัวขัดขวางการพัฒนา จึงไม่มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาอย่างเท่าเทียมกัน

สำหรับอำนาจนั้น นักวิเคราะห์การพัฒนาอย่างมีจิตสำนึกทางการเมืองถือว่าสำคัญมาก เพราะเป็นตัวกำหนดการตัดสินใจต่างๆ เกี่ยวกับการพัฒนา อำนาจเป็นตัวตัดสินว่าทิศทาง/รูปแบบของการพัฒนาจะเป็นอย่างไร ผลประโยชน์ของการพัฒนาจะตกอยู่กับคนกลุ่มใด เมื่อเป็นเช่นนี้ นักวิเคราะห์แนวนี้จึงต้องไต่ถามเรื่องของรูปแบบ การได้มาซึ่งอำนาจ และการใช้อำนาจทางการเมืองทั้งในระดับประเทศและระหว่างประเทศ ซึ่งมีผลต่อการกำหนดเนื้อหาสาระและทิศทางการพัฒนา ในนัยนี้ เรื่องของการพัฒนาจึงเป็นเรื่องของอำนาจ เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจมากกว่าเรื่องของการพัฒนาเศรษฐกิจโดดๆ และเราสามารถ “อ่าน” อำนาจในสังคมได้จากการดูที่ผลผลิตหรือผลลัพธ์ของการพัฒนาในสังคมนั้นๆ ว่าเป็นอย่างไร ตกแก่ใครมากกว่ากัน เพราะในที่สุดแล้ว นโยบายการพัฒนาก็คือภาพสะท้อนของโครงสร้างอำนาจในสังคมนั้น มากกว่าเป็นเรื่องของการตอบสนองต่อความต้องการ/ความจำเป็นของประชาชนอย่างที่เป็นกันนอกระบบ นอกจากนั้น การมองการพัฒนาในมิติของการเมืองยังช่วยให้เราเข้าใจว่า ทำไมคนที่ด้อยโอกาส คนยากคนจนในสังคมจึงไม่ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาอย่างเท่าเทียมกัน และ

ยังช่วยให้เราเข้าใจอีกว่า การเมืองต่างหากมิใช่เศรษฐกิจที่เป็นหัวใจของการวิเคราะห์เรื่องการพัฒนา การเมืองมิใช่เรื่องสกปรก และมีใช้ตัวปัญหาที่คอยขัดขวางการพัฒนาอย่างที่ยินยอมเชื่อกัน แต่การเมืองคือชีวิตของคนในสังคม การเมืองกับการพัฒนาจึงแยกกันไม่ออก

อย่างไรก็ตาม โกลด์สเวอร์ที่ได้ตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมไว้ว่า การมองการพัฒนาอย่างมีจิตสำนึกทางการเมืองนี้อาจนำไปสู่ข้อสรุปที่ผิดพลาดได้ดังเช่นเรื่องของเจตนาธรรมทางการเมือง (political will) กล่าวคือ อาจทำให้เข้าใจผิดไปว่า ปัญหาของการพัฒนาอยู่ที่การขาดเจตนาธรรมทางการเมือง หากเติมสิ่งนี้เข้าไป การพัฒนาก็หมดปัญหา แต่โกลด์สเวอร์ที่กลับเห็นตรงข้ามว่า ประเด็นมิได้อยู่ที่การขาดเจตนาธรรมทางการเมือง เพราะปกติจะมีอยู่แล้วในเรื่องของการพัฒนา แต่อยู่ที่การต่อสู้/ขัดแย้งระหว่างเจตนาธรรมทางการเมืองมากกว่า โดยมีเจตนาธรรมหนึ่งได้รับชัยชนะ (ชั่วคราว) และกลายเป็นเจตนาธรรมหลักที่ครอบงำการพัฒนาในสังคม นอกจากนี้ การวิเคราะห์การพัฒนาอย่างมีจิตสำนึกทางการเมือง อาจนำไปสู่การเข้าใจผิดว่าพยายามจะย่อทุกอย่างลงมาให้เป็นเรื่องของการเมืองหมด (political reductionism) หรือให้การเมืองเป็นตัวกำหนดทุกอย่าง (political determinism) ฉะนั้น จึงต้องกระทำด้วยความระมัดระวังและรอบคอบ

กล่าวโดยสรุป ภารกิจของนักวิเคราะห์การพัฒนาอย่างมีจิตสำนึกทางการเมืองต้องประกอบไปด้วย (1) การเปิดโปงให้เห็นถึงสัจตถะของการเมืองในเรื่องของการพัฒนาว่าเป็นเรื่องของความสัมพันธ์สามเส้าระหว่างคุณค่า/ความเชื่อ, ผลประโยชน์ และอำนาจ ซึ่งภารกิจนี้โกลด์สเวอร์ที่เห็นว่าคนในวงการได้ทำไว้ค่อนข้างมาก, (2) มองการเมืองในฐานะที่เป็นตัวของตัวเอง มิใช่ในฐานะที่เป็น "ตัวแปรตาม" ที่สามารถอธิบาย-ทำความเข้าใจผ่านคำอธิบายทางด้านเศรษฐกิจ สังคม หรือวัฒนธรรม เป็นต้น นั่นคือ ต้องมองการเมืองในฐานะที่เป็นตัวกระทำ มิใช่ถูกกระทำอย่างที่ผ่านมา และ (3) การเสนอแนะทางออก/ทางเลือกในการพัฒนา ซึ่งเป็นภารกิจที่ยากลำบากมาก และคนในวงการยังทำในส่วนนี้น้อยมาก

ในเรื่องของการเสนอแนะทางเลือกในการพัฒนานั้น นักวิเคราะห์หลีกเลี่ยง

ไม่ได้ที่จะต้องนำเอาคุณค่า/ค่านิยมส่วนตัวเข้าไปเกี่ยวข้อง จะโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม คุณค่าที่แตกต่างกันของนักวิเคราะห์นี้ ก็นำไปสู่การเสนอทางเลือกในการพัฒนาที่แตกต่างกันไป อย่างไรก็ตาม โกลด์สเวอร์ที่ไม่เห็นด้วยกับการแยกคุณค่าออกเป็น 3 ชั่วหยาบๆ อย่างในอดีตว่าเป็นอนุรักษ์นิยม เสรีนิยม และพวกถอนรากถอนโคน-รุนแรง เพราะการแยกแบบนี้มองข้ามเรื่องของบทบาทและอำนาจรัฐ ซึ่งมีความสำคัญมากในการศึกษา/ทำความเข้าใจเรื่องของการพัฒนา (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมข้างหน้าในหัวข้อ “วาทกรรมว่าด้วยรัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนา”) การศึกษาบทบาทของรัฐในการพัฒนาจะช่วยให้เราเข้าใจว่า ทำไมยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบหนึ่งจึงเป็นที่ยอมรับมากกว่าอีกแบบหนึ่ง หรือทำไมผลพวงของการพัฒนาจึงเป็นอย่างที่เป็นอยู่ การศึกษาบทบาทของรัฐในการพัฒนาจึงเป็นการขยายผลเรื่องของอำนาจให้เห็นเป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น ช่วยให้เราเห็นว่าการเสนอทางเลือก/ทางออกเกี่ยวกับการพัฒนานั้นไม่ใช่เรื่องง่ายๆ แต่มีความยุ่งยากและสลับซับซ้อนมาก การพัฒนาและการเสนอทางเลือกในการพัฒนาต่างก็เป็นเรื่องของการเมือง เป็นประเด็นการเมือง และเป็นกระบวนการทางการเมืองด้วย ฉะนั้น หากจะแก้ปัญหการพัฒนา ก็ต้องแก้ปัญหการเมืองควบคู่กันไปด้วย

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นว่า คุณูปการของโกลด์สเวอร์ต่อการศึกษการพัฒนาอยู่ที่การคืนสภาพและความเป็นตัวของตัวเองให้กับสิ่งที่เรียกว่า “การเมือง” เป็นการปลดปล่อยการเมืองให้เป็นอิสระพ้นจากพันธนาการของคำอธิบายเชิงเศรษฐกิจและสังคม นอกจากนี้ การวิเคราะห์ของโกลด์สเวอร์ที่ยังช่วยให้เราเห็นถึงธาตุแท้ของการพัฒนาว่าจริงๆ แล้วก็คือกิจกรรมทางการเมืองประเภทหนึ่ง ไม่ใช่เรื่องที่เป็นวิทยาศาสตร์หรือเป็นกลางแต่อย่างใด เมื่อเป็นกิจกรรมทางการเมือง การพัฒนาจึงไม่จำเป็นต้องนำความผาสุกและความเท่าเทียมกันสู่ประชาชนทุกคน การเข้าใจเช่นนี้จะเป็นกุญแจสำคัญที่จะนำเราไปสู่การเข้าใจวาทกรรมเกี่ยวกับการเมืองแบบใหม่ที่ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงในบทที่ 3 กล่าวคือเมื่อหัวใจของการพัฒนาอยู่ที่การเมือง และหากการเมืองแบบที่เป็นอยู่ไม่สามารถ

ก่อให้เกิดการพัฒนาที่เสมอภาคและสมดุล เรามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมองหาการเมืองแบบใหม่ที่จะสามารถทำให้สิ่งที่เราปรารถนาเป็นจริงขึ้นมา (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับการเมืองแบบใหม่ได้ใน ไชยรัตน์, 2540ข)

นอกจากการวิเคราะห์การพัฒนาอย่างมีจิตสำนึกทางการเมืองดังกล่าวมาแล้ว ผู้เขียนใคร่ขอกล่าวถึงข้อถกเถียงในแวดวงการศึกษาการพัฒนาในปัจจุบันนี้อีกกระแสนึงซึ่งน่าสนใจ เพราะถ้าพิจารณาอย่างผิวเผินอาจทำให้เข้าใจผิดไปว่าเป็นข้อถกเถียงแบบเดียวกันกับวาทกรรมที่ให้ความสำคัญกับการเมืองในการศึกษาการพัฒนา อย่างการวิเคราะห์ของโกลด์สเวิร์ทที่ข้างต้น แต่จริงๆ แล้ว เป็นเพียงการกลับมาใหม่ของทฤษฎีการทำให้ทันสมัยอย่างตะวันตก เมื่อหลายคริสต์ทศวรรษที่ผ่านมามากกว่า คู่กรณีในข้อถกเถียงชุดนี้ได้แก่ (1) ธนาคารโลกกับวาทกรรมเรื่องการปกครองที่ดี (good governance) กับ (2) วาทกรรมของนักรัฐศาสตร์ที่เรียกร้องให้มีการศึกษา “รัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนา” (the developmental state) เป็นการเฉพาะ¹

วาทกรรมเรื่องการปกครองที่ดีของธนาคารโลก

(World Bank Discourse of Good Governance)

นับตั้งแต่ปลายคริสต์ทศวรรษ 1980 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน กล่าวได้ว่า เรื่องของรัฐบาลและการปกครองที่ดีได้กลายเป็นประเด็นหลักที่นิยมพูดถึงกันอย่างกว้างขวางในแวดวงการศึกษาการพัฒนาแนวหนึ่งในรูปแบบต่างๆ เช่น ตำราบทความวิชาการ หรือการประชุมสัมมนา โดยคนในวงการต่างก็มีความเห็นว่สิ่งเหล่านี้คือเงื่อนไขที่สำคัญที่สุดที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในการพัฒนาของ “ประเทศโลกที่สาม” การกล่าวเช่นนี้มีได้หมายความว่าบรรดาบุคคล หน่วยงานองค์กร รวมตลอดถึงรัฐบาลของประเทศตะวันตกทั้งหลายที่ให้ความช่วยเหลือ

---

¹ สำระสำคัญส่วนใหญ่ของวิวาทะชุดนี้ ผู้เขียนเก็บความมาจากงานของ William and Young (1994) และ Leftwich (1994b).

ทางด้านการพัฒนาแก่ “ประเทศโลกที่สาม” กำลังพูดถึงสิ่งเดียวกัน ตรงกันข้าม สิ่งที่เรียกว่ารัฐบาลที่ดีและการปกครองที่ดี อันจะเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาของ “ประเทศโลกที่สาม” ที่กำลังพูดถึงกันอย่างดาษดื่นในวาทกรรมการพัฒนาชุดหนึ่ง ในขณะนั้นๆ มีความหมายที่แตกต่างและหลากหลายมาก อย่างไรก็ตาม ในที่นี้ ผู้เขียนจะขอกล่าวถึงเฉพาะวาทกรรมของธนาคารโลก เนื่องจากเป็นวาทกรรม ที่ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากว่าคับแคบและตื้นเขิน ขณะเดียวกันก็เป็น วาทกรรมที่ได้รับความนิยมและยอมรับอย่างสูงใน “ประเทศโลกที่สาม” ใน ปัจจุบันด้วย

วาทกรรมล่าสุดเรื่องการปกครองที่ดีของธนาคารโลก เป็นผลมาจาก ประสบการณ์ของธนาคารโลกในการเข้าไปมีส่วนช่วย “พัฒนา” ประเทศต่างๆ ในทวีปแอฟริกา และจากประสบการณ์ดังกล่าวทำให้ธนาคารโลกเห็นว่าอุปสรรค สำคัญที่ทำให้ประเทศต่างๆ ในทวีปแอฟริกาไม่พัฒนา อยู่ที่การปกครองที่ไม่ได้ “มาตรฐานสากล” ของประเทศเหล่านี้เอง ธนาคารโลกได้สรุปความคิดเห็นของ ตนไว้ในเอกสารที่มีชื่อว่า *Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth* (ดู World Bank, 1989) ว่าวิกฤตการณ์ของประเทศต่างๆ ในทวีป แอฟริกาเป็นวิกฤตการณ์ของการปกครอง ส่วนสาระสำคัญของเอกสารชิ้นนี้ เป็นการเรียกร้องให้ประเทศต่างๆ ในทวีปแอฟริกา หันมาสนใจปรับปรุงโครงสร้าง การปกครองของตน เพื่อให้การพัฒนาประเทศสัมฤทธิ์ผล นั่นคือ ใน คริสต์ทศวรรษ 1990 ธนาคารโลกยังมีความคิดเห็นไม่แตกต่างไปจากนักรัฐ ศาสตร์อเมริกันกระแสหลักในคริสต์ทศวรรษ 1960 ที่ศึกษาเรื่องการพัฒนาการ เมืองของ “ประเทศโลกที่สาม” ที่ผู้เขียนได้กล่าวมาแล้วข้างต้นแต่ประการใด กล่าวคือ ธนาคารโลกเห็นว่าการพัฒนาแบบยั่งยืนในประเทศต่างๆ ในทวีปแอฟริกา จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อประเทศเหล่านี้มีรัฐบาลที่มีเสถียรภาพ/มีความชอบธรรม ทางการเมือง และมีการปกครอง/การบริหารที่มีประสิทธิภาพ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ธนาคารโลกมีทรรศนะที่ค่อนข้างคับแคบเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่ารัฐบาลที่ดีและการ ปกครองที่ดี ในด้านหนึ่ง ธนาคารโลกสนใจในเชิงเทคนิค-วิธีการเป็นสำคัญ

โดยเน้นการสร้างขีดความสามารถในการพัฒนาให้กับกลไกต่างๆ ของรัฐบาล รวมถึงการปรับปรุงระบบกฎหมายให้ชัดเจน ทันสมัย เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับนักลงทุน ในอีกด้านหนึ่ง ธนาคารโลกจะเน้นการสร้างสิ่งที่เรียกว่า “ประชาสังคม” (civil society) ในรูปของการสนับสนุน ส่งเสริมองค์กรพัฒนาเอกชน (ซึ่งก่อนหน้านี้ธนาคารโลกไม่ค่อยให้ความสำคัญเท่าใดนัก) สมาคมอาชีพต่างๆ องค์กรประชาชน ฯลฯ เพื่อใช้เป็นสะพานเชื่อมระหว่างรัฐบาลกับประชาชน ในขณะเดียวกันก็เป็นการลดบทบาทของรัฐในการพัฒนาลงพร้อมๆ กันไปด้วย

จริงๆ แล้ว หัวใจของวาทกรรมเรื่องการปกครองที่ดีของธนาคารโลกอยู่ที่การสร้างประชาสังคมให้เข้มแข็ง (ประเด็นนี้ตรงกันข้ามกับวาทกรรมเรื่อง “รัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนา” ที่จะกล่าวถึงข้างหน้า) เพราะเห็นว่าเป็นรากฐานของการปกครองแบบประชาธิปไตย ประชาสังคมจะทำหน้าที่ตรวจสอบการทำงานของรัฐบาล ทำให้รัฐบาลต้องรับผิดชอบต่อการทำงานของตน และต้องตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนด้วย การส่งเสริมประชาสังคมใน “ประเทศโลกที่สาม” ของธนาคารโลกกระทำการรณรงค์เรื่องการปกครองที่ดี ซึ่งสำหรับธนาคารโลกแล้ว ต้องประกอบไปด้วยสาระสำคัญ 4 ประการต่อไปนี้คือ (1) รัฐบาลต้องมีความรับผิดชอบต่อประชาชน (accountability) ต้องสามารถนำข้อเรียกร้อง/ความต้องการของประชาชนไปสู่การปฏิบัติ, (2) ต้องมีความชอบธรรมทางการเมือง (legitimacy) คือได้รับการยอมรับจากประชาชน, (3) มีความโปร่งใสในการทำงาน (transparency) คือเปิดเผย มีข้อมูลรายละเอียดพร้อมให้ตรวจสอบตลอดเวลา เพื่อป้องกันการทุจริตหรือเลือกปฏิบัติ และ (4) ต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา (participation) ในรูปของการกระจายอำนาจ การลดบทบาทของรัฐและเพิ่มบทบาทของภาคเอกชน

ส่วนสาเหตุสำคัญประการแรกก็นำไปสู่การปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนาของธนาคารโลกจากเดิมที่มุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยไม่สนใจเรื่องของรัฐบาลและการปกครอง (ในอดีตธนาคารโลกเป็นผู้นำในการให้ความช่วยเหลือแก่รัฐบาลของประเทศที่มีการปกครองแบบเผด็จการทั้งทหารและพลเรือนอย่าง

แข่งขันมาโดยตลอด) สู่การเน้นเรื่องของการปกครองที่ดีนั้น ได้แก่ ความล้มเหลวของนโยบายการให้กู้ยืมเพื่อการปรับโครงสร้าง (structural adjustment) ของธนาคารโลกในคริสต์ทศวรรษ 1980 สาระสำคัญของนโยบายนี้อยู่ที่การให้เงินกู้เพื่อสร้างกลไกตลาดใน “ประเทศโลกที่สาม” ให้มีการแข่งขันกันมากขึ้น ในรูปของการพยายามยกเลิก ผ่อนคลายระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่ไม่เอื้อต่อการแข่งขัน (deregulation) เพื่อเปิดโอกาสให้ภาคเอกชนเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจมากขึ้น (privatization) ในขณะเดียวกันก็พยายามลดบทบาทการแทรกแซงทางเศรษฐกิจของรัฐลงด้วยการตัดทอนงบประมาณรายจ่ายของรัฐ และการลดขนาดของระบบราชการ หรือที่เรียกว่า “stabilization” ผลกระทบที่สำคัญอันเนื่องมาจากนโยบายดังกล่าวได้แก่การเปลี่ยนชุดของผู้ที่ได้และเสียผลประโยชน์จากการพัฒนาใหม่ (กรณีของประเทศไทยดูตัวอย่างใน เอนก, 2533) กล่าวคือ กลุ่มคนในประเทศโลกที่สามที่เคยได้รับประโยชน์จากการพัฒนาก่อนหน้านโยบายปรับโครงสร้างของธนาคารโลกกลับกลายเป็นผู้เสียผลประโยชน์ไป ไม่ว่าจะเป็นข้าราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจ ประชาชนทั่วไป และผู้ประกอบการบางส่วน บุคคลเหล่านี้เป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์โดยตรงจากการใช้จ่ายของรัฐบาล เมื่องบประมาณส่วนนี้ถูกตัดทอนลง การแข่งขันเพื่อแย่งชิงส่วนที่เหลือก็ยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น ทำให้บุคคลเหล่านี้ไม่พอใจ และหันมาต่อต้านนโยบายการปรับโครงสร้างของธนาคารโลก ยิ่งไปกว่านั้น เนื่องจากบุคคลที่สูญเสียผลประโยชน์เหล่านี้อยู่ในกลไกของรัฐเป็นส่วนใหญ่ ทำให้การต่อต้านเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ส่วนคนยากคนจนนั้นแทบไม่ต้องพูดถึง เพราะไม่เคยได้รับประโยชน์จากการพัฒนาอย่างเป็นกอบเป็นกำแต่อย่างใด ยิ่งมีการแข่งขันมากขึ้นเท่าใด บุคคลเหล่านี้ก็จะยิ่งถูกเขี่ยให้ไปอยู่ริมขอบของสังคมมากขึ้นเพียงนั้น เนื่องจากไม่มีทรัพยากรที่จะไปต่อสู้แข่งขันกับใครได้

การต่อต้านจากกลุ่มบุคคลที่สูญเสียประโยชน์จากนโยบายปรับโครงสร้างนี้เอง ที่ทำให้ธนาคารโลกเริ่มตระหนักถึงความสำคัญของการเมืองในเรื่องของการพัฒนา โดยเริ่มเห็นว่า หากต้องการให้นโยบายการพัฒนาสัมฤทธิ์ผลก็ต้องอาศัย

เจตนารมณ์ทางการเมือง ซึ่งก็คือการขยายบทบาทและอำนาจของรัฐ แต่เนื่องจากนโยบายการพัฒนาของธนาคารโลกเน้นการสร้างประชาสังคมโดยการลดบทบาทและอำนาจของรัฐลง ฉะนั้น ทางออกของธนาคารโลกจึงเหลือเพียงการปรับปรุงประสิทธิภาพการบริหารของรัฐใน “ประเทศโลกที่สาม” และได้พัฒนาต่อมาเป็นข้อเรียกร้องเรื่องการปกครองที่ดีในที่สุด

สาเหตุประการที่สองของการปรับจุดเน้นในวาทกรรมการพัฒนาของธนาคารโลกสู่เรื่องของการปกครองที่ดีเป็นผลมาจากวาทกรรมต่างๆ ในแวดวงการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งวาทกรรมที่มาจากนักวิชาการ/วงวิชาการที่ (1) เรียกร้องให้วงการพัฒนาหันมาให้ความสำคัญกับชาวบ้าน วัฒนธรรมพื้นบ้าน ภูมิปัญญา และคุณค่าแบบชาวบ้านมากขึ้น หรือที่เรียกว่า “indigenization”, (2) กระแสที่เรียกร้องให้หันมาสนใจศึกษาประชาสังคมในรูปของขบวนการประชาชนในระดับรากหญ้า (grassroots movement)² และ (3) กระแสความคิดขององค์กรพัฒนาเอกชนที่เรียกร้องให้มีการพัฒนาแบบที่ให้ชุมชนเป็นตัวตั้ง (community-based development) (รายละเอียดเกี่ยวกับวาทกรรมเหล่านี้ดูเพิ่มเติมได้ในบทที่ 3)

ส่วนสาเหตุประการที่สามของการปรับจุดเน้นในวาทกรรมการพัฒนาของธนาคารโลก เป็นผลมาจากอิทธิพลของวาทกรรมชุดหนึ่งที่เรียกว่า “เศรษฐศาสตร์การเมืองแบบใหม่” (the new political economy) หรือ “แนวการตัดสินใจอย่างมีเหตุมีผล” (rational choice/public choice) ที่มองว่ามนุษย์มีธรรมชาติที่สากลอย่างหนึ่งคือมีความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวเป็นที่ตั้ง และจะใช้ทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่ รวมถึงกลไกรัฐ เพื่อปกป้องและขยายผลประโยชน์ส่วนตัวนี้ และสิ่งนี้เองที่นำไปสู่ปัญหา/วิกฤตการณ์ของการปกครอง และทางออกของธนาคารโลกก็คือการสร้างการปกครองที่ดีให้เกิดขึ้นดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ประเด็นเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ที่มีความเห็นแก่ตัวเป็นที่ตั้งนี้ ถือเป็นเสาหลักที่ค้ำจุนวิธีคิด

² งานศึกษาเกี่ยวกับประชาสังคมที่น่าสนใจเมื่อเร็วๆ นี้ได้แก่งานของ Cohen and Arator (1992). ส่วนบทวิจารณ์หนังสือเล่มนี้หาดูได้จาก Pedersen (1992).

แบบเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมมาโดยตลอด นับตั้งแต่ยุคของอดัม สมิท จนถึงสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองแบบใหม่ในปัจจุบัน (ดู ไชยรัตน์, 2533ก) ความลึกลับของวิธีคิดแบบนี้อยู่ที่ว่า ในขณะที่ในปริมณฑลของเศรษฐกิจนั้นยอมรับ พร้อมพยายามสร้างความชอบธรรมให้กับธรรมชาติแบบนี้ของมนุษย์ แต่ในขณะเดียวกันในปริมณฑลของการเมืองแบบประชาธิปไตย กลับคาดหวังและเรียกร้องให้มนุษย์คนเดียวกันกระทำสิ่งที่ตรงกันข้ามกับ “ธรรมชาติ” ของตน นั่นคือ ให้เลิกเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว และหันมาดูแลปกป้องผลประโยชน์ส่วนรวมแทน ความลึกลับดังกล่าวนี้ถือเป็นวาทกรรมหลักที่กำหนดวิธีคิดว่าด้วยการเมืองการปกครองของเรามาตลอดร่วมสองคริสต์ศตวรรษที่ผ่านมา (ดูเปรียบเทียบกับ Lowe, 1982)

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นว่า การนำเสนอวาทกรรมว่าด้วยการพัฒนาล่าสุดของธนาคารโลกในรูปของการเรียกร้องให้มีการปกครองที่ดีนั้น ในด้านหนึ่งคือการตกผลึกของปัจจัยต่างๆ ที่เกิดขึ้นในแวดวงการศึกษาการพัฒนา กล่าวคือ นอกจากเหตุผลต่างๆ ที่ผู้เขียนได้กล่าวมาแล้ว ยังมีสาเหตุอื่นๆ ที่ทำให้ธนาคารโลกปรับเปลี่ยนจุดเน้นในวาทกรรมการพัฒนาของตนไปสู่เรื่องของการปกครองที่ดี สาเหตุเหล่านี้ได้แก่ (1) การเมืองภายในธนาคารโลกเอง กล่าวคือนับตั้งแต่กลางคริสต์ทศวรรษ 1980 บทบาทของ “คณะวิจัยทางเศรษฐกิจ” (the Economic Research Staff) ซึ่งเคยมีบทบาทอย่างสูงในธนาคารโลก พร้อมกับแนวคิดเรื่องกลไกราคา (the pricist orthodoxy) ได้เสื่อมความนิยมลงพร้อมๆ กับการสร้างหน่วยงานใหม่ขึ้นมาให้มีบทบาทเด่นแทนในธนาคารโลก เรียกว่า “สถาบันพัฒนาเศรษฐกิจ” (the Economic Development Institute) ความสำคัญของสถาบันนี้อยู่ที่การเผยแพร่วาทกรรมเรื่องการสร้างขีดความสามารถในการบริหารการพัฒนาให้เกิดขึ้นใน “ประเทศโลกที่สาม” (capacity building) ไม่ใช่การสร้างสถาบัน (institution building) อย่างที่เคยนิยมกระทำกันในหมู่นักรัฐศาสตร์อเมริกันกระแสหลักในคริสต์ทศวรรษ 1950 และ 1960 โดยเริ่มทดลองที่ประเทศในทวีปแอฟริกาก่อน จนกลายเป็นที่ยอมรับของธนาคารโลก

และพัฒนาต่อมาเป็นวาทกรรมเรื่องการปกครองที่ดีในปัจจุบัน, (2) อิทธิพลของแนวคิดแบบอนุรักษนิยมใหม่ (neo-conservatism) ซึ่งมีอิทธิพลอย่างสูงในซีกโลกตะวันตกในคริสต์ทศวรรษ 1980 ผ่านอดีตประธานาธิบดีโรนัลด์ เรแกน (Ronald Reagan) ในประเทศสหรัฐอเมริกา และอดีตนายกรัฐมนตรีหญิง มาร์กาเรต แทชเชอร์ (Margaret Thatcher) ในประเทศอังกฤษ สาธารณชนสำคัญของแนวคิดนี้อยู่ที่การเรียกร้องให้ลดบทบาทการแทรกแซงทางเศรษฐกิจของรัฐลง และเปิดโอกาสให้เอกชนเข้ามาดำเนินการแทนมากขึ้น ระยะแรกธนาคารโลกรับแนวความคิดนี้มาใช้ในรูปของนโยบายการปรับโครงสร้างฯ และต่อมาเมื่อนโยบายนี้ได้รับการต่อต้าน จึงเปลี่ยนมาเป็นนโยบายการปกครองที่ดีแทน และ (3) องค์การพัฒนาเอกชนกับอิทธิพลของกระแสประชาธิปไตยที่เพิ่มมากขึ้นใน “ประเทศโลกที่สาม” อิทธิพลของกระแสประชาธิปไตยที่เพิ่มมากขึ้นใน “ประเทศโลกที่สาม” ทำให้มีการปรับเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาขององค์การพัฒนาเอกชนจากเดิมที่เน้นการให้เงินช่วยเหลือแก่ชาวบ้าน มาสู่การให้ความช่วยเหลือทางด้านความคิดและการศึกษา ส่งผลให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าเพิ่มมากขึ้น และธนาคารโลกพยายามจะใช้ประโยชน์จากกระแสนี้ด้วยการเสนอวาทกรรมเรื่องการปกครองที่ดีขึ้นมา

แต่ในอีกด้านหนึ่งซึ่งผู้เขียนคิดว่ามีผลสำคัญมากกว่าคือ การเรียกร้องในเรื่องของการปกครองที่ดีของธนาคารโลกนั้น เป็นการสานต่อ/ขยายผลวาทกรรมการพัฒนาชุดต่างๆ ที่มีมาก่อนหน้าของธนาคารโลก เพื่อช่วยให้ธนาคารโลกสามารถทะลุทะลวงเข้าไปในสังคมของ “ประเทศโลกที่สาม” ในระดับที่ลึกและย่อยกว่าในอดีตที่ผ่านมาได้ หากพิจารณาในแง่นี้ วาทกรรมเกี่ยวกับการปกครองที่ดีของธนาคารโลก จัดได้ว่าเป็นเทคนิควิทยาการของอำนาจที่ชาญฉลาดและเหนือชั้นมาก กล่าวคือ ประการแรก การรณรงค์การสร้างประชาสังคมให้เข้มแข็งใน “ประเทศโลกที่สาม” ถือเป็น การเผยแพร่ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่แยบยลมาก เพราะแทนที่จะรณรงค์เพื่อสนับสนุนรูปแบบการปกครองแบบประชาธิปไตยตรงๆ เช่น การปกครองแบบรัฐสภา ระบบพรรคการเมือง

หรือการเลือกตั้งอย่างที่ได้พยายามกระทำในอดีต และได้รับการต่อต้านอย่างมาก ธนาคารโลกกลับเลือกสรรองค์ส่งเสริมระบบคุณค่าแบบเสรีนิยมในรูปของการปกครองที่ดี ซึ่งก็คือฐานรากของการปกครองแบบประชาธิปไตยนั่นเอง แต่จะได้รับการต่อต้านน้อยกว่า เพราะมองเห็นไม่ชัดเจนเท่าการส่งเสริมรูปแบบการปกครองโดยตรง ขณะเดียวกันคุณค่าเหล่านี้ก็มีความชัดเจนเพียงพอที่ทำให้สังคมของ “ประเทศโลกที่สาม” ไม่อาจปฏิเสธได้ เช่นเรื่องของการบริหารงานที่มีความโปร่งใส เป็นต้น ดังตัวอย่างของประเทศไทยกับการบริหารงานในยุคของนายอานันท์ ปันยารชุน อดีตนายกรัฐมนตรี ซึ่งเน้นเรื่องของความโปร่งใสในการทำงานเป็นพิเศษ

ประการที่สอง หากพิจารณาอย่างไม่ระมัดระวัง อาจทำให้เข้าใจผิดไปว่าการเรียกร้องเรื่องการปกครองที่ดีในฐานะที่เป็นเงื่อนไขสำคัญของการพัฒนาใน “ประเทศโลกที่สาม” เป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ of ธนาคารโลก เป็นการก้าวกระโดดจากเดิมที่เน้นเรื่องของการพัฒนาเศรษฐกิจมาสู่เรื่องของการเมือง แต่จริงๆ แล้วไม่ใช่ กลับเป็นการตอกย้ำจุดยืนเดิมของธนาคารโลกให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น ในรูปแบบและวิธีการที่แยบยลกว่า กล่าวคือ ในปัจจุบันแทนที่เศรษฐกิจจะเป็นมรรควิธีเพื่อนำไปสู่การพัฒนาอย่างในอดีต การพัฒนาเศรษฐกิจได้เขยิบฐานะขึ้นเป็นเป้าหมายในการพัฒนาอย่างสมบูรณ์แบบเลยทีเดียว ส่วนการเมือง/การปกครองถูกย่อส่วนลงมาเป็นเพียงเรื่องของมรรควิธีเพื่อบรรลุเป้าหมายของการพัฒนาเศรษฐกิจ ในวันนี้ วาทกรรมของธนาคารโลกเรื่องการปกครองที่ดีจึงแตกต่างจากวาทกรรมเรื่องการวิเคราะห์การพัฒนาอย่างมีจิตสำนึกทางการเมืองอย่างของโกลด์สเวอร์ที่โดยสิ้นเชิง เพราะในขณะที่โกลด์สเวอร์ที่เรียกร้องให้การเมืองเป็นสาระสำคัญของวิเคราะห์ (the essentialist politics) นั้น ธนาคารโลกกลับยังยึดมั่นถึมั่นในแนวคิดที่ให้การเมืองเป็นเพียงมรรควิธีเพื่อบรรลุเป้าหมายในการพัฒนา (the instrumentalist view) อยู่นั่นเอง

ประการที่สาม แม้ว่าในด้านรูปแบบธนาคารโลกจะเปลี่ยนจุดเน้นจากการพัฒนาเศรษฐกิจสู่การพัฒนาการปกครองก็ตาม แต่จุดยืนของธนาคารโลกก็ยัง

เหมือนเดิม คือต้องการเปลี่ยนสังคมของ “ประเทศโลกที่สาม” ในทางเศรษฐกิจ ให้เป็นระบบทุนนิยม และในทางการเมือง/การปกครองให้เป็นประชาธิปไตย เสรีนิยมแบบตะวันตก ฉะนั้น การแยกระหว่างจุดเน้นกับจุดยืนในวาทกรรม การพัฒนาของธนาคารโลกจึงมีความสำคัญมาก เพราะช่วยให้เราเห็นว่าจริงๆ แล้ว วาทกรรมเกี่ยวกับการปกครองที่ดีมีได้เกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาความไม่พัฒนาของ “ประเทศโลกที่สาม” อย่างที่ธนาคารโลกอ้างแต่อย่างใด แต่เป็น ยุทธศาสตร์การพัฒนาของธนาคารโลกที่แยกไม่ออกจากการเมืองโลกแบบใหม่หลัง ยุคสงครามเย็น หรือการล่มสลายของค่ายคอมมิวนิสต์/สังคมนิยม (ดู Leftwich, 1994b: 372) กล่าวคือ เป็นยุทธศาสตร์ที่สอดคล้องกับยุคสมัยที่โลกตะวันตกขาด คู่แข่งทางการเมืองที่ทัดเทียมกัน ทำให้สามารถเผยแพร่และตอกย้ำอุดมการณ์ เสรีนิยมได้สะดวกใจยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ดังที่สทอฟเฟอร์ (Stauffer, 1990) ได้ตั้ง ข้อสังเกตที่น่ารับฟังไว้เมื่อเร็วๆ นี้ว่า โลกตะวันตกไม่ควรรอหังการถึงขนาดมอง การล่มสลายของค่ายคอมมิวนิสต์/สังคมนิยมว่าเป็นชัยชนะขั้นเด็ดขาดของระบบ ทุนนิยม แต่ควรมองในบริบทที่กว้างไกลกว่าในแง่ที่เป็นการเริ่มต้นของการสิ้นสุด ของรูปแบบการพัฒนาแบบทุนนิยมมากกว่า โดยเริ่มที่ประเทศสังคมนิยมก่อน ส่วนในประเทศเสรีนิยม/ทุนนิยมอย่างสหรัฐอเมริกา รูปแบบการพัฒนาแบบนี้ก็ กำลังกีดกร่อนสังคมนิยมกันให้อัตราที่รวดเร็ว ก่อให้เกิดปัญหาสังคมมากมาย เพราะธาตุแท้ของการพัฒนาแบบทุนนิยมคือการพัฒนาที่ไม่สมดุลและไม่เท่าเทียมกัน (the unequal and uneven development) กล่าวอีกนัยหนึ่ง สทอฟเฟอร์ มีความเห็นว่า ทั้งค่ายทุนนิยมและสังคมนิยมต่างก็เป็นตัวอย่างของความล้มเหลว ของการพัฒนาแบบทุนนิยมทั้งสิ้น เนื่องจากไม่สามารถสร้างความสมดุลและความ เท่าเทียมกันให้เกิดขึ้นทั้งในและระหว่างสังคมได้ จะต่างกันก็เพียงแต่ว่าค่าย สังคมนิยมได้พังทลายลงก่อนค่ายทุนนิยมเท่านั้น

ข้อสังเกตประการสุดท้าย หากจะกล่าวอย่างถึงที่สุดแล้ว วาทกรรมเรื่องการ ปกครองที่ดีของธนาคารโลกในต้นคริสต์ทศวรรษ 1990 นี้ ไม่ได้ให้อะไรที่แปลก ใหม่แก่วงการพัฒนาเท่าใดนัก เพราะโดยพื้นฐานแล้ว ทรรศนะของธนาคารโลก

เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ก็ยังเหมือนเดิม เป็นทรศณะที่มีรากฐานมาจากวิธีคิดและวัฒนธรรมของสังคมตะวันตก ยังมีสังคมตะวันตกเป็นตัวตั้ง แม้ว่า จะเริ่มพูดถึงวัฒนธรรมพื้นบ้านก็ตาม แต่เป็นการพูดถึงแบบฉาบฉวยมากกว่า เพราะตราบใจที่วัฒนธรรมพื้นบ้านเหล่านี้ไม่ขัดแย้งกับการพัฒนาแบบตะวันตก ก็พอจะรับได้ หากขัดแย้งกันเมื่อใดก็จะถูกกวาดล้างให้หมดสิ้นไปภายใต้ ข้ออ้างต่างๆ ตัวอย่างรูปธรรมที่เด่นชัดที่สุดในเรื่องนี้ได้แก่ การรณรงค์เพื่อสร้าง ประชาสังคมให้เกิดขึ้นใน “ประเทศโลกที่สาม” ของธนาคารโลก เพราะสาระสำคัญของสิ่งที่เรียกว่าประชาสังคมนั้น ขัดแย้งกับวัฒนธรรมเรื่องชุมชน (community culture) ของประเทศโลกที่สามอย่างสิ้นเชิง ฉะนั้น การรณรงค์เพื่อสร้าง ประชาสังคมก็เท่ากับเป็นการทำลายความรู้สึกเรื่องชุมชนแบบพื้นบ้านลงโดยปริยาย เป็นการเปลี่ยนชุมชนจากพื้นฐานของเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ เผ่า ความสัมพันธ์ แบบเครือญาติ ฯลฯ ให้กลายเป็นเรื่องของกลุ่มพลัง สมาคม สหภาพแรงงาน องค์กรจัดตั้งต่างๆ ที่ปราศจากความรู้สึกผูกพันแบบเก่าลง ดังนั้น การพัฒนา ประชาสังคมก็เป็นไปเพื่อให้สอดคล้องกับการพัฒนาแบบทุนนิยม มากกว่าเป็นการ พัฒนาเพื่อสร้างศักยภาพให้กับชุมชนพื้นบ้านดังที่กล่าวอ้าง ยิ่งไปกว่านั้นวาทกรรม เรื่องการปกครองที่ดีของธนาคารโลก ยังคงลักษณะของการดูแลคุณภาพของ รัฐบาลใน “ประเทศโลกที่สาม” อยู่นั่นเอง เมื่อไม่เชื่อถือในศักยภาพและไม่ไว้วางใจ รัฐบาล ก็หันไปสร้างขีดความสามารถให้กับประชาสังคมแทน

การดูแลทั้งรัฐบาลและวัฒนธรรมพื้นบ้านของ “ประเทศโลกที่สาม” นี้เอง ที่เป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ธนาคารโลกและบรรดาประเทศตะวันตกทั้งหลาย ต้องการเข้ามาเปลี่ยนแปลงสังคมของ “ประเทศโลกที่สาม” ให้เป็นเหมือนกับ สังคมตะวันตก ซึ่งถือว่าเป็นสังคมที่พัฒนาแล้ว โดยมองข้ามข้อเท็จจริงที่มี ความสำคัญยิ่งประการหนึ่งไปว่า ความเหมือนกันนั้นมิได้หมายถึงการพัฒนา ความเสมอภาค หรือความเท่าเทียมกันแต่ประการใดทั้งสิ้น หากแต่เป็นการบังคับ ยัดเยียดให้เป็นมากกว่า การเคารพในความแตกต่างและหลากหลายแต่ในฐานะที่ เสมอภาค และเท่าเทียมกันต่างหากที่เป็นสาระสำคัญของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา”

วาทกรรมว่าด้วยรัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนา

(Discourse of Developmental State)

สำหรับนักคิดในกระแสที่เรียกร่องให้มีการศึกษา “รัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนา” (the developmental state) เป็นการเฉพาะอย่าง เลิฟต์วิช (Leftwich, 1994a, 1994b) นั้น การปกครองแบบประชาธิปไตยไม่ใช่หลักประกันของการปกครองที่ดีหรือของการพัฒนาแบบยั่งยืน หากไม่มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างในระดับพื้นฐานในสังคมของ “ประเทศโลกที่สาม” เช่น การปฏิรูปที่ดินหรือการปรับโครงสร้างค่าแรงงาน เป็นต้น นอกจากนี้ บรรดาประเทศต่างๆ ที่ถือว่าประสบความสำเร็จในการพัฒนาในระยะหลังๆ ไม่ว่าจะเป็เกาหลีใต้ ไต้หวัน สิงคโปร์ หรือประเทศไทยก็ตาม ต่างก็มิได้มีการปกครองแบบประชาธิปไตยอย่างในประเทศตะวันตก ตรงกันข้ามในหลายๆ กรณี การปกครองแบบประชาธิปไตยกลับเป็นปัญหาในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศเหล่านี้เสียด้วยซ้ำไป เพราะในประเทศเหล่านี้ รัฐต่างหากมิใช่ประชาสังคมที่มีบทบาทเด่นในเรื่องของการพัฒนา เมื่อเป็นเช่นนี้ เลิฟต์วิชจึงเรียกร่องให้มีการศึกษาบทบาทและลักษณะสำคัญๆ ของรัฐประเภทนี้เป็นการเฉพาะเรียกว่า “รัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนา”

ในทรรศนะของเลิฟต์วิช ข้อเรียกร่องเรื่องการปกครองที่ดีที่กำลังพูดถึงกันอย่างดาษดื่นในแวดวงการศึกษาการพัฒนาด้วยอย่างของธนาคารโลกที่ผู้เขียนได้กล่าวถึงข้างต้นนั้น เป็นข้อเรียกร่องที่ไม่มีใครปฏิเสธได้ เพราะไม่ว่าจะมีรูปแบบการปกครองแบบใด การบริหารที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลยังคงเป็นหัวใจของการปกครองอยู่ เพียงแต่เขาไม่เห็นด้วยกับมุมมองที่คับแคบของธนาคารโลก ที่มองการปกครองที่ดีในเชิงเทคนิค-วิธีการว่าเป็นเรื่องของขีดความสามารถในการบริหาร/จัดการล้วนๆ ตัดขาดจากเรื่องของการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องของการสร้างและเป้าหมายของรัฐไป ทั้งๆ ที่ในความเป็นจริงแล้ว ทั้งการเมืองและบทบาทของรัฐเป็นเงื่อนไขสำคัญของการปกครองที่ดี หากมองในแง่นี้ ข้อเรียกร่องเรื่อง

การปกครองที่ดีของธนาคารโลกในคริสต์ทศวรรษ 1990 ก็ไม่แตกต่างไปจาก
ข้อเรียกร้องของนักรัฐประศาสนศาสตร์อเมริกันในยุคคริสต์ทศวรรษ 1960 ที่
รู้จักกันในนามของ “กลุ่มการบริหารเปรียบเทียบ” ที่ศึกษาเรื่องของการบริหาร
การพัฒนา (development administration) แต่อย่างใด (ดูรายละเอียดใน
ไชยรัตน์, 2540ค : บทที่ 1) ในส่วนของการรณรงค์เพื่อสร้างประชาสังคมก็เช่น
กัน ธนาคารโลกมองข้ามข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นใน “ประเทศโลกที่สาม” ไปว่าจริงๆ
แล้วจะมีสักกี่ประเทศที่สามารถพัฒนาและดำรงรูปแบบการปกครองแบบ
ประชาธิปไตยตะวันตกได้

ด้วยเหตุผลต่างๆ เหล่านี้ เลิฟต์วิซจึงเสนอข้อถกเถียงไปในทิศทางที่ตรง
กันข้ามกับธนาคารโลกว่า การพัฒนาแบบยั่งยืนมิได้ขึ้นกับการปกครองที่ดี/การ
ปกครองแบบประชาธิปไตยอย่างที่ธนาคารโลกเข้าใจ แต่ขึ้นกับการเมืองและบทบาท
ของรัฐในการกำหนดทิศทางการพัฒนา และการนำสิ่งที่กำหนดไปสู่การปฏิบัติ
มากกว่า นั่นคือ ความสัมฤทธิ์ผลของการพัฒนาต้องอาศัยรัฐที่มีความมุ่งมั่นใน
การพัฒนาอย่างมาก ส่วนจะเป็นประชาธิปไตยหรือไม่สำคัญ ที่สำคัญจะต้อง
สามารถพัฒนาเศรษฐกิจให้เจริญเติบโตในอัตราที่สูงและในระยะเวลาอันสั้นให้ได้
ความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจนี้เองที่เป็นตัวสร้างความชอบธรรมทางการเมือง
ให้กับรัฐประเภทนี้ เพราะสามารถทำให้ประชาชนพึงพอใจได้ระดับหนึ่ง และยัง
ทำให้สิ่งที่ดูเสมือนว่าไปด้วยกันไม่ได้ นั่นคือการพัฒนาเศรษฐกิจกับการกดขี่
ปราบปรามประชาชนอยู่ด้วยกันได้ในรัฐประเภทนี้ ยิ่งถ้าหากพิจารณาถึงความ
เข้มข้นของการแข่งขันบนเวทีการค้าระหว่างประเทศในปัจจุบันด้วยแล้ว ความสำเร็จ
ในการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐประเภทนี้ยิ่งดูเป็นที่น่าอัศจรรย์ยิ่ง (miracle!)
เพราะเพิ่งเข้ามาแข่งขันในเวทีนี้ได้ไม่นานเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศมหาอำนาจ
ตะวันตกที่อยู่บนเวทีนี้มายาวนานกว่ามาก

การศึกษาที่มุ่งมั่นในการพัฒนาเป็นการเฉพาะ จะช่วยให้เราเห็นถึง
ลักษณะสำคัญของรัฐประเภทนี้ที่แตกต่างไปจากรัฐของ “ประเทศโลกที่สาม” โดย
ทั่วไป และยังแตกต่างไปจากข้อเรียกร้องเรื่องการปกครองที่ดีของธนาคารโลก

อีกด้วย ความโดดเด่นที่สำคัญประการหนึ่งของรัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนาอยู่ที่การเข้าไปมีบทบาทเด่นของรัฐตั้งแต่ระยะเริ่มแรกของการพัฒนาเลยทีเดียว ตั้งแต่ช่วงของการสร้างชาติ จึงเป็นการเข้าไปมีบทบาทก่อนหน้าทั้งหมดภายในและทุนต่างชาติจะเข้ามา มีบทบาท โดยรัฐจะทำหน้าที่เป็นตัวแทนผลประโยชน์ของชาติ ส่งผลให้รัฐมีอิสระจากแรงบีบของกลุ่มพลังต่างๆ ในสังคมได้ในระดับหนึ่ง ยิ่งไปกว่านั้น รัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนามิได้ทำหน้าที่จัดระบบ-ระเบียบเพื่อเอื้ออำนวยต่อการพัฒนา ซึ่งเป็นหน้าที่ของรัฐโดยทั่วๆ ไปเท่านั้น แต่ยังเป็นผู้กำหนดทิศทาง เป้าหมายและทิศทางของการพัฒนาโดยตรงอีกด้วย ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่าผู้นำของรัฐประเภทนี้มักเป็นผู้ที่มีบทบาทในการต่อสู้เรียกร้องเอกราชจากเจ้าอาณานิคม หรือไม่ก็เป็นผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจนสามารถสถาปนาและอยู่ในอำนาจได้อย่างต่อเนื่องและยาวนาน ประกอบกับในรัฐประเภทนี้ขาดประชาสังคมที่เข้มแข็ง เพราะมักถูกรัฐปราบปรามอยู่เสมอ ฉะนั้น รัฐจึงผูกขาดบทบาทการชี้แนะในการพัฒนาแต่เพียงฝ่ายเดียว เป็นผลให้นโยบายการพัฒนามีความต่อเนื่องมาโดยตลอด

ลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งของรัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนาอยู่ที่การมีระบบราชการที่มีความสามารถในการนำนโยบาย-เป้าหมายของการพัฒนาไปสู่การปฏิบัติจนเป็นผลสำเร็จ เป็นระบบราชการที่มีอำนาจและความคล่องตัวในการทำงาน เนื่องจากได้รับการสนับสนุนจากรัฐให้ทำหน้าที่ในการบริหารการพัฒนา ในขณะเดียวกันก็ได้รับความร่วมมือ-เชื่อถือจากภาคเอกชนด้วย การมีบทบาทสำคัญในการบริหารการพัฒนาของระบบราชการในรัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนา ถือเป็นข้อแตกต่างที่สำคัญของวาทกรรมชุดนี้กับวาทกรรมเรื่องการปกครองที่ดีของธนาคารโลก ซึ่งเน้นการลดขนาดและบทบาทของระบบราชการลง

แม้ว่า “การเมือง” จะมีบทบาทอย่างสูงต่อความสำเร็จของรัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนา เพราะรัฐสามารถใช้อำนาจการเมืองเข้าไปกำหนดตัดสินใจและจัดการกับสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ในรูปของการกำหนดเป้าหมาย ทิศทาง ตลอดจนรายละเอียดของการพัฒนา พร้อมทำให้มีผลจริงจังในทางปฏิบัติด้วย แต่ถ้าพิจารณา

ให้ลึกซึ้งแล้ว วาทกรรมเกี่ยวกับรัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนาของเลิฟต์วิช ก็ยังจัดไม่ได้ว่าเป็นการวิพากษ์การพัฒนาอย่างถอนรากถอนโคน เพราะมีได้ตั้งคำถามกับสิ่งที่เรียกว่าการพัฒนาเลย ตรงกันข้าม วาทกรรมดังกล่าวกลับช่วยตอกย้ำสาระสำคัญของการพัฒนากระแสหลักให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้นอีก เพราะสิ่งที่เรียกว่าการพัฒนาของวาทกรรมนี้ก็คือการพัฒนาเศรษฐกิจโดดๆ วัตถุประสงค์จากความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ มิได้สนใจด้านอื่นๆ ของการพัฒนาเลย เย็นชา กับประเด็นปัญหาต่างๆ ที่พุดถึงกันอย่างดาษดื่นในแวดวงการศึกษาการพัฒนาในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสิทธิมนุษยชน, การทำลายล้างทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม หรือการเคารพในภูมิปัญญาและวัฒนธรรมพื้นบ้านแต่อย่างใดทั้งสิ้น ฉะนั้น รัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนาของเลิฟต์วิช จึงเป็นรัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนาเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว ไม่สนใจอย่างอื่น นับเป็นการนำเอาความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ตื่นเขินและกำลังจะพินสมัย (?) กลับมาใช้ใหม่เท่านั้น³

ยิ่งไปกว่านั้น ดังที่เฮเกิน คู (ดู Koo, ed., 1993: 1-11 และ 231-249) ได้พยายามชี้ให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมว่า วาทกรรมว่าด้วยรัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนาที่พัฒนามาจากประสบการณ์ของประเทศในเอเชียตะวันออก (East Asia) โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศเกาหลีใต้นั้น ให้น้ำหนักกับบทบาทของรัฐมากจนเกินไป จนทำให้มองไม่เห็นความสำคัญของประชาสังคม (civil society) ทั้งๆ ที่ในความเป็นจริงแล้ว เส้นทางการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศเกาหลีใต้เท่าที่ผ่านมา มิได้ราบเรียบและเรียบง่ายดังที่วาทกรรมว่าด้วยรัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนานำเสนอแต่อย่างใด แต่เต็มไปด้วยเรื่องราวของการต่อสู้ขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างรัฐกับขบวนการนักศึกษา และชนชั้นแรงงานที่เติบโตขึ้นมาบนเส้นทางของการเปลี่ยนแปลงสังคมมากกว่า ทำให้รัฐ

³ ดูการวิพากษ์วิจารณ์ทรรศนะการพัฒนาแนวนี้ได้ใน Islam and Henault (1970) ส่วนรายละเอียดและความยุ่งยากสลับซับซ้อนของข้อถกเถียงว่าด้วยบทบาทของรัฐกับการพัฒนาใน “ประเทศโลกที่สาม” มิใช่ประเด็นหลักที่ผู้เขียนต้องการจะกล่าวถึงในที่นี้ จึงขอผ่านเลยไป สำหรับผู้ที่สนใจในเรื่องดังกล่าวอาจหาข้อมูลเพิ่มเติมได้ใน ไชยรัตน์ (2531 และ 2533ก) ส่วนข้อถกเถียงใหม่ๆ เกี่ยวกับรัฐหาได้จาก Mitchell (1991a); Bendix (et al., 1992) และ Koo (ed., 1993) เป็นต้น.

และชนชั้นนายทุนในเกาหลีใต้ไม่สามารถช่วงชิงการนำไว้ได้อย่างเด็ดขาด กล่าวอีกนัยหนึ่ง แม้ว่ารัฐจะมีบทบาทสูง แต่ประชาชน กลุ่มคน และชนชั้นต่างๆ ในประเทศเกาหลีใต้ ก็มีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดบทบาทของรัฐเกาหลีใต้ให้เป็นไปอย่างที่ปรากฏอยู่ด้วย ฉะนั้น เพื่อให้ได้ภาพการพัฒนาของเกาหลีใต้สมบูรณ์ขึ้น จึงไม่ควรพองความสนใจไปที่การพยายามอธิบาย/ทำความเข้าใจบทบาทของรัฐในการพัฒนาแต่เพียงอย่างเดียว แต่จะต้องทำความเข้าใจบทบาทในการท้าทายอำนาจรัฐของประชาสังคมในประเทศเกาหลีใต้ไปพร้อมๆ กันด้วย

นั่นคือ คุณพยายามชี้ให้เห็นว่า แนววิเคราะห์เกี่ยวกับรัฐเท่าที่มีอยู่ 2 แนว ได้แก่ แนวที่ให้รัฐเป็นศูนย์กลาง (the state-centered approach) อย่างวาทกรรมว่าด้วยรัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนา และแนวที่ให้สังคมเป็นศูนย์กลาง (the society-centered approach) อย่างพวกเสรีนิยมและพหุนิยมในสหรัฐอเมริกา นั้น ไม่สามารถฉายภาพการพัฒนาในเกาหลีใต้ได้อย่างแจ่มชัด เพราะต่างก็เลือกเน้นไปคนละด้าน เมื่อเป็นเช่นนี้ การวิเคราะห์การพัฒนาในประเทศเกาหลีใต้ จะต้องให้ความสำคัญกับปฏิสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อน เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงและขัดแย้งกันระหว่างรัฐกับสังคม (“the complex, dynamic, and dialectic relationship between the state and society”) การศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม (state-society relation) ดังกล่าวนี้นี้ จะช่วยสลายมายาภาพเรื่องความมหัศจรรย์ของรัฐเกาหลีใต้ในการพัฒนาเศรษฐกิจ (an economic miracle) ที่พยายามตอกย้ำกันอยู่อย่างแข็งขันในวาทกรรมว่าด้วยรัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนา

นอกจากนี้ โอนิส (Onis, 1991) ยังได้ตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมที่น่าสนใจและน่ารับฟังมากกว่า บทบาทของรัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนาของประเทศในเอเชียตะวันออกนั้น เป็นผลผลิตเฉพาะของประวัติศาสตร์ช่วงหนึ่งของภูมิภาคนี้มากกว่าเป็นลักษณะสากลที่รัฐใน “ประเทศโลกที่สาม” อื่นๆ จะสามารถลอกเลียนแบบอย่างไปได้ง่ายๆ ยิ่งไปกว่านั้น ประเทศต่างๆ ในเอเชียตะวันออกยังมีความแตกต่างกันเองในรายละเอียดมากกว่าที่จะสามารถจับมารวมกันให้เป็นอันหนึ่งอัน

เดียวกัน อย่างที่วาทกรรมว่าด้วยรัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนาพยายามกระทำ นั่นคือถึงแม้ว่าประเทศต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงจะประสบกับปัญหาภัยคุกคามด้านความมั่นคงปลอดภัยที่มาจากภายนอก อันเป็นผลมาจากการต่อสู้ทางอุดมการณ์ในยุคสงครามเย็น ทำให้ต้องให้ความสำคัญกับความอยู่รอดของชาติผ่านการพัฒนาเศรษฐกิจก็ตาม แต่ในรายละเอียดของเส้นทาง วิธีการ และประวัติศาสตร์ในการพัฒนาของแต่ละประเทศก็แตกต่างกันไป ทำให้ไม่สามารถตีเหมาหรือดาวน์สรุปไปในทำนองจะทำให้กลายเป็นปรากฏการณ์สากลในรูปของ “ประสบการณ์ร่วมของประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียง” (the East Asian experience) อย่างที่นิยมกระทำกันในวาทกรรมว่าด้วยรัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนา ยิ่งเมื่อนำเอาบรรยากาศแบบประชาธิปไตยที่เพิ่มมากขึ้นในประเทศต่างๆ ใน “โลกที่สาม” ในคริสต์ทศวรรษ 1990 มาร่วมพิจารณาประกอบกันเข้ากับความเคลื่อนไหวตื่นตัวในแวดวงการศึกษาการพัฒนาในปัจจุบัน ที่พยายามจะนำเสนอคำนิยาม/ความหมายแบบอื่นๆ ให้กับสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ด้วยแล้ว ข้อเสนอว่าด้วยรัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนาของเลิฟต์วิซข้างต้น ยิ่งดูจะไม่สอดคล้องกับสถานการณ์ในปัจจุบันอย่างยิ่ง

กล่าวโดยสรุป หากพิจารณาในแง่ของความหมายของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” แล้ว ทั้งวาทกรรมเรื่องการปกครองที่ดีของธนาकारโลก และวาทกรรมเรื่องรัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนาของเลิฟต์วิซก็ไม่แตกต่างกันเท่าใดนัก ต่างก็ยังมีอยู่บนจารีตหลักของทฤษฎีการทำให้ทันสมัยอย่างตะวันตก กล่าวคือ ภาพลักษณ์ของสิ่งที่เรียกว่าการพัฒนาในวาทกรรมการพัฒนาทั้งสองนี้ ยังได้แก่สังคมนิยมประชาธิปไตยเสรีนิยมแบบตะวันตกอยู่นั่นเอง และสิ่งนี้คือแก่นแท้ของทฤษฎีการทำให้ทันสมัย เป็นความพยายามที่จะเปลี่ยนสังคมนิยมของ “ประเทศโลกที่สาม” ให้เป็นเหมือนกับสังคมนิยมตะวันตก จะต่างก็เพียงว่าในคริสต์ทศวรรษ 1960 จุดเน้นหลักของการเปลี่ยนแปลงอยู่ที่เศรษฐกิจ แต่ในคริสต์ทศวรรษ 1990 หลังจากทีระบบเศรษฐกิจใน “ประเทศโลกที่สาม” ได้เปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นทุนนิยมมากขึ้น จึงหันมาเน้นการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม, วัฒนธรรม

และการเมืองแทน นับเป็นการพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงอย่างสมบูรณ์และรอบด้าน ภายใต้วาทกรรมการพัฒนาที่มุ่งสลายวัฒนธรรมและชุมชนพื้นบ้าน รวมตลอดถึงสิ่งต่างๆ ใน “ประเทศโลกที่สาม” ที่ขัดขวางหรือไปกันไม่ได้กับวัฒนธรรมและคุณค่าแบบเสรีนิยมตะวันตก ยิ่งไปกว่านั้น ดังที่เบ็น ไลน์ (ดู Fine 1999) ได้ชี้ให้เห็นว่าการหันมาสู่สิ่งที่เรียกว่า “ทุนสังคม” (social capital) ในแวดวงการศึกษาการพัฒนาในปัจจุบัน ในฐานะที่เป็นเงื่อนไขใหม่ล่าสุดของการพัฒนานั้น เป็นการแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความพยายามจะครองความเป็นเจ้าของวาทกรรมการพัฒนากระแสหลัก เนื่องจากการขยายวิธีคิดแบบเศรษฐกิจศาสตร์ซึ่งเป็นฐานรากของวาทกรรมการพัฒนากระแสหลักไปสู่ปริณทลที่ไม่ใช่เศรษฐกิจศาสตร์ ด้วยการตอกย้ำว่าหากมีสิ่งนี้ (ทุนสังคม) แล้ว ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจก็จะเกิดขึ้น มโนทัศน์เรื่อง “ทุนสังคม” แสดงให้เห็นว่าวิธีคิดแบบเศรษฐกิจศาสตร์ได้ขยายการครอบงำสู่ทุกอณูของชีวิตมนุษย์ ทุกอย่างในสังคมกลายเป็น “ทุน” ได้หมด ส่วน “ทุนสังคม” นั้นคืออะไรก็ได้ที่จะช่วยทำให้การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นไปได้ เช่น “ความไว้วางใจกันในสังคม” (social trust; ดู Fukayama 1995) เป็นต้น

ปัจฉิมลิขิต : ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับ “ธรรมรัฐ”

[Postscript: Notes on Thammarat (Good Governance)]

วิกฤตการณ์การเงิน (financial crisis) และวิกฤตการณ์สภาพคล่องของการหมุนเวียนของเงินทุน (liquidity crisis) ในประเทศไทยตั้งแต่กลาง ค.ศ. 1997 เป็นต้นมา อันเป็นผลมาจากการประกาศให้ค่าเงินบาทลอยตัว (a managed float system) ของธนาคารแห่งประเทศไทยเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม ค.ศ. 1997 ซึ่งในทางปฏิบัติหมายถึงการลดค่าเงินบาทลงโดยปริยาย เนื่องจากรัฐบาลได้ยกเลิกนโยบายตรึงค่าเงินบาท หรือรักษาค่าเงินบาทให้คงที่ (a pegged exchange rate system) ส่งผลให้เงินบาทที่มีค่าเกินจริงในตลาดการเงินโลกมานาน ต้องลดค่าลงอย่างรวดเร็ว และจากวิกฤตการณ์ครั้งนี้ส่งผลกระทบต่อ

ฐานะการเงินของประเทศต่างๆ ในทวีปเอเชียในวงกว้างด้วย จนกลายเป็นวิกฤตการณ์การเงินในทวีปเอเชีย (the Asian financial crisis) ไป วิกฤตการณ์ครั้งนี้ส่งผลกระทบต่อวาทกรรมการพัฒนาที่ผู้เขียนกล่าวถึงในบทที่ 2 นี้ในสาระสำคัญ 2 ประการด้วยกัน กล่าวคือ ประการแรก วิกฤตการณ์การณังกล่าวซึ่งในขณะเดียวกันก็คือวิกฤตการณ์ของการพัฒนา (development crisis) ด้วยทำให้เกิดการตั้งคำถามกันอย่างกว้างขวางถึงความน่าเชื่อถือของวาทกรรมว่าด้วยรัฐที่มุ่งมั่นในการพัฒนา เพราะวิกฤตการณ์ครั้งนี้ช่วยสลาย สั่นคลอน ดำเนิน/เรื่องเล่า/มายาภาพเรื่องความมั่งคั่งร่ำรวยของประเทศเอเชีย และคุณค่าแบบเอเชียที่ทำให้ประเทศเหล่านี้สามารถพัฒนาเศรษฐกิจให้เจริญเติบโตได้อย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือใต้หวัน เป็นต้น (ดูตัวอย่างของการตั้งคำถามทำนองนี้ได้ใน McNally, 1998; Cumings, 1998; Burkett and Hart-landsberg, 1998 และ Hoogvelt, 1997: ch. 10)

ตัวอย่างเช่น คัมมิงส์ (ดูรายละเอียดใน Cumings, 1998) ชี้ให้เห็นว่า ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วของประเทศต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือญี่ปุ่นนั้น เป็นเพราะได้รับการพุ่มพักจากประเทศสหรัฐอเมริกาเพื่อใช้เป็นฐานในการทำสงครามเย็น ดังนั้น ระบบเศรษฐกิจของประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่ใช่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด (market economy) แต่เป็นระบบเศรษฐกิจแบบได้รับการปกป้องดูแล (sheltered economy) มากกว่าหลังสงครามเย็น ประเทศสหรัฐอเมริกาไม่มีความจำเป็นต้องใช้ประเทศเหล่านี้เป็นฐานในการทำสงครามเย็นอีกต่อไป จึงถอนการให้ความช่วยเหลือและการปกป้องระบบเศรษฐกิจ ส่งผลให้ประเทศเหล่านี้ต้องเข้าสู่การแข่งขันในตลาดโลกอย่างจริงจังด้วยตัวของตัวเองโดยปราศจากการเตรียมตัวที่ดีพอ นั่นคือ คัมมิงส์เห็นว่า วิกฤตการณ์การเงินในประเทศเกาหลีใต้ก็คือตัวอย่างรูปธรรมของความล้มเหลวเชิงโครงสร้างของระบบทุนนิยม ซึ่งความมั่นคงแข็งแรงทางเศรษฐกิจไม่ใช่หลักประกันที่เพียงพอสำหรับเสถียรภาพของระบบ แต่มีปัจจัยอื่นๆ อีกมากมายเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น การเมืองโลกในกรณีนี้ เป็นต้น ขณะเดียวกัน

วิกฤตการณ์ดังกล่าวก็คือวิกฤตการณ์ของการปกครอง (crisis of governance) ไปพร้อมๆ กันด้วย ดังกรณีของพัฒนาการของระบบทุนนิยมแบบพวกพ้อง (crony capitalism) ในประเทศเอเชีย ไม่ใช่มีสาเหตุมาจากเรื่องของเศรษฐกิจล้วนๆ อย่างที่นิยมเข้าใจกัน

ผลกระทบประการที่สอง เป็นกรณีของประเทศไทยโดยเฉพาะ กล่าวคือ วิกฤตการณ์ครั้งนี้นำไปสู่การถกเถียงและมองหารูปแบบและวิธีการบริหาร/จัดการการเปลี่ยนแปลงสังคม รวมถึงการพัฒนาแบบอื่นๆ เพื่อแก้ปัญหา และป้องกันปัญหาทำนองนี้มีให้เกิดขึ้นอีกในอนาคต แต่ว่าทกรรมทางเลือกที่ดูโดดเด่น และได้รับการขานรับค่อนข้างมากในระยะนั้นได้แก่ทกรรมเรื่อง “ธรรมรัฐ” (Good Governance) อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนไม่มีวัตถุประสงค์ที่จะรวมอภิปรายในประเด็นปัญหาเรื่องธรรมรัฐ หรือเรื่องของวิกฤตการณ์การเงินทั้งในประเทศไทย และในประเทศต่างๆ ในทวีปเอเชีย เพราะมีการพูดถึงกันอย่างมากมาย และหลากหลายแล้ว (ดูตัวอย่างการอภิปรายเรื่องเหล่านี้ได้ใน พิทยา, บก., 2540; Lim, 1997; MacDonald, 1998; Preston, 1998; Hardy, 1998 และ Kirida, 1998 เป็นต้น) ผู้เขียนเพียงต้องการตั้งข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมรัฐ” ในสังคมไทย อันเป็นผลมาจากการสับสนเลิกคำภาษาอังกฤษว่า “Good Governance” ตามหลังคำว่า “ธรรมรัฐ” นั่นคือ ผู้เขียนเห็นว่ามิมีประเด็นปัญหาหนึ่งที่น่าจะได้มีการพูดถึงกันในที่นี้ ก่อนที่จะผ่านเลยไปพูดถึงเรื่องของ “การเมืองแบบใหม่” ในบทที่ 3 ประเด็นที่ว่านี้ได้แก่มโนทัศน์เรื่อง “การปกครอง” หรือ Governance นั้นเอง

ข้อสังเกตของผู้เขียนเกี่ยวกับธรรมรัฐ หรือ good governance⁴ ประการแรก ได้แก่ ฐานะที่เป็นตัวสื่อ/ตัวหมายที่ล่องลอย (floating signifier; ดูราย

⁴ นอกจากข้อสังเกตต่างๆ ที่ผู้เขียนกล่าวถึงเกี่ยวกับ “การปกครองที่ดี” ของธนาคารโลกในบทนี้แล้ว งานของ Kiely, 1998; Williams, 1997 และ Leftwich, ed., 1996: ch. 1 ก็พูดถึงวาทกรรมชุดนี้ได้เป็นอย่างดี ส่วนการพูดถึงมโนทัศน์เรื่อง “การปกครอง” (governance) นั้น ผู้เขียนเก็บสาระสำคัญมาจากงานของ Stoker, 1998; Jessop, 1998; de Alcantara, 1998 และ Kazencigil, 1998.

ละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับตัวสื่อ/ตัวหมายที่ล่องลอยได้ในบทที่ 5) กล่าวคือ ผู้เขียนมีความเห็นว่า ในสังคมที่กลไกตลาด วิธีคิดแบบตลาด ซึมลึกเข้าไปในแทบทุกอณูของสังคมอย่างสังคมไทยในปัจจุบันนี้ คำว่า “ธรรมรัฐ” ในภาคภาษาไทย หรือ good governance ในภาคภาษาอังกฤษ ก็มีฐานะไม่แตกต่างไปจากคำอื่นๆ ที่เดินทางเข้ามาในสังคมไทยอย่างคำว่า QC, Reengineering, Privatization, Globalization, Democracy, Civil Society, Social Capital และ Reinventing Government เป็นต้น คำเหล่านี้ถูกจัดการ/ถูกเสพ/ถูกใช้ประโยชน์ (appropriate) ในฐานะที่ไม่แตกต่างไปจากสินค้าชนิดหนึ่งในระบบทุนนิยม การเสพ/การจัดการ/การใช้ประโยชน์จากคำว่า “good governance” ในสังคมไทย จะเห็นได้จากการมีและใช้คำคำนี้ในความหมายที่แตกต่างกันมากมาย นั่นคือ หากพูดในภาษาและลีลาของสำนักสัญศาสตร์ (semiotics/semiology) แล้ว คำว่า good governance ก็ดี, ธรรมรัฐก็ดี หรือคำอื่นๆ ก็ดี ต่างก็มีฐานะเป็นเพียงตัวสื่อ/ตัวหมายที่ล่องลอยแบบหนึ่งเท่านั้น คือเป็นคำล่องลอยที่ใครจะฉกฉวยไปใช้ประโยชน์ในโอกาสใดก็ได้ เช่นเป็นเหตุผลในการตัดทอนงบประมาณ, เป็นเหตุผลในการลดขนาด-ลดบทบาทของรัฐ, เป็นเหตุผลในการแปรรูประบบราชการหรือรัฐวิสาหกิจ, เป็นเหตุผลในการปฏิรูประบบการศึกษา, การพัฒนาประชาธิปไตย, รวมตลอดถึงเป็นเหตุผลในการบริหาร/จัดการกิจการของรัฐเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ ความโปร่งใส และความรับผิดชอบต่อผลของการตัดสินใจของภาครัฐ (accountability) เป็นต้น

ข้อสังเกตประการที่สอง นับตั้งแต่ต้นปีคริสต์ทศวรรษ 1980 เป็นต้นมาในโลกวิชาการตะวันตก ได้มีความพยายามจะนำเสนอเทคนิค วิธีการ และวิทยาการในการบริหาร/จัดการกิจการสาธารณะในรูปแบบอื่น ที่แตกต่างไปจากระบบบริหาร/จัดการกิจการสาธารณะในแบบของรัฐ-ชาติที่เรียกว่า “รัฐบาล” (government) เนื่องจากเห็นว่าระบบบริหาร/จัดการกิจการสาธารณะแบบที่เรียกว่า “รัฐบาล” นั้น มีปัญหาและข้อบกพร่องมาก เพราะเป็นระบบที่มีการรวมศูนย์อำนาจสูง แยกเด็ดขาดระหว่างเรื่องส่วนตัวกับเรื่องสาธารณะ หรือ

ระหว่างภาครัฐกับภาคเอกชนและภาคประชาชน, ระหว่างการเมืองกับการบ้าน หรือระหว่าง public กับ private ในภาคภาษาอังกฤษ ทำให้ตามไม่ทันกับการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคโลกาภิวัตน์ และยุคหลังสมัยใหม่ที่บรรดาเส้นแบ่งต่างๆ ที่เคยดำรงอยู่อย่างชัดเจนเกิดความพร่ามัวมากขึ้น ตัวอย่างของความพยายามเหล่านี้ได้แก่ ธนาคารโลกกับความคิดเรื่องการปกครองที่ดี หรือ good governance ที่ผู้เขียนกล่าวถึงข้างต้น, UNDP กับความคิดเรื่อง sound governance, UNESCO กับความคิดเรื่อง democratic governance และ UN กับความคิดเรื่อง global governance เป็นต้น แต่ทั้งหมดนี้ ข้อเสนอของธนาคารโลก เรื่อง good governance ดูจะติดตลาดกว่าเพื่อน ดังจะเห็นได้จากการได้รับการกล่าวขวัญและพูดถึงกันอย่างมาก และแม้แต่ความคิดเรื่อง “ธรรมรัฐ” ในสังคมไทยก็ยังคงอิงความคิดนี้ด้วยการใส่วงเล็บเป็นภาษาอังกฤษว่า good governance ต่อท้ายไว้ด้วย ในเรื่องนี้มีประเด็นหนึ่งที่ผู้เขียนคิดว่าค่อนข้างสำคัญและน่าสนใจ กล่าวคือ เริ่มมีการพูดถึงความแตกต่างระหว่างรัฐบาล (government) กับการปกครอง (governance) ในทรรศนะของนักทฤษฎีทางด้านการปกครอง ต่างก็เห็นพ้องต้องกันว่า รัฐบาลเป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งหรือรูปแบบหนึ่งของการปกครองเท่านั้น นอกจากนี้ นักทฤษฎีทางด้านการปกครองยังเห็นพ้องต้องกันอีกด้วยว่า สารัตถะของการปกครองคือรูปแบบและกลไกในการบริหาร/จัดการกิจการสาธารณะ ที่มีได้ให้ความสำคัญกับรัฐบาลแต่เพียงอย่างเดียว แต่ให้ความสำคัญกับตัวแสดงอื่นๆ ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนหรือพลเมืองธรรมดา คำถามที่น่าถามก็คือว่า การปกครอง (governance) จะสามารถเข้ามาแทนที่/สวมรอยรัฐบาล (government) ได้หรือไม่ในอนาคต และถ้าหากเป็นไปได้ จะเกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านการเมือง-การปกครอง และการบริหาร/จัดการกิจการสาธารณะในอนาคตอย่างไรบ้าง

ข้อสังเกตประการที่สาม เนื่องจากสารัตถะประการหนึ่งของธรรมรัฐ คือการพยายามสร้างและขยายพื้นที่สาธารณะ (public space) หรืออาณาบริเวณสาธารณะ (public sphere) ให้เพิ่มมากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ เพื่อเปิดโอกาสให้

ประชาชนไทยในฐานะพลเมืองเข้าไปมีบทบาท มีส่วนร่วมในการบริหาร/จัดการ
กิจการสาธารณะเพิ่มมากขึ้น คำถามเกิดขึ้นว่าเรามีระบบค้ำประกันความมั่นคง
ปลอดภัย ในการทำหน้าที่พลเมืองที่กระฉับกระเฉงและเข้มข้นนี้เพียงใด โดย
เฉพาะอย่างยิ่งระบบการคุ้มครองและรับประกันเสรีภาพในการแสดงออกซึ่งความ
คิดเห็นที่อิสระและเสรีของพลเมือง (free speech) แม้จะไม่สอดคล้องกับค่านิยม
หลักในสังคม หรือไม่สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาล รวมถึงการใช้อิทธิบาทที่
จะไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชน (civil disobedience) ซึ่งถือเป็นสิทธิที่สำคัญยิ่ง
ของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่มีประชาสังคมเข้มแข็ง (ดูรายละเอียดใน
Rawls, 1968 และ Walzer, 1995) นั่นคือ ธรรมรัฐ หรือ good governance
จะเกิดขึ้นไม่ได้ ถ้าหากเสรีภาพในการแสดงออกซึ่งความคิดเห็นอย่างอิสระและ
อย่างเสรีของพลเมือง ไม่ได้รับการยอมรับและรับประกันในระดับของแนวคิด
หลักการ โครงสร้างและสถาบัน ไม่ใช้การรับประกันในระดับของตัวบุคคลอย่างที่
เป็นอยู่

ข้อสังเกตประการที่สี่ และเป็นข้อคิดเห็นที่ผู้เขียนคิดว่ามีความสำคัญยิ่ง
ได้แก่ความคิดเรื่อง governance โดยทั่วไป และ good governance
เป็นการเฉพาะ สามารถสลายเส้นแบ่งที่เคยชัดเจนและเด็ดขาดระหว่างสิ่งที่เรียกว่า
ภาครัฐกับภาคประชาชน หรือระหว่างเรื่องส่วนตัวกับเรื่องสาธารณะในวิถีคิด วิถี
บริหาร/จัดการในแบบของรัฐบาล (government) ลงได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าสิ่งที่
good governance หรือธรรมรัฐพยายามจะนำเสนอก็คือว่า อะไรที่รัฐเคยทำ
แต่ทำไม่ได้ดี หรืออะไรก็ตามที่รัฐเคยคิดจะทำหรือทำไม่ได้ ก็ควรเปิดโอกาสให้
คนอื่นเข้ามาทำ มิใช่ผูกขาดตัวเองแต่ฝ่ายเดียว กล่าวอีกนัยหนึ่ง ไม่จำเป็นเสมอ
ไปว่ากิจการสาธารณะต้องเป็นเรื่องของรัฐ, รัฐบาลเท่านั้น ประเด็นนี้เราจะเห็น
ได้เด่นชัดขึ้น เมื่อพิจารณาถึงข้อเรียกร้องในระยะหลังๆ ในเรื่องของการบริหาร/
จัดการท้องถิ่น ชุมชน สิ่งแวดล้อมโดยภาคประชาชนเพิ่มมากขึ้น ในรูปของ
ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่แบบต่างๆ (new social movements;
ดูรายละเอียดในบทที่ 3 และ 5) นั่นคือ สิ่งที่ธรรมรัฐ หรือ good governance

ต้องการจะบอกกับเราก็คือว่า เรื่องของบ้านเมือง เรื่องของส่วนรวมและเรื่องของสังคม ไม่ใช่เรื่องของรัฐและรัฐบาลโดยลำพังอีกต่อไป แต่ภาคประชาชน ภาคประชาสังคม ต้องเข้ามามีบทบาทอย่างแข็งขันในฐานะที่ทัดเทียมกับภาครัฐบาลด้วย

ข้อสังเกตประการที่ห้า ผู้เขียนมีความเห็นว่ารัฐธรรมนูญในภาคภาษาไทย มีความยืดหยุ่นและกว้างไกลกว่า good governance ของธนาคารโลก ที่ใช้ในความหมายเพียงแคบๆ ถึงรูปแบบของรัฐบาลที่มีการบริหาร/จัดการที่ดี ด้วยความหมายที่คับแคบดังกล่าว ทำให้ good governance ของธนาคารโลก กลายเป็นเพียงความพยายามจะขายและขยายสิ่งที่เรียกว่า “รัฐบาล” (government) ให้กับโลกหลังยุคสงครามเย็น หรือโลกหลังยุคสิ้นสุดของประวัติศาสตร์ในความหมายของฟรานซิส ฟูกูยามา (Francis Fukuyama) ที่ผู้เขียนได้กล่าวมาแล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงไม่น่าแปลกใจเลยว่า นับตั้งแต่ต้นคริสต์ทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา วาทกรรมว่าด้วยการปกครองที่ดีของธนาคารโลก จึงถูกนำมาใช้แทนคำว่าตลาดเสรีในคริสต์ทศวรรษ 1970 และทำให้ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นเพียงการกลับมาใหม่ของลัทธิเสรีนิยมแบบใหม่ (neo-liberalism) ในยุคคริสต์ทศวรรษ 1990 เท่านั้น

ข้อสังเกตประการที่หก การบริหาร/จัดการสังคมเท่าที่ผ่านมาในรูปของรัฐบาลนั้น เป็นการบริหาร/จัดการภายใต้การกำกับ/ดูแลของกลไกตลาด เป็นรัฐบาลภายใต้กลไกตลาด (the marketized government/government by the market) การปกครองแบบนี้ไม่สามารถจัดการกับปัญหาสังคม ปัญหาของพลเมืองโดยรวมได้ จัดการได้แต่เพียงเรื่องของ “ลูกค้ำ” ในรูปของการแลกเปลี่ยนการเจรจาต่อรองระหว่างส่วน/ภาคต่างๆ ของสังคมเท่านั้น ไม่สามารถจัดการในนามของสังคมโดยรวมได้ (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 3) ยิ่งไปกว่านั้น การปกครองในรูปของรัฐบาลภายใต้การกำกับของกลไกตลาด ยังให้ความสำคัญกับการจัดการกิจการของรัฐ มากกว่าการเพิ่มบทบาท เพิ่มการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน แต่ความคิดเรื่องการปกครอง หรือ governance น่าจะเป็นแนวทางหนึ่งในการแก้ปัญหาของการปกครองในรูปแบบของรัฐบาลได้ ผ่านความคิดเรื่อง

การบริหารงานแบบโปร่งใส, การรับผิดชอบต่อการตัดสินใจของภาครัฐ, การขยาย-
เพิ่มบทบาทให้กับภาคประชาชน ภาคประชาสังคม เป็นต้น

ข้อสังเกตประการสุดท้าย ระบบประชาธิปไตยเป็นระบบการปกครองที่
วางอยู่บนฐานของความไม่ไว้วางใจกัน (distrust) ทั้งในระดับของแนวคิด โครง
สร้าง และสถาบัน เช่น เป็นระบบของการตรวจสอบ ถ่วงดุล ถ่วงอำนาจกัน, มี
ระบบการเปลี่ยนผู้ปกครอง/ผู้บริหารทุกๆ ช่วงระยะเวลาหนึ่ง เพื่อมิให้อยู่ใน
อำนาจยาวนานเกินไป, เน้นการตัดสินใจโดยเสียงส่วนใหญ่, การเปิดโอกาสให้
ประชาชนเข้ามามีบทบาท มีส่วนร่วมในการปกครอง ฯลฯ คำถามเกิดขึ้นว่า ใน
ระบบแบบนี้จะสามารถสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้เกิดขึ้นในสังคมได้
มากน้อยเพียงใด จะสามารถสร้างความไว้วางใจกันในสังคมในระดับกว้าง (social
trust) หรือที่เจมส์ โคลแมน (James Coleman) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน
เรียกว่า “ทุนสังคม” (social capital; ดูรายละเอียดใน Coleman, 1988) และ
ต่อมา ฟรานซิส ฟูกูยามา และโรเบิร์ต พูตนาม (Robert Putnam) นำมาขยายผล
จนกลายเป็นตำนาน/เรื่องเล่าหลักของพัฒนาการของระบอบประชาธิปไตยในตะวัน
ตกไป ประเด็นของผู้เขียนตรงนี้ก็คือน่าจะ ระบบที่สร้างขึ้นบนฐานของความ
ไม่ไว้วางใจกัน จะสามารถสร้างความไว้วางใจให้เกิดขึ้นในสังคมในวงกว้างได้หรือ
ไม่เพียงใด และธรรมรัฐหรือการปกครองที่ดี (good governance) จะสามารถ
แก้ไขปัญหานี้ได้หรือไม่ ถ้าหากได้จะนำไปสู่รูปแบบการบริหาร/การปกครอง รวม
ตลอดถึงการบริหาร/จัดการสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” แตกต่างไปจากระบบที่ดำรง
อยู่อย่างไร เป็นต้น

บรรณานุกรม

REFERENCES

ภาษาไทย

เกษียร เตชะพีระ (2537) "การเมืองวัฒนธรรมว่าด้วยประชาธิปไตย: บทนำเปรียบเทียบเชิงทฤษฎี." 6-23. *รัฐศาสตร์สาร* 45 (มี.ค.)

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2529) *บ้านกับเมือง* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

(2534) *วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ฉัตรทิพย์ และ พรพิไล เลิศวิชา (2537) *วัฒนธรรมหมู่บ้าน* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช (2538) "การสะสมกับการสร้างตัวตน." 52-65. *อินทีเรียร์ดีไซด์* (สมาคมมัณฑนากรแห่งประเทศไทย) 6/2 (มี.ย.-ส.ค.)

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2531) "การเดินทางครั้งใหม่ของนักรัฐศาสตร์ไทย: ศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิชกับการศึกษารัฐและสังคมไทย." 161-197. *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง* 6/3-4 (ตุลาคม).

(2533ก) "เศรษฐศาสตร์การเมืองคืออะไร?" 113-175. *รัฐศาสตร์สาร* 16/1-2 (มกราคม-สิงหาคม).

(2533ข) "ความไร้หน้ายาของวิชารัฐศาสตร์." 72-116. *รัฐศาสตร์สาร* 16/3 (กันยายน-ธันวาคม).

(2537) "คำประกาศแห่งเมืองแบล็กส์เบอร์ก: ความเคลื่อนไหวในแวดวงการศึกษารัฐประศาสนศาสตร์อเมริกัน." 19-45. *รัฐศาสตร์สาร* 46 (19/2, ธันวาคม).

(2540ก) "คำนำ: รัฐศาสตร์แนววิพากษ์." (9)-(28). ใน *รัฐศาสตร์ การบริหารรัฐกิจ ทฤษฎี: หนึ่งทศวรรษรัฐศาสตร์แนววิพากษ์* กรุงเทพมหานคร: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก

(2540ข) *ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมนิยม/ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคม ในต่างประเทศ: บทสำรวจพัฒนาการ สถานภาพ และนัยยะเชิงความคิด/ทฤษฎีต่อการพัฒนาประชาธิปไตย* กรุงเทพมหานคร: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก

(2540ค) *การบริหารรัฐกิจเปรียบเทียบ: บทสำรวจพรมแดนแห่งความรู้แนววิพากษ์ ฉบับพิมพ์ครั้งที่สอง แก้ไขเพิ่มเติม* กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

(2541) "มุมมองนักสังคมศาสตร์: ชีวิตจะทนแรงกระแทกได้นานเท่าไร." 16-17. *นิตยสารชีวิต: ทางเลือกใหม่เพื่อสุขภาพ* 1/1 (16 ต.ค.)

นพพร ประชากุล และอรรถยุทธ พิรวินิจ (2538) "มิติของความหมายกับการจัดพื้นที่และตกแต่งภายใน." 40-51. *อินทีเรียร์ดีไซด์* (สมาคมมัณฑนากรแห่งประเทศไทย) 6/2 (มี.ย.-ส.ค.)

บาร์ตัส, โรลิ่งด์ (2538) "โวหารของภาพ." 110-129. *ประชา สุวีรานนท์ แพล วารสารธรรมศาสตร์* 21/2 (พ.ค.-ส.ค.)

พิทยา ว่องกุล, บรรณาธิการ (2541). *ธรรมรัฐ: จุดเปลี่ยนประเทศไทย*. กรุงเทพมหานคร: โครงการ

วิถิทรทัศน์

- ศิริชัย นฤมิตรเรขการ (2531) "อยู่ภูธร ย้อนมองกรุง." 17-36. *ปรากฏการณ์นิธิโกมลคิมทอง ประจำปี 2531* กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคิมทอง
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2533) "การเมืองเรื่องการปรับโครงสร้างในประเทศไทย: อธิบายความสำเร็จทางเศรษฐกิจด้วยปัจจัยทางการเมือง." 1-39. *รัฐศาสตร์สาร* 16/3 (กันยายน-ธันวาคม).
- อัลธูแซร์, หลุยส์ (2529) *อุดมการณ์และกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ* กาญจนนา แก้วเทพ แปล กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาษาอังกฤษ

- Abeles, Tom P. (1994). "Is preservation inventing the past or creating the future?" 542-548. *Futures* 26/5 (June).
- Adorno, T.W. (1969-70). "Society." 144-153. *Salmagundi* 10-11 (Fall-Winter).
- Alatas, Syed Farid (1993) "On the indigenization of academic discourse." 307-338. *Alternatives* 18/3 (Summer).
- Ali, S. Mahmud (1993). *The Fearful State: Power, People and Internal War in South Asia*. London: Zed Books.
- Althusser, Louis (1971). *Essays on Ideology*. London: Verso, 1976.
- Anderson, Benedict (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso. Revised and extended edition, reprinted, 1992.)
- (1992) "The new world disorder," 3-17. *New Left Review* 193 (May/June).
- Anderson, R.E. (1990) "The advantages and risks of entrepreneurship." 9-14. *Academe* 76/5 (September-October).
- Anthias, Floya and Nira Yuval-Davis (1993) *Racialized Boundaries: Race, Nation, Gender, Colour and Class and the AntiRacist Struggle*. London: Routledge, 1992.
- Appadurai, Arjun (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- (1998). "Dead certainty: Ethnic violence in the era of globalization," 905-25. *Development and Change* 29/4.
- Apter, David E. (1965). *The Politics of Modernization*. Chicago and London:

- The University of Chicago Press.
- Aronowitz, Stanley (1992) *The Politics of Identity: Class, Culture, Social Movements*. New York: Routledge.
- Aschenback, Jay (1995). "Trouble brewing in paradise," 26-7. *The Bangkok Post Sunday Magazine* No. 60 (July 2-8).
- Ashton, Patrick J. (1984): "Urbanization and the dynamics of suburban development under capitalism," 54-81. In Tabb and Sawers, eds., 1984.
- Baker, David J. (1997). "Ea and knowing in Hawai'i," 640-59. *Critical Inquiry* 23/3 (Spring).
- Bakhtin, M.M. (1981) *The Dialogic Imagination*. Ed. by Michael Holquist, trans. by Caryl Emerson and Michael Holquist. Austin: University of Texas Press. Eighth Paperback Printing, 1992.
- Barnes, Trevor J. and James S. Duncan, eds. (1992). *Writing Worlds: Discourse, Text and Metaphor in the Representation of Landscape*. London: Routledge.
- Barnes, Trevor and Derek Gregory, eds. (1997). *Reading Human Geography: The Poetics and Politics of Inquiry*. London: Arnold.
- Bartelson, Jens (1995). *A Genealogy of Sovereignty*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barthes, Roland (1972). *Mythologies*. Selected and translated from the French by Annette Lavers. New York: The Noonday Press, 1990.
- Bartlett, Robert C. (1996). "On the decline of contemporary political development studies," 269-298. *The Review of Politics*. 58/2 (Spring).
- Basch, Linda, Nina Glick Schiller and Christina Szanton Blanc (1994). *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. Langhorne, Penn.: Gordon and Breach.
- Baudrillard, Jean (1975). *The Mirror of Production*. St. Louis: Telos Press.
- (1981). *For a Critique of the Political Economy of the Sign*. St. Louis: Telos Press.
- (1993a). *The Transparency of Evil: Essays on Extreme Phenomena*. Translated by James Benedict. London: Verso.
- (1993b). *Symbolic Exchange and Death*. Translated by Iain Hamilton Grant, with an Introduction by Mike Gane. London: Sage Publications, 1995.

- (1998). "The end of the millennium or the countdown," 1-19. *Theory, Culture and Society* 15/1 (Feb.)
- Bayart, Jean-Francois (1991) "Finishing with the idea of the Third World: The concept of the political trajectory," 51-71. In James Manor, ed., *Rethinking Third World Politics*. London: Longman.
- Beck, Ulrich (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. Trans. Mark Ritter London: Sage Publication, 1993.
- (1993). "Risk society and the provident state," 27-43. In Lash et al, eds., 1996.
- (1995). *Ecological Politics in an Age of Risk*. Oxford: Polity Press.
- Beder, Sharon (1994). "The hidden messages within sustainable development," 8-12. *Social Alternatives* 13/2 (July).
- Bendix, John, et al. (1992) "Going beyond the state?" 1007-1021. *American Political Science Review* 86/4 (December).
- Benjamin, Water (1978). "The author as producer," 220-238. In his *Reflections: Essays, Aphorisms, Autobiographical Writings*. Trans. Edmund Jephcott. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- (1985). "One-way street," 45-104. In his *One Way Street and Other Writings*. London: Verso, 1992.
- Bennett, Jane and William Chaloupka, eds. (1993). *In the Nature of Things: Language, Politics, and the Environment*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bennington, Geoffrey and Jacques Derrida (1993) *Jacques Derrida*. Trans. Geoffrey Bennington. Chicago: The University of Chicago Press.
- Benton, Ted (1989). "Marxism and natural limits: An ecological critique and reconstruction," 51-81. *New Left Review* 178.
- Berman, Marshall (1983). *All That is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity*. London: Verso, 1995.
- Bernauer, James W. (1990) *Michel Foucault's Force of Flight: Toward an Ethics for Thought*. New Jersey and London: Humanities Press; Reprinted in Paperback, 1993.
- Bernauer, James W. and David Rasmussen, eds. (1987) *The Final Foucault*. Cambridge: The MIT Press, 1991.

- Bhabha, Homi K. (1994). *The Location of Culture*. London: Routledge, 1995.
(ed. 1990). *Nation and Narration*. London: Routledge, 1993.
- Bichon, Frederic (1998). "No walking." *Bangkok Post* January 6 "Outlook," p.3
- Biersteker, Thomas J. and Cynthia Weber, eds. (1996). *State Sovereignty as Social Construct*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Binder, Leonard (1986) "The natural history of development theory," 3-33. *Comparative Studies in Society and History* 28/1 (January).
(1988) *Islamic Liberalism: A Critique of Development Ideologies*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Bird, Elizabeth Ann R. (1987). "The social construction of nature: Theoretical approaches to the history of environmental problems," 255-264. *Environmental Review* 11 (Winter).
- Booth, David (1985). "Marxism and development sociology: Interpreting the impasse," 761-787. *World Development* 13/7 (July).
- Bordo, Susan (1993) *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture, and the Body*. Berkeley: University of California Press.
- Bourdieu, Pierre (1990). *In Other Words: Essays Toward a Reflexive Sociology*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourke, Jaron and Robert Weissman (1990) "Academics at risk: The temptations of profit," 15-21. *Academe* 76/5 (September- October).
- Bowerbank, Sylvid (1996). "Does woman speak for nature?: Towards a genealogy of ecological feminisms," 120-132. In Lykke and Braidotti, eds., 1996.
- Brabazon, Tara (2000). "From crayons to perfume to content providers: Teaching in the information age," 40-6. *Social Alternatives* 19/1 (January).
- Braidotti, Rosi, et al. (1994). *Women, the Environment and Sustainable Development: Towards a Theoretical Synthesis*. London: Zed Books in Association with In straw.
- Brenner, Neil (1994) "Foucault's new functionalism," 679-709. *Theory and Society* 23/5 (October)
- Broad, Robin and John Cavanagh (1993) *Plundering Paradise: The Struggle for Environment in the Philippines*. Berkeley: University of California Press.
- Brohman, John (1995) "Universalism, Eurocentrism, and ideological bias in

- development studies: From modernisation to neo-liberalism," 121-140. *Third World Quarterly* 16/1.
- Brooks, Ann (1997). *Postfeminisms: Feminism, Cultural Theory and Cultural Forms*. London: Routledge.
- Bryant, Raymond and Sinead Bailey (1997). *Third World Political Ecology*. London: Routledge.
- Bryson, Valerie (1992). *Feminist Political Theory: An Introduction*. London: Macmillan.
- Buell, John and Tom DeLuca (1996). *Sustainable Democracy: Individuality and the Politics of the Environment*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Buell, Lawrence (1998). "Toxic Discourse," 636-665. *Critical Inquiry* 24/3 (Spring).
- Bull, Malcolm, ed. (1995). *Apocalypse Theory and the Ends of the World*. Oxford: Blackwell.
- Burchell, Graham, Colin Gordon and Peter Miller, eds. (1991) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Burkett, Paul and Martin Hart-Landsberg (1998). "East Asia and the crisis of development theory," 435-455. *Journal of Contemporary Asia* 28/4.
- Butler, Judith and Joan W. Scott, eds. (1992) *Feminists Theorize the Political*. New York: Routledge.
- Cadava, Eduardo, Peter Connor, Jean-Luc Nancy (eds. 1991). *Who Comes After the Subject?* London: Routledge.
- Callahan, William A. (1994) "Imagining the Demos at the Demos: Mob discourse in Thai politics," 339-370. *Alternatives* 19/3 (Summer).
- Callinicos, Alex (1986) "Foucault's third theoretical displacement: Technology of the self," 171-177. *Theory, Culture, and Society* 3/3.
- Canning, Kathleen (1994) "Feminist history after the linguistic turn: Historicizing discourse and experience," 368-404. *Signs (Journal of Women in Culture and Society)* 19/2.
- Caputo, John D., ed. (1997). "Community without community," 106-124. In his *Deconstruction in a Nutshell: A Conversation with Jacques Derrida*. New York: Fordham University Press.
- Chairat Charoensin-o-larn (1988) *Understanding Postwar Reformism in Thai-*

- land. Bangkok: D.K. Books.
- Chaiwat Satha-Anand (1994). "Hijab and moments of legitimation: Islamic resurgence in Thai society," 279-300. In Charles F. Keyes et al., eds., *Asian Visions of Authority: Religion and the Modern States of East and Southeast Asia*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Chaloupka, William and R. McGregor Cawley (1993). "The great wild hope: Nature, environmentalism, and the open secret," 3-23. In Bennett and Chaloupka, eds., 1993.
- Chilcote, R.H. and J.C. Edelstein, eds. (1974). *Latin America: The Struggle with Dependency and Beyond*. New York: John Wiley and Sons.
- Christoff, Peter (1996). "Ecological modernization, ecological modernities," 476-500. *Environmental Politics* 5/3 (Autumn).
- Clark, Nigel (1995). "Being consoled?: Virtual nature and ecological consciousness," 735-747. *Futures* 27/7 (Sept.).
- (1997). "Panic ecology: Nature in the age of superconductivity," 77-96. *Theory, Culture and Society* 14/1 (Feb.).
- Clifford, James (1986) "Introduction: Partial truths," 1-26. In Clifford and Marcus, eds., 1986.
- (1989) "Notes on travel and theory," 177-188. *Inscriptions* 5.
- (1992). "Traveling cultures," 96-116. In Lawrence Grossberg et al, eds., *Cultural Studies*. London: Routledge.
- Clifford, James and George E. Marcus, eds. (1986) *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Coccosis, Harry and Peter Nijkamp, eds. (1995). *Sustainable Tourism Development*. Aldershot, England: Avebury.
- Cohen, Jean L. and Andrew Arato (1992) *Civil Society and Political Theory*. Cambridge: MIT Press.
- Colchester, Marcus (1994) "Sustaining the forests: The community-based approach in South and South-East Asia," 69-100. *Development and Change* 25/1 (January).
- Coleman, James S. (1988). "Social capital in the creation of human capital," s95-s120. *American Journal of Sociology* (Supplement) 94.
- Conley, Verena Andermatt (1997). *Ecopolitics: The Environment in Poststruc-*

- turalist Thought*. London: Routledge.
- Connolly, William E. (1983) "The politics of discourse," 139-167. In Michael J. Shapiro, ed., *Language and Politics*. New York: New York University Press, 1984.
- (1991). *Identity/Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox*. Ithaca: Cornell University Press, 1992.
- Cooper, Marilyn M. (1996). "Environmental rhetoric in the age of hegemonic politics: Earth First! and the Nature Conservancy," 236-260. In Herndl and Brown, eds., 1996.
- Copjec, Joan (ed. 1994). *Supposing the Subject*. London: Verso.
- Corrigan, Peter (1997). *The Sociology of Consumption*. London: Sage Publications.
- Cosgrove, Denis (1994). "Contested global visions: One-World, Whole-Earth, and the Apollo space photographs," 270-294. *Annals of the Association of American Geographers* 84/2 (June).
- Cosgrove, Denis and Stephen Daniels, eds. (1988). *The Iconography of Landscape: Essays on the Symbolic Representation, Design and Use of Past Environment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crapanzano, Vincent (1986). "Herme's dilemma: The masking of subversion in ethnographic description," 51-76. In Clifford and Marcus, eds., 1986.
- Cronon, William (1992). "A place for stories: Nature, history and narrative," 1347-1376. *The Journal of American History* 78 (March).
- Cummings, Bruce (1998). "The Korean crisis and the end of "late" development," 43-72. *New Left Review* 231 (Sept./Oct.)
- Dallmayr, Fred R. and Thomas A. McCarthy, eds. (1977). *Understanding and Social Inquiry*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Dalton, Brunwen and James Cotton (1996). "New social movements and the changing nature of political opposition in South Korea," 272-299. In Rodan, ed., 1996.
- Daniels, Stephen (1993). *Fields of Vision: Landscape Imagery and Natural Identity in England and the United States*. Princeton: Princeton University Press.
- Danielson, Michael N. and Paul G. Lewis (1996). "City bound: Political Science

- and the American metropolis," 203-220. *Political Research Quarterly* 49/1 (March).
- Dean, Jodi, ed. (1997). *Feminism and the New Democracy: Re-siting the Political*. London: Sage Publications.
- de Alcantara, Cynthia Hewitt (1998). "Uses and abuses of the concept of governance." 105-113. *International Social Science Journal* 155 (March).
- DeAngelis, Michael (1997). "Orchestrated (dis)orientation: Roller coasters, theme parks, and postmodernism," 107-129. *Cultural Critique* 37 (Fall).
- Debord, G. (1983). *The Society of the Spectacle*. Detroit: Wayne State University Press.
- de Certeau, Michel (1985). "Practices of space," 122-145. In Marshall Blonsky, ed., *On Sign*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- (1986) *Heterologies: Discourse on the Other*. Trans. Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- (1993). "Walking in the city," 151-160. In During, ed., 1993.
- DeLeon, Richard E. (1993). "Old maps and new roads: Left turns in urban politics." 149-157. *Policy Studies Journal* 21/1.
- de Man, Paul (1971) *Blindness and Insight: Essays in the Rhetorics of Contemporary Criticism*. London: Methuen and Co. Second Printing, 1986.
- Demeritt, David (1994). "Ecology, objectivity and critique in writing on nature and human societies," 211-229. In Barnes and Gregory, eds., 1997.
- Der Derian, James and Michael J. Shapiro, eds. (1989). *International/ Intertextual Relations: Post-modern Readings of World Politics*. New York: Lexington Books.
- Der Derian, James, ed. (1995). *International Theory: Critical Investigations*. London: Macmillan.
- Derrida, Jacques (1976) *Of Grammatology*. Trans. Gayatri Chakravorty Spivak. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- (1981). *Dissemination*. Translated, with an Introduction and Additional Notes, by Babara Johnson. Chicago: The University of Chicago Press.
- (1982) *Margins of Philosophy*, 1-29: 307-330. Trans. Alan Bass. Sussex: The Harvester Press.
- (1984) "Deconstruction and the other," 107-126. In Richard Kearney, ed.,

- Dialogues with Contemporary Continental Thinkers*. Manchester: Manchester University Press.
- (1988). "The politics of friendship," 632-644. *The Journal of Philosophy* 85/11 (November).
- (1992). "Force of law: The mystical foundation of authority," 3-67. In Drucilla Cornell et al, eds., *Deconstruction and the Possibility of Justice*. New York: Routledge, Chapman and Hill.
- (1995). *The Gift of Death*. Chicago: The University of Chicago Press. (1996). "By force of mourning," 171-192. *Critical Inquiry* 22/2 (Winter).
- (1997). *Politics of Friendship*. London: Verso.
- Descartes, Rene (1960). *Meditations on First Philosophy*. Indianapolis and New York: The Bobbs-Merrill Company Inc.
- (1965). *A Discourse on Method and Other Works*. New York: Washington Square Press, Inc.
- Descombes, Vincent (1980). *Modern French Philosophy*. Translated by L. Scott-Fox and J.M. Harding. Cambridge: Cambridge University Press.
- Destexhe, Alian (1994). *Rwanda and Genocide in the Twentieth Century* New York: New York University Press, 1995.
- Dews, Peter (1987) *Logics of Disintegration: Post-Structuralist Thought and the Claims of Critical Theory*. London: Verso: Second Impression, 1988.
- Dijkink, Gertjan (1996). *National Identity and Geopolitical Visions: Maps of Pride and Pain*. London: Routledge.
- Di Stefano, Christine (1990). "Dilemmas of difference: Feminism, modernity, and postmodernism," 63-82. In L. Nicholson, ed., *Feminism/Post-modernism*. London: Routledge, 1990.
- Dobson, Andrew (1990). *Green Political Thought: An Introduction*. London: Routledge, 1992.
- Donia, Robert J. and John V.A. Fine, Jr. (1994) *Bosnia and Hercegovina: A Tradition Betrayed*. New York: Columbia University Press.
- Downs, Laura Lee (1993) "If woman is just an empty category, then why am I afraid to walk alone at night? Identity politics meets the postmodern subject," 414-437, and "Reply to Joan Scott," 444-451. *Comparative Studies in Society and History* 35/2 (April).

- Doyle, Timothy and Doug McEachern (1998). *Environment and Politics*. London: Routledge.
- Dreyfus, Hubert L. and Paul Rabinow (1982) *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Driver, Felix (1992). "Geography's empire: Histories of geographical knowledge," 23-40. *Environment and Planning D: Society and Space* 10/1 (February).
- (1994). "Bodies in space: Foucault's account of disciplinary power." 113-131. In Colin Jones and Roy Porter, eds., *Reassessing Foucault: Power, Medicine and the Body*. London: Routledge.
- DuBois, Marc (1991) "The governance of the Third World: A Foucauldian perspective on power relations in development," 1-30. *Alternatives* 16.
- Duncan, James and David Ley, eds. (1993). *Place/Culture/Representation*. London: Routledge.
- During, Simon, ed. (1993). *The Cultural Studies Reader*. London: Routledge.
- Eatwell, Roger and Anthony Wright, eds. (1993). *Contemporary Political Ideologies*. Boulder: Westview Press.
- Edelman, Murray (1977) "The political language of the helping professions," 57-75. In his *Political Language: Words That Succeed and Policies That Fail*. Orlando: Academic Press.
- (1988). *Constructing the Political Spectacle*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Eder, Klaus (1996a). "The institutionalisation of environmentalism: Ecological discourse and the second transformation of the public sphere," 203-223. In Lash et al., 1996.
- (1996b). *The Social Construction of Nature: A Sociology of Ecological Enlightenment*. London: Sage Publications.
- Edwards, Richard (1979). *Contested Terrain: The Transformation of the Workplace in the Twentieth Century*. New York: Basic Books.
- Egan, Mark (1999). "World Bank admits to past errors, seeks new approach," *Bangkok Post*. September 17, "Business," p.4
- Elliott, Jennifer A. (1994). *An Introduction to Sustainable Development: The Developing World*. London: Routledge.

- Ellis, Richard J. (1996). "Romancing the oppressed: The new left and the left out." 109-154. *The Review of Politics* 58/1 (Winter).
- Eribon, Didier (1991) *Michel Foucault*. Cambridge: Harvard University Press: First Paperback Edition, 1992.
- Escobar, Arturo (1984-85) "Discourse and power in development: Michel Foucault and the relevance of his work to the Third World," 377-400. *Alternatives X* (Winter).
- (1988) "Power and visibility: Development and the invention and management of the Third World," 428-443. *Cultural Anthropology* 3/4.
- (1992) "Reflections on development: Grassroots approaches and alternative politics in the Third World," 411-436. *Futures* 24/5 (June).
- (1993). "Imagining a post-development era?: Critical thought, development and social movements," 20-56. *Social Text* 31.
- (1995). *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton: Princeton University Press.
- (1996). "Construction nature: Elements for a post-structuralist political ecology," 325-343. *Futures* 28/4 (May); หรือใน Peet and Watts, eds. (1996: 46-68).
- Esteva, Gustavo (1999). "The Zapatistas and people's power," 153-82. *Capital and Class* 68 (Summer).
- Evans, Judith (1993). "Ecofeminism and the politics of the gendered self," 177-189. In Andrew Dobson and Paul Lucardie, eds., *The Politics of Nature: Explorations in Green Political Theory*. London: Routledge.
- (1994). "Review articles: Ecofeminism-An earth fallay?," 237-240. *Environmental Politics* 3/4 (Winter).
- Ewen, Stuart (1976). *Captains of Consciousness: Advertising and the Social Roots of the Consumer Culture*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Fabian, Johannes (1983) *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*. New York: Columbia University Press.
- (1990). "Presence and representation: The other and anthropological writing," 753-772. *Critical Inquiry* 16/4 (Summer).
- Featherstone, Mike (1991). *Consumer Culture and Postmodernism*. London: Sage Publications

- Featherstone, Mike, Scott Lash and Roland Robertson (eds. 1995). *Global Modernities*. London: Sage Publications.
- Ferguson, Kathy (1984) *The Feminist Case Against Bureaucracy*. Philadelphia: Temple University Press.
- Ferry, Luc (1995). *The New Ecological Order*. Translated by Carol Volk. Chicago: The University of Chicago Press.
- Fine, Ben (1999). "The developmental state is dead-long live social capital," 1-19 *Development and Change* 30/1 (January).
- Fineman, Martha Albertson and Roxanne Mykitiuk, eds. (1994). *The Public Nature of Private Violence: The Discovery of Domestic Abuse*. New York: Routledge.
- Fitchen, Janet M. (1991). *Endangered Spaces, Enduring Places: Change, Identity, and Survival in Rural America*. Boulder: Westview Press.
- Foucault, Michel (1965). *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. London: Tavistock Publications, 1982.
- (1970a) "The order of discourse," 48-78. In Robert Young, ed., *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader*. Boston: Routledge and Kegan Paul, 1981.
- (1970b). *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. New York: Vintage Books.
- (1972a) "Politics and the study of discourse," 53-72. In Burchell et al, eds., 1991.
- (1972b). *The Archaeology of Knowledge*. New York: Pantheon Books.
- (1973). *The Birth of Clinic: An Archaeology of Medical Perception*. London: Tavistock.
- (1976). "This is not a pipe," 7-21. *October* 1 (Spring).
- (1977) *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*. Edited with an Introduction by Donald F. Bouchard. Ithaca: Cornell University Press. Second Printing, 1980.
- (1977a) *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books, 1979.
- (1977b) "Nietzsche, genealogy, history," 139-164. In his Foucault, 1977.
- (1977c) "What is an author?," 113-138. In his Foucault, 1977.
- (1978a) "About the concept of the 'dangerous individual' in 19th-century

- legal psychiatry," 1-18. *International Journal of Law and Psychiatry* 1. (1978b) *The History of Sexuality, Vol. 1: An Introduction*. New York: Vintage Books, 1980.
- (1980) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977* New York : Pantheon Book.
- (1981) "Questions of method," 73-86. In Burchell et al., eds., 1991.
- (1982) "The subject and power," 208-226. In Dreyfus and Rabinow, 1982.
- (1984). "Space, knowledge, and power," 239-256. In Paul Rabinow, ed., *The Foucault Reader*. New York: Pantheon Books.
- (1985) *The Use of Pleasure: The History of Sexuality Volume 2*. New York: Vintage Books, 1990.
- (1986a). "Of other spaces," 22-27. *Diacritics* 16/1 (Spring).
- (1986b) *The Care of the Self: The History of Sexuality Volume 3*. New York: Vintage Books, 1988.
- (1988) "Technologies of the self," 16-49. In Luther H. Martin, Huck Gutman, Patrick H. Hutton, eds., *Technologies of the Self: A Seminar With Michel Foucault*. London: Tavistock Publications.
- Frank, Andre Gunder (1967). *Capitalism and Underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brazil*. New York: Modern Reader Paperbacks, 1969.
- Fraser, Nancy (1989) *Unruly Practices: Power, Discourse and Gender in Contemporary Social Theory*. Oxford: Polity Press.
- (1997). "Equality, difference and democracy: Recent feminist debates in the United States," 98-109. In Dean, ed., 1997.
- Freire, Paulo (1985) "Reading the world and reading the word: An interview with Paulo Freire." 15-21. *Language Arts* 62/1 (January).
- Friedman, John (1972-73). "The spatial organization of power in the development of urban systems," 12-50. *Development and Change* 4/3.
- Friedman, Jonathan (1990). "Being in the world: Globalization and localization," 311-28. *Theory, Culture and Society* 7/2-3.
- Friedman, Thomas L. (1999). *The Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization*. New York: Farrar Straus Giroux.
- Friedman, Thamas L. and Ignacio Ramoret (1999). "Deuling globalizations: A

- debate between Thomas L. Friedman and Ignacio Ramonet," 110-27. *Foreign Policy* 116 (Fall).
- Frow, John (1986) "Discourse and power," 51-82. In his *Marxism and Literary History*. Oxford: Basil Blackwell.
- Fukuyama, Francis (1989) "The end of history?," 3-18. *The National Interest* (Summer).
- (1995) "social Capital and the global economy," 89-103. *Foreign Affairs* 74/5 (September/October).
- Galeotti, Anna Elisabetta (1993). "Citizenship and equality: The place for toleration," 585-605. *Political Theory* 21/4 (November).
- Gane, Mike, ed. (1986) *Towards a Critique of Foucault*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Gane, Mike and Terry Johnson, eds. (1993) *Foucault's New Domains*. London: Routledge.
- Gare, Arran E. (1995). *Postmodernism and the Environmental Crisis*. London: Routledge.
- Gates, Jr., Henry Louis (1986). "Introduction: Writing Race and Difference It Makes," 1-12. In Henry Louis Gates, Jr., ed., *"Race," Writing and Difference*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Gawthrop, Louis G. (1987) "Toward an ethical convergence of democratic theory and administrative politics," 189-216. In Ralph Clark Chandler, ed., *A Centennial History of the American Administrative State*. New York: The Free Press, 1987.
- Geertz, Clifford (1972). "Deep play: Notes on the Balinese cockfight," 181-223. In Paul Rabinow and William M. Sullivan, eds., *Interpretive Social Science*. Berkeley: University of California Press, 1979.
- Genova, Judith (1994) "Tiptree and Haraway: The reinvention of nature," 5-27. *Cultural Critique* 27 (Spring).
- Ghimire, Krishna B. (1994) "Parks and people: Livelihood issues in national parks management in Thailand and Madagascar," 195-229. *Development and Change* 25/1 (January).
- Giddens, Anthony (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press, 1992.

- Gilroy, Paul (1997). "Diaspora and the detours of identity," 299-343. In Woodward ed., 1997.
- Gladney, Dru C. (ed. 1998). *Making Majorities: Constituting the Nation in Japan, Korea, China, Malaysia, Fiji, Turkey and the United States*. Stanford: Stanford University Press.
- Godlewska, Anne and Neil Smith, eds. (1994). *Geography and Empire*. Oxford: Balckwell.
- Goldstein, Jan, ed. (1994) *Foucault and the Writing of History*. Oxford Balckwell, 1995.
- Goldsworthy, David (1988) "Thinking politically about development," 505-530. *Development and Change* 19/3 (July).
- Gordon, David M. (1984). "Capitalist development and the history of American cities," 21-53. In Tabb and Sawers, eds., 1984.
- Goss, Jon (1993). "The magic of the mall: An analysis of form, function, and meaning in the contemporary retail built environment," 198-227. In Stephen Daniels and Roger Lee, eds., *Exploring Human Geography: A Reader*. London:Arnold, 1996.
- Gram-Hanssen, Kristen (1996). "Objectivity in the description of nature: Between social construction and essentialism," 88-102. In Lykke and Braidotti, eds., 1996.
- Gregory, Derek and John Urry, eds. (1985). *Social Relations and Spatial Structures*. London: Macmillan.
- Gross, David (1992). *The Past in Ruins: Tradition and the Critique of Modernity*. Amherst: The University of Massachusetts Press.
- Habermas, Jurgen (1970). *Toward a Rational Society: Student Protest, Science, and Politics*. Translated by Jeremy J. Shapiro. Boston: Beacon Press.
- (1971). *Knowledge and Human Interest*. Translated by Jeremy J. Shapiro. Boston: Beacon Press, 1972.
- (1981) "New social movements," 33-37. *Telos* 49 (Fall).
- (1994). "The gulf war: Catalyst for a new German normalcy?," 5-31. In his *The Past as Future*. Cambridge: Polity Press.
- Hall, Stuart (1989). "Ethnicity: Identity and difference," 339-49. In Geoff Eley and Ronald Grigor Suny eds., *Becoming National*. New York: Oxford

- University Press, 1996.
- (1993). "The question of cultural identity," 273-325. In Hall, Held and McGrew eds., 1993.
- Hall, Stuart, David Held and Tony McGrew (eds. 1993). *Modernity and Its Future*. Cambridge: Polity Press.
- Hanru, Hou and Hans Ulrich Obrist, eds. (1997). *Cities on the Move*. OstfildernRuit, Austria: Verlag Gerd Hatje.
- Harcourt, Wendy, ed. (1994). *Feminist Perspectives on Sustainable Development*. London: Zed Books.
- Hardy, Chandra (1998). "Asia's financial crisis," 10-12. *Third World Resurgence* 89 (Jan.).
- Harley, J. B. (1988). "Maps, knowledge, and power," 277-321. In Cosgrove and Daniels, eds., 1988.
- Harraway, D. (1988) "Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective," 575-599. *Feminist Studies* 14/3 (Fall).
- (1989). *Primate Visions: Gender, Race and Nature in the World of Modern Science*. New York: Routledge.
- (1991). *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. New York: Routledge.
- Harris, Robert James (1995). *Sustainable Tourism*. Chatswood, Australia: Butterworth-Heinemann.
- Harvey, David (1989). *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Basil Blackwell, 1990.
- (1993). "The nature of environment: The dialectics of social and environmental change," 1-51. *The Socialist Register*.
- Hay, Colin and Matthew Watson (1999). "Globalization: Sceptical notes on the 1999 Reith Lectures," 418-25. *The Political Quarterly* 70/4 (October-December).
- Haynes, Jeff (1993) *Religion in Third World Politics*. Buckingham and Philadelphia: Open University Press.
- (1997). *Democracy and Civil Society in the Third World: Politics and New Political Movements*. Cambridge: Polity Press.

- Heater, Derek (1990) *Citizenship: The Civic Ideal in World History, Politics and Education*. London: Longman.
- Heelas, Paul, Scott Lash and Paul Morris (eds. 1996). *Detraditionalization: Critical Reflections on Authority and Identity*. Cambridge: Blackwell.
- Heidegger, Martin (1977). "The age of the world picture." 115-154. In his *The Question Concerning Technology and Other Essays*. New York: Harper Torch Books.
- Herndl, Carl G. and Stuart C. Brown, eds. (1996). *Green Culture: Environmental Rhetoric in Contemporary America*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Hesse-Biber Sharlene (1996). *Am I Thin Enough Yet?: The Cult of Thinness and the Commercialization of Identity*. New York: Oxford University Press, 1997.
- Hetherington, Kevin (1996). "Identity formation, space and social centrality," 33-52. *Theory, Culture and Society* 13/4.
- (1992). "Stonehenge and its festival: Spaces of consumption," 83-98. In Shields, ed., 1992.
- Hettne, Bjorn (1995). *Development Theory and the Three Worlds: Towards an International Political Economy of Development*. Second Edition. England: Longman.
- Hirsch, Philip, ed. (1993) *The Village in Perspective: Community and Locality in Rural Development*. Chiangmai: Social Research Institute, Chiangmai University.
- Hobsbawm, Eric and Terence Ranger (eds. 1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holmes, David, ed. (1997). *Virtual Politics: Identity and Community in Cyberspace*. London: Sage Publications.
- Holton, Robert J. (1998). *Globalization and the Nation-State*. Houndmills: Macmillan Press.
- Hoogvelt, Ankie (1997). *Globalisation and the Postcolonial World: The New Political Economy of Development*. London: Macmillan.
- Hooson, David, ed. (1994). *Geography and National Identity*. Oxford: Blackwell.
- Hummel, Ralph P. (1982). *The Bureaucratic Experience*. New York: St. Martin's

- Press. Second Edition.
- Huntington, Samuel P. (1993). "The clash of civilization," 22-49. *Foreign Affairs* 72/3 (Summer).
- Husserl, Edmund (1970) "Appendix VI: The origin of geometry," 353-378. In his *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology*. Evanston: Northwestern University Press.
- Hviding, Edvard and Graham B.K. Baines 1994 "Community-based fisheries management, tradition and the challenges of development in Marovo, Solomon islands," 13-38. *Development and Change* 25/1 (Jan.).
- Isin, Engin F. and Patricia K. Wood (1999). *Citizenship and Identity*. London: Sage Publications.
- Islam, Nasir and Georges M. Henault (1979) "From GNP to basic needs: A critical review of development and development administration," 253-269. *International Review of Administrative Sciences* 45/3.
- Jackson, Peter (1989). *Maps of Meaning: An Introduction to Cultural Geography*. London: Routledge, 1995.
- Jackson, Peter and Jan Penrose, eds. (1993). *Construction of Race, Place and Nation*. London: UCL Press.
- Jacobs, Jane M. (1994). "Earth honoring: Western desires and indigenous knowledges," 169-196. In Alison Blunt and Gillian Rose, eds., *Writing Women and Space: Colonial and Postcolonial Geographies*. New York: The Guilford Press, 1994.
- Jameson, Fredric (1997). "Culture and finance capital," 246-265. *Critical Inquiry* 24/1 (Autumn).
- James, Paul (1997). "Postdependency?: The Third World in an era of globalism and late-capitalism," 205-226. *Alternatives* 22/2 (Apr.-June).
- Jay, Martin (1993). *Downcast Eyes: The Denigration of Vision in Twentieth-Century French Thought*. Berkeley: University of California Press.
- Jenks, Chris (1995). *Visual Culture*. London: Routledge.
- Jennings, Marianne (1999). "What's happening in business schools?" 25-32. *The Public Interest* 137 (Fall).
- Jessop, Bob (1998). "The rise of governance and the risks of failure: The case of economic development," 29-45. *International Social Science Journal*

- 155 (March).
- Johnston, R. J. (1994). "Geography journals for political scientists," 310-317. *Political Studies* 42/2 (June).
- Jones, Cameron (1994). "Trapped by free radicals," 18. *The Bangkok Post Sunday Magazine* 16 (Aug. 28-Sept.3).
- Kaplan, Caren (1990). "Reconfigurations of geography and historical narrative: A review essay," 25-32. *Public Culture* 3/1 (Fall).
- Kasian Tejapira (1992) "Pigtail: A pre-history of Chineseness in Siam," 95-122. *Sojourn* 7/1 (Feb.).
- Katznelson, Ira (1992). *Marxism and the City*. Oxford: Clarendon Press, 1993.
- Kaufmann, Eric and Oliver Zimmer (1998). "In search of the authentic nation: Landscape and national identity in Canada and Switzerland," 483-510. *Nations and Nationalism* 4/4.
- Kazancigil, Ali (1998). "Governance and science: Market-like modes of managing society and producing knowledge," 69-79. *International Social Science Journal* 155 (March).
- Kearney, Richard (1987). "The crisis of the post-modern image," 113-122. In A. Phillips Griffiths, ed., *Contemporary French Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keith, Michael (1995). "Shouts of street: Identity and the space of authenticity," 297-315. *Social Identities* 1/2 (Winter).
- Keith, Michael and Steve Pile, eds. (1993). *Place and the Politics of Identity*. London: Routledge.
- Kellas, James G. (1998). *The Politics of Nationalism and Ethnicity*. Second Edition. New York: St. Martin's Press.
- Kemp, Jeremy (1989) "Peasants and cities: The cultural and social image of the Thai peasant "village community," 6-19. *Sojourn* 4/1 (February).
- (1991) "The dialectics of village and state in modern Thailand." 312-326. *Journal of Southeast Asian Studies* 22/2 (September).
- (1993) "On the interpretation of Thai villages," 81-96. In Philip Hirsch, ed., 1993.
- Kenny, Michael (1994). "Ecologism," 218-251. In Robert Eccleshall et al., *Political Ideologies: An Introduction*. London: Routledge.

- Keohane, Robert O. and Joseph S. Nye Jr. (2000). "Globalization: What's new? What's not? (And so what?)," 104-119. *Foreign Policy* 118 (Spring).
- Kesselman, Mark (1973) "Order or movement?: The literature of political development as ideology," 139-154. *World Politics* xxvi/1 (October).
- Kiely, Ray (1998). "Neo liberalism revised?: A critical account of World Bank concepts of, good governance and market friendly intervention," 63-88. *Capital and Class* 64 (Spring).
- Kiernan, Ben (1996). *The Pol Pot Regime: Race, Power and Genocide under the Khmer Rouge, 1975-79*. New Haven: Yale University Press.
- Killingsworth, M. Jimmie and Jacqueline S. Palmer (1996). "Millennial ecology: The apocalyptic narrative from Silent Spring to Global Warming," 21-45. In Herndl and Brown, eds., 1996.
- King, Anthony (1990a). "Architecture, capital and the globalization of culture," 397-410. *Theory, Culture and Society* 7.
- (1990b). *Urbanism, Colonialism, and the World-Economy: Cultural and Spatial Foundations of the World Urban System*. London: Routledge, 1991.
- Kirby, Mark (1998). "Death of a Princess," 29-41. *Capital and Class* 64 (Spring).
- Kirida Bhaopichitr (1998). "Thailand: The road to economic crisis." 13-15. *Third World Resurgence* 89 (Jan.).
- Kirkby, John, et al., eds. (1995). *The Earthscan Readers in Sustainable Development*. London: Earthscan Publications, 1996.
- Kleden, Ignas (1986) "Social science indigenisation: National response to development model and theory building," 27-38. *Prisma* 41.
- Koo, Hagen, ed. (1993) *State and Society in Contemporary Korea*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Kothari, Rajni (1984) "Party and state in our times: The rise of non-party political formations," 541-564. *Alternatives* 9/4 (Spring).
- (1997). "Globalization: A world adrift," 227-67. *Alternatives* 22/2 (April/June).
- Krishna, Daya (1973) "Concepts of political development in American political science in the sixties," 25-46. In Joseph Fisher, ed., *Foreign Values and Southeast Asian Scholarship* (Berkeley: Center for South and Southeast Asia Studies).
- Lacan, Jacques (1977). *Ecrits: A Selection*. Translated from the French by Alan

- Sheridan. New York: W. W. Norton and Company.
- La Capra, Dominick (1998). "The university in Ruins?," 32-55. *Critical Inquiry* 25 (Autumn).
- Laclau, Ernesto (1990) *New Reflections on the Revolution of Our Time*. London: Verso.
- (ed. 1994). *The Making of Political Identities*. London: Verso.
- Laclau, Ernesto and Chantal Mouffe (1985) *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Lamb, Robert (1996). *Promising the Earth*. London: Routledge.
- Lash, Scott (1988). "Discourse or figure?: Postmodernism as a regime of signification," 311-316. *Theory, Culture and Society* 5/2-3 (June).
- (1996). "Tradition and the limits of difference," 250-74. In Heelas, Lash and Morris eds., 1996.
- Lash, Scott, et al., eds. (1996). *Risk, Environment and Modernity: Towards a New Ecology*. London: Sage Publications.
- Laszlo, Erwin (1989). *The Inner Limits of Mankind: Heretical Reflections on Today's Value, Culture and Politics*. London: Oneworld.
- Lefebvre, Henri (1976). "Reflections on the politics of space," 30-37. *Antipode* 8 (May).
- (1979). "Space: Social product and use value," 285-295. In J. W. Freiberg, ed., *Critical Sociology: European Perspectives*. New York: Irvington Publishers.
- (1995). *The Production of Space*. Oxford: Blackwell, 1991.
- (1996). *Writing on Cities*. Oxford: Blackwell.
- Leftwich, Adrian (1994a) "States of underdevelopment: The third world state in theoretical perspective," 84-100. *Journal of Theoretical Politics* 6/1 (January).
- (1994b) "Governance, the state and the politics of development," 363-386. *Development and Change* 25/2 (April).
- (1996). "On the primacy of politics in development," 3-24. In Adrian Leftwich, ed., *Democracy and Development: Theory and Practice*. Cambridge: Polity Press.
- Lemert, Charles C. and Garth Gillan (1982) *Michel Foucault: Social Theory as*

- Transgression*. New York: Columbia University Press.
- Leonhardt, David (2000). "Curriculum sparks heated debate," *Bangkok Post* January 17, "Business," p. 8.
- Lim, Linda (1997). "Commentary: The Southeast Asian currency crisis and its aftermath," 65-83. *Journal of Asian Business* 13/4.
- Lipsky, Michael (1992). "Museums, zoos and ecology: Animal displays on display," 185-206. In Richard M. Merelman, ed., *Language, Symbolism and Politics*. Boulder: Westview Press.
- Levi-Strauss, Claude (1966a). *The Savage Mind*. Chicago: The University of Chicago Press, 1967.
- (1966b). "Le triangle culinaire," 937-40. *New Society* (December 22).
- (1970). *The Raw and the Cooked*. Translated from the French by John and Doreen Weightman. London: Jonathan Cape.
- Logan, John R. and Harvey L. Molotch (1987). *Urban Fortunes: The Political Economy of Place*. Berkeley: University of California Press.
- Lowe, Donald M. (1982) *History of Bourgeois Perception*. Chicago: University of Chicago Press..
- Lowi, Theodore J. (1969) *The End of Liberalism: Ideology, Policy, and the Crisis of Public Authority*. New York: W.W. Norton and Company.
- Luke, Timothy (1993). "Green consumerism: Ecology and the ruse of recycling," 154-172. In Bennett and Chaloupka, eds., 1993.
- (1994). "Ecological politics and local struggles: Earth First! as an environmental resistance movement," 241-267. *Current Perspectives in Social Theory* 4.
- (1995). "On environmentality: Geo-power and eco-knowledge in the discourse of contemporary environmentalism," 57-81. *Cultural Critique* 31 (Fall).
- (1996). "Identity, meaning and globalization: Detraditionalization in postmodern space-time compression," 109-33. In Heelas, Lash and Morris eds., 1996.
- (1998). "The (un)wise and (ab)use of nature: Environmentalism as globalized consumerism," 175-212. *Alternatives* 23/2 (Apr./June).
- Lykke, Niva and Rosi Braidotti, eds. (1996). *Between Monsters, Goddesses*

- and Cyborgs: Feminist Confrontations with Science, Medicine and Cyberspace.* London: Zed Books.
- MacDonald, Scott B. (1998). "Transparency in Thailand's 1997 economic crisis: The significance of disclosure," 688-702. *Asian Survey* 38/7 (July).
- Maiguashca, Bice (1994). "The transnational indigenous movement in a changing world order," 356-82. In Sakamoto ed., 1994.
- Malinowski, Bronislaw (1922). *Argonauts of the Western Pacific.* Prospect Heights, Illinois: Waveland Press, 1984.
- Marcuse, Herbert (1964). *One-Dimensional Man: Studies in Ideology of Advanced Industrial Society.* Boston: Beacon Press, 1967.
- Marks, John (1994) "The passions of Michel Foucault: What can I know? What must I do? What may I hope for?," 119-130. *Economy and Society* 23/1 (February).
- Massay, Doreen (1992). "Politics and space/time," 65-84. *New Left Review* 196 (Nov./Dec.).
- May, Todd (1993) *Between Genealogy and Epistemology: Psychology, Politics, and Knowledge in the Thought of Michel Foucault.* University Park: The Pennsylvania State University Press.
- McCoy, Charles A. and John Playford, eds. (1967) *Apolitical Politics: A Critique of Behavioralism.* New York: Thomas Y. Crowell.
- McCormick, John (1995). *The Global Environmental Movement.* Second Edition. New York: John Wiley and Sons.
- McLeod, Mary (1996). "Everyday and other spaces," 1-37. In Debra Coleman et al, eds., *Architecture and Feminism.* New York: Princeton Architectural Press.
- McManus, Phil (1996). "Contested terrains: Politics, stories and discourses of sustainability," 48-73. *Environmental Politics* 5/1 (Spring).
- McNally, David (1998). "Globalization on trial : Crisis and class struggle in East Asia." 1-14 *Monthly Review* 50/4 (Sept.)
- Mcshane, Larry (1998). "Pedestrains protect birthright." *Bangkok Post* January 16. "Outlook," p. 8
- Meadows, Donella H., et al. (1972). *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind.* New York:

Universe Books.

- Megill, Allan (1985) *Prophets of Extremity: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida*. Berkeley: University of California Press: Second Impression, 1988.
- Mehlman, Jeffrey (1972). "The floating signifier: from Levi-Strauss to Lacan," 10-37. *Yale French Studies* 48.
- Mehta, Pratap Bhanu (1998). "Ethnicity, Nationalism and Violence in South Asia: 377-396. *Pacific Affairs* 71/3 (Fall).
- Mies, Maria and Vandana Shiva (1993). *Ecofeminism*. Halifax, Nova Scotia: Fernwood Publications and London: Zed Books.
- Mills, Stephanie, ed. (1990). *In Praise of Nature*. Washington, D.C.: Island Press.
- Mitchell, Timothy (1991a) "The limits of the state: Beyond statist approaches and their critics," 77-96. *American Political Science Review* 85/1 (March).
- (1991b) "The representation of rural violence in writings on political development in Nasserist Egypt," 222-251. In Farhad Kazemi and John Waterbury, eds., *Peasants and Politics in the Modern Middle East*. Miami: Florida International University Press.
- (1995). "The object of development: America's Egypt," 129-57. In Jonathan Crush ed., *Power of Development*. London: Routledge.
- Mitchell, W.J.T., ed. (1994a). *Landscape and Power*. Chicago: The University of Chicago Press.
- (1994b). *Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation*. Chicago: The University of Chicago Press.
- (1986). *Iconology: Image, Text, Ideology*. Chicago: The University of Chicago Press, 1987.
- Mitlin, Diana (1992). "Sustainable development: A guide to the literature," 111-124. *Environment and Urbanization* 4/1.
- Mittelman, James H. (ed. 1996). *Globalization: Critical Reflections*. Boulder and London: Lynne Rienner Publishers, 1997.
- Monmonier, Mark (1991). *How to Lie with Maps*. Chicago: The University of Chicago Press, 1996.
- Moran, Jonathan (1998). "The dynamics of class politics and national economies in Globalization: The marginalisation of the unacceptable," 53-83. *Capital and Class* 66 (Autumn).

- Morgan, Henry M. (1990) "Pickled in brine: The possible costs of speculation," 22-26. *Academe* 76/5 (September-October).
- Morley, David and Kevin Robins (1995). *Spaces of Identity: Global Media, Electronic Landscapes and Cultural Boundaries*. London: Routledge.
- Morris, Meaghan (1993). "Things to do with shopping centres," 295-317. In Doring, ed., 1993.
- Morris, Meaghan and Paul Patton, eds. (1979) *Michel Foucault: Power, Truth, Strategy*. Sydney: Feral Publications.
- Moruzzi, Norma (1994). "A problem with headscarves: Contemporary complexities of political and social identity," 653-72. *Political Theory* 22/4 (November).
- Mouffe, Chantal (1992) "Feminism, citizenship and radical democratic politics," 369-384. In Butler and Scott, eds., 1992.
- Mudimbe, V.Y. (1988). *The Invention of Africa: Gnosis, Philosophy, and the Order of Knowledge*. Bloomington: Indiana University Press and London: James Currey.
- Muir, Richard (1997). *Political Geography: A New Introduction*. London: Macmillan.
- Nairn, Tom (1998). "The curse of rurality: limits of modernisation theory," 107-34. In John A. Hall ed., *The State of the Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Nederveen Pieterse (1992) *White on Black: Images of Africa and Blacks in Western Popular Culture*. New Haven: Yale University Press.
- (1998). "My paradigm or yours?: Alternative development, post-development, reflexive development," 343-373. *Development and Change* 29/2 (August).
- Neufeld, Mark A. (1995). *The Restructuring of International Relations Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nola, Robert 1994 "Post-modernism, a French cultural chernobyl: Foucault on power/knowledge," 3-43. *Inquiry* (an interdisciplinary journal of philosophy) 37/1 (March).
- Norton, Anne (1988). *Reflections on Political Identity*. New York: Routledge.
- Noys, Benjamin (1997). "Communicative unreason: Bataille and Habermas," 59-

75. *Theory, Culture and Society* 14/1.

- Oelschlaeger, Max (1991). *The Idea of Wilderness: From Prehistory to the Age of Ecology*. New Haven: Yale University Press.
- O'Farrell, Clare (1989) *Foucault: Historian or Philosopher?* New York: St. Martin's Press.
- Offe, Claus (1985) "New social movements: Challenging the boundaries of institutional politics," 817-868. *Social Research* 52/4 (Winter).
- O'Hanlon, Rosalind (1988) "Recovering the subject: Subaltern studies and histories of resistance in colonial South Asia," 189-244. *Modern Asian Studies* 22/1.
- Ohnuki-Tierney, Emiko (1998). "A conceptual model for the historical relationship between the self and the internal and external others: The agrarian Japanese, the Ainu, and the special-status people," 31-51. In Gladney ed., 1998.
- O'Neill, Helen (1998). "Pilgrims or intruders?," 4-5. *Bangkok Post* November 1, "Outlook."
- Onis, Ziya (1991) "The logic of the developmental state," 109-126. *Comparative Politics* 24/1 (October).
- Okamura, Jonathan Y. (1998). "The illusion of paradise privileging multiculturalism in Hawai'i," 264-84. In Gladney ed., 1998.
- Orwell, George (1950) *Shooting An Elephant and Other Essays*. New York: Harcourt, Brace and Co.
- Packenham, Robert A. (1992). *The Dependency Movement: Scholarship and Politics in Development Studies*. Cambridge: Harvard University Press.
- Painter, Joe (1995). *Politics, Geography and Political Geography: A Critical Perspective*. London: Arnold.
- Parajuli, Pramod (1991) "Power and knowledge in development discourse: New social movements and the state in India," 173-190. *International Social Science Journal* 127 (February).
- Parekh, Bhiku (2000). "Defining British national identity," 4-14. *The Political Quarterly* 71/1 (January-March).
- Patton, Paul (1996). "Sovereignty, law and difference in Australia: After the Mabo case," 149-70. *Alternatives* 21/2 (April-June).

- Peck, Connie (1998). *Sustainable Peace: The Role of the UN and Regional Organizations in Preventing Conflict*. Lanham, Maryland: Rowman and Littlefield Publishers.
- Peck, M. Scott, M.D. (1994). *A World Waiting to Be Born: Civility Reconsidered*. New York: Bantam Books.
- (1987). *The Different Drum: Community-Making and Peace*. New York: Simon and Schuster.
- Pedersen, Brad (1992) "Book reviews: Civil Society and Political Theory, by Jean L. Cohen and Andrew Arato. Cambridge, MA: MIT Press, 1992," 129-135. *Critical Sociology* 19/2.
- Peet, Richard and Nigel Thrift, eds. (1989). *New Models in Geography: The Political Economy Perspective*. 2 Volumes. London: Unwin Hyman.
- Peet, Richard and Michael Watts, eds. (1996). *Liberation Ecologies: Environment, Development, Social Movements*. London: Routledge.
- Pepper, David (1996). *Modern Environmentalism: An Introduction*. London: Routledge.
- Pile, Steve and Nigel Thrift (eds. 1995). *Mapping the Subject: Geographies of Cultural Transformation*. London: Routledge.
- Poole, Ross (1999). *Nation and Identity*. London: Routledge.
- Pile, Steve and Michael Keith, eds. (1997). *Geographies of Resistance*. London: Routledge.
- Pletsch, Carl E. 1981 "The three worlds, or the division of social scientific labor, circa 1950-1975," 565-590. *Comparative Studies in Society and History* 23/4 (October).
- Plumwood, Val (1993). *Feminism and the Mastery of Nature*. London: Routledge.
- (1996). "Has democracy failed ecology?: An ecofeminist perspective," 134-168. *Environmental Politics* 4/4 (Winter).
- Porteous, J. Douglas (1996). *Environmental Aesthetics: Ideas, Politics and Planning*. London: Routledge.
- Preston, Peter W. (1998). "Reading the Asian crisis: History, culture and institutional truth," 241-260. *Contemporary Southeast Asia* 20/3 (Dec.).
- Przeworski, Adam, et al. (1995). *Sustainable Democracy*. Cambridge: Cam-

- bridge University Press.
- Pye, Lucian W. (1962) *Politics, Personality and Nation-Building: Burma's Search for Identity*. New Haven: Yale University Press.
- Rabinow, Paul and William M. Sullivan, eds. (1979). *Interpretive Social Science: A Reader*. Berkeley: University of California Press.
- Rahnema, Majid (1988) "Power and regenerative processes in microspaces," 361-375. *International Social Science Journal* 117 (August).
- Rajchman, John (1995). *The Identity in Question*. London: Routledge.
- Ramet, Sabrina Petra (1996). "Nationalism and the 'idiocy' of the countryside: the case of Serbia," 70-87. *Ethnic and Racial Studies* 19/1 (January).
- Rampell, Ed (1993). "The state of the Hawaiian 'nation'." *Bangkok Post* April 1, p. 35.
- Ravlich, Robyn (1988). "City limits," 468-482. *Meanjin* 47/3.
- Rawls, John (1968). "The justification of civil disobedience," 76-86. In Robert M. Stewart, ed., *Readings in Social and Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 1986.
- Reid, David (1995). *Sustainable Development: An Introductory Guide*. London: Earthscan Publishers, 1996.
- Riggins, Stephen Harold (ed. 1997). *The Language and Politics of Exclusion: Others in Discourse*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Robins, Kevin and Mark Hepworth (1988). "Electronic spaces: New technologies and the future of cities," 155-176. *Futures* 20/2 (April).
- Rodan, Gary, ed. (1996). *Political Oppositions in Industrialising Asia*. London: Routledge.
- Rorty, Richard (1967). *The Linguistic Turn: Essays in Philosophical Method*. Chicago: The University of Chicago Press.
- (1979). *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton: Princeton University Press.
- Rosamond, Ben (1999). "Discourses of globalization and the social construction of European identities," 652-68. *Journal of European Public Policy* 6/4.
- Roseberry, William (1982). "Balinese cockfights and the seduction of anthropology," 1013-1023. *Social Research* 49/4 (Winter).
- Ruiz, Lester Edwin J. (1994) "Toward a new radical imaginary: Constructing

- transformative cultural practices," 247-261. *Alternatives* 19/2 (Spring).
- Rutherford, Jonathan (ed. 1990). *Identity: Community, Culture, Difference*. London: Lawrence and Wishart, 1998.
- Sachs, Wolfgang (1993). "Global ecology and the shadow of development," 3-21. In Wolfgang Sachs, ed., *Global Ecology: A New Arena of Political Conflict*. London: Zed Books, 1993.
- Said, Edward W. (1975) *Beginnings: Intention and Method*. New York: Columbia University Press, 1985.
- (1979) *Orientalism*. New York: Vintage Books.
- (1983). "Traveling theory," 226-247. In his *The World, the Text, and the Critic*. Cambridge: Harvard University Press.
- (1993) *Culture and Imperialism*. New York: Alfred A. Knopf.
- Sakamoto, Yoshikazu (ed. 1994). *Global Transformation: Challenges to the State System*. Tokyo, New York, Paris: United Nations University Press.
- Salect, Renato (1997). "Hate speech and human rights," 81-97. In Dean, ed., 1997.
- Sallis, John (1994). *Stone*. Bloomington: Indiana University Press.
- Saunders, Peter (1985). "Space, the city and urban sociology," 67-89. In Gregory and Urry, eds., 1985.
- Saunders, P. and P. R. Williams (1986). "Guest editorial: The new conservatism: Some thoughts on recent and future developments in urban studies," 393-399. *Environment and Planning D: Society and Space* 4/4 (December).
- Saussure, Ferdinand de (1959). *Course in General Linguistics*. New York: McGraw-Hill Book Company, 1966.
- Schiff, Alan D. (1995). *Nietzsche's French Legacy: A Genealogy of Post-structuralism*. New York and London: Routledge.
- Scott, James C. (1985) *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven and London: Yale University Press.
- (1990) *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven and London: Yale University Press.
- Scott, Joan W. (1992) "Experience," 22-40. In Butler and Scott, eds., 1992.
- (1993) "The tip of the volcano," 438-443. *Comparative Studies in Society and History* 35/2 (April).

- Sedwick, Eve Kosofsky (1990). *Epistemology of the Closet*. Berkeley: University of California Press.
- Serjeant, Jill (1997). "Diana's death a catalyst for change." *Bangkok Post* December 26. "Outlook," p. 8
- Sessions, George, (ed. 1995). *Deep Ecology for the Twenty-First Century*. Boston: Shambhala.
- Shaffer, Carolyn R. and Kristin Anundsen, (eds. 1993). *Creating Community Anywhere: Finding Support and Connection in a Fragmented World*. New York: Jeremy P. Torcher/Perigee.
- Shapiro, Michael J. (1981) *Language and Political Understanding: The Politics of Discursive Practices*. New Haven: Yale University Press.
- (1984). "Literary production as a politicizing practice," 215-253. In Michael J. Shapiro, ed., *Language and Politics*. New York: New York University Press.
- (1985-86). "Metaphor in the philosophy of the social science," 191-124. *Cultural Critique* 2 (Winter).
- (1992). *Reading the Postmodern Polity: Political Theory as Textual Practice*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- (1993). "Manning the frontiers: The politics of (human) nature in Blade Runner," 65-84. In Bennett and Chaloupka, eds., 1993.
- (1996). "Moral geographies and the ethics of post-sovereignty," 39-59. In Mark E. Denham and Mark Owen Lombardi, eds., *Perspectives on Third World Sovereignty: The Postmodern Paradox*. London: Macmillan Press.
- (1997). "Narrating the nation: unwelcoming the stranger: Anti-immigration policy in contemporary 'America'." 1-34. *Alternatives* 22/1 (January-March).
- Shepherd, Andrew (1998). *Sustainable Rural Development*. London: Macmillan.
- Sheppard, Eric and Trevor J. Barnes (1990). *The Capitalist Space Economy*. London: Unwin and Hyman.
- Sheridon, Alan (1980) *Michel Foucault: The Will to Truth*. London: Tavistock.
- Sherman, Daniel J. and Irit Rogoff, (eds. 1994) *Museum Culture: Histories Discourses Spectacles*. London: Routledge.
- Sheth, D.L. (1983) "Grass-roots stirrings and the future of politics," 1-24. *Alternatives* 9/1.

- (1989) "Nation-building in multi-ethnic societies: The experience of South Asia," 379-388. *Alternatives* 14/4 (October).
- Shields, Rob (1991). *Places on the Margin: Alternative Geographies of Modernity*. London: Routledge, 1992.
- Shields, Rob, (ed. 1992). *Lifestyle Shopping: The Subject of Consumption*. London: Routledge.
- Shurmer-Smith, Pamela and Kevin Hannam (1994). *Worlds of Desire, Realms of Power: A Cultural Geography*. London: Edward Arnold.
- Sibley, David (1988). "Purification of space," 409-421. *Environment and Planning D: Society and Space* 6/4 (December).
- (1995). *Geographies of Exclusion: Society and Difference in the West*. London: Routledge.
- Sitarz, Daniel, ed. (1994). *Agenda 21: The Earth Summit Strategy to Save Our Planet*. Boulder: Earthpress.
- Slater, David (1993) "The geopolitical imagination and the enframing of development theory," 419-437. *Transactions of the Institute of British Geographers* 18
- Smart, Barry, ed. (1995) *Michel Foucault: Critical Assessment*. 7 Volumes. London: Routledge.
- Smith, Anthony D. (1995). *Nations and Nationalism in a Global Era*. Cambridge: Polity press.
- Smith, Mick (1997). "Review articles: What's natural?-The sociopolitical (de) construction of nature," 164-168. *Environmental Politics* 6/2 (Summer).
- Smith, Neil (1984). *Uneven Development: Nature, Capital and the Production of Space*. Oxford: Basil Blackwell.
- Smith, Michael Peter and Joe R. Feagin, eds. (1987). *The Capitalist City: Global Restructuring and Community Politics*. Oxford: Blackwell, 1995.
- Soja, Edward (1989). *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London: Verso, 1993.
- (1993). "History: geography: modernity," 135-150. In During, ed., 1993.
- Somers, Margaret R. (1994) "The narrative constitution of identity: A relational and network approach," 605-649. *Theory and Society* 23/5 (October).
- Somjee, A.H., ed. (1979) "Rethinking in political development." *Contributions*

- to *Asian Studies* 14 Leiden: E.J. Brill.
- (1982) *Political Capacity in Developing Societies*. London: Macmillan.
- (1986) *Parallels and Actuals of Political Development*. London: Macmillan.
- Sontag, Susan (1966). *Against Interpretation*. New York: Farrar, Strauss, and Giroux.
- Soper, Kate (1995). *What is Nature?: Culture, Politics and the non-Human*. Oxford: Blackwell.
- Spink, John (1994). *Leisure and the Environment*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1987) *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics*. New York: Methuen.
- (1988) "Can the subaltern speak?" 271-313. In Cary Nelson and Lawrence Grossberg, eds., *Marxism and the Interpretation of Culture*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Spybey, Tory (1996). *Globalization and World Society*. Cambridge: Polity Press.
- Stauffer, Bob (1990) "After socialism: Capitalism, development, and the search for critical alternatives," 401-430. *Alternatives* 15/3 (Summer).
- Stavenhagen, Rodolfo (1998). "Indigenous peoples: Emerging international actors," 133-52. In Crawford Young ed., *Ethnic Diversity and Public Policy: A Comparative Inquiry*. Houndmills: Macmillan.
- Steinmetz, George (1994) "Regulative theory, post-Marxism, and the new social movements," 176-212. *Comparative Studies in Society and History* 36/1 (January).
- Stoker, Gerry (1998). "Governance as theory: Five propositions," 17-28. *International Social Science Journal* 155 (March).
- Strydom, Michael (1997). "The end of community and the politics of grammar," 195-215. *Cultural Critique* 36 (Spring).
- Sylvester, Christine (1994). *Feminist Theory and International Relations in a Postmodern Era*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Tabb, William K. and Larry Sawers, eds. (1984). *Marxism and the Metropolis: New Perspectives in Urban Political Economy*. New York: Oxford University Press.

- Talbott, Strobe (2000). "Self-determination in an interdependent world," 152-63. *Foreign Policy* 118 (Spring).
- Taylor, Charles (1989). *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Teysort, Georges (1995). "Heterotopias and the history of spaces," 57-91. In Barry Smart, ed., *Michel Foucault: Critical Assessment*. Volume VII. London: Routledge.
- Thrift, Nigel and Peter Williams, (eds. 1987). *Class and Space: The Making of Urban Society*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Thornton, Margaret, (ed. 1995). *Public and Private: Feminist Legal Debate*. Oxford: Oxford University Press.
- Thongchai Winichakul (1994) *Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Todorov, Tzvetan (1987) *The Conquest of America: The Question of the Other*. Trans. Richard Howard. New York: Harper Torchbooks.
- Van Cott, Donna Lee (1996). "Prospects for self-determination of indigenous peoples in Latin America: Questions of law and practice," 43-64. *Global Governance* 2/1 (January-April).
- Vergara, Jr., Benito Manalo (1993). *Displaying Filipinos: Photography and Colonialism in the Philippines*. Ithaca: Cornell University Southeast Asia Program.
- Visker, Rudi (1995) *Michel Foucault: Genealogy as Critique*. London: Verso.
- Vulliamy, Ed. (1998). "US eco-terrorism movement emerges from the flames," *Bangkok Post* Oct. 28. 6.
- Wadsworth, Nancy D. (1997). "Reconciliation politics: Conservative evangelicals and the new race discourse," 341-376. *Politics and Society* 25/3 (September).
- Wahrman, Dror (1995). *Imagining the Middle Class: The Political Representation of Class in Britain, c. 1780-1840*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Walker, R.B.J. (1993). *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wallerstein, Immanuel (1979). *The Capitalist World-Economy*. Cambridge:

- Cambridge University Press.
- Waltz, Kenneth N. (1999). "Globalization and governance," 693-700. *PS* 32/4 (December).
- Walzer, Michael (1995). "The civil society argument," 153-174. In R. Beiner, ed., *Theorizing Citizenship*. Albany: SUNY.
- WCED- World Commission on Environment and Development (1987). *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.
- Weeks, Priscilla (1990) "Post-colonial challenges to grand theory," 236-244. *Human Organization* 49/3.
- Wilde, Lawrence (1998). *Ethical Marxism and Its Radical Critics*. Houndmills: Macmillan.
- William, David and Tom Young (1994) "Governance, the World Bank and liberal theory," 84-100. *Political Studies* 42/1 (March).
- Williams, David (1997). "Good governance and the ideology of transformation," 227-249. In William Hale and Eberhard Kienle, eds., *After the Cold War: Security and Democracy in Africa and Asia*. London and New York: Tauris Academic Studies.
- William, Patricia J. (1988) "On being the object of property, 5-24. *Signs* 14/1.
- Williams, Raymond (1961). "Advertising: The magic system," 320-336. In During, ed., 1993.
- (1973). *The Country and the City*. New York: Oxford University Press.
- (1983). "Nature," 219-224. In his *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. Revised Edition. New York: Oxford University Press.
- (1989). "Between country and city," 227-237. In his *Resources of Hope: Culture, Democracy, Socialism*. London: Verso.
- Wilson, Elizabeth (1995). "The rhetoric of urban space," 146-160. *New Left Review* 209 (Jan./Feb.).
- Wirth, Louis (1938). "Urbanism as a way of life," 58-82. In Philip Kasinitz, ed., *Metropolis: Centre and Symbol of Our Times*. London: Macmillan, 1995.
- Woodley, Gil (2000). "The 'battle for Seattle': Globalisation and its discontents," 26-9. *Social Alternatives* 19/1 (January).
- Woodward, Kathryn (ed. 1997). *Identity and Difference*. London: Sage Publications.

- World Bank (1989) *Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth*. Washington, D.C.: World Bank.
- Worster, Donald (1990). "The ecology of order and chaos," 1-18. *Environmental History Review* 14.
- Wood, Geof (1985) "The politics of development policy labelling," 347-373. *Development and Change* 16/3 (July).
- Yanow, Dvora (1993). "The communication of policy meanings: Implementation as Interpretation and text," 41-61. *Policy Sciences* 26/1.
- Yao, Souchou (1994). "From textual freedom to social/economic contingencies: Space, power and the shopping centres in Singapore," 98-120. *Asian Review* 8.
- Yos Santasombat (1992) "Community-based natural resource management in Thailand," 78-124. *Asian Review* 6.
- Young, Robert (1995). "Monkeywrenching and the processes of democracy," 199-214. *Environmental Politics* 4/4 (Winter).
- Young, Stacey (1997). *Changing the Wor(l)d: Discourse, Politics and the Feminist Movement*. New York: Routledge.
- Zizek, Slavoj (1990) "Beyond discourse-analysis," 249-260. In Ernesto Laclau, 1990.